

T . C .
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Batı Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı
İspanyol Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı

Doktora Tezi

JUDEO-ESPANYOL ATASÖZLERİNDE
1850-1950 ARASI
ÇORLU MUSEVİLERİNİN GÜNLÜK YAŞAMI

Beki BARDAVİT

2502551876

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Türkan ARAZ

İstanbul 2007

TEZ ONAYI

..... Anabilim Dalında
..... numaralı’in hazırladığı
“.....” konulu DOKTORA TEZİ
ile ilgili **Tez Savunma Sınavı**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği’nin 35.Maddesi
uyarınca, günü saat:’de yapılmış, sorulan
sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin’ne*
OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA

JUDEO-ESPANYOL ATASÖZLERİNDE 1850-1950 ARASI ÇORLU MUSEVİLERİNİN GÜNLÜK YAŞAMI

ÖZ

1492 yılında Yahudiler, Katolik kraliçe İzabel ve kral Ferdinand'ın Engizisyonu ile İspanya'dan çıkarıldılar. Bir bölümü yakın olan ülkelere yerleşti, bir bölümü de Osmanlı Topraklarına doğru yol aldı. Çıktıkları uzun ve zorlu yolculuktan sonra yollarda eceliyle veya başka biçimde yaşamını yitirmeyenler Osmanlı topraklarına varabildiler.

Sultan II. Bayezit yurtsuz kalmış bu Yahudileri Osmanlı ülkesine aldığından bu yana 500 yıl geçti. Geçen bu zaman içinde, İspanya Yahudileri veya Sefarad'lar (Sefarad sözcüğü İbranice İspanya demektir), bir hayli değişime uğradılar. Ancak bu değişim XX. yüzyılda başlamıştır. Şöyle ki, İspanya'daki yaşam biçimlerini terk eden Yahudiler Osmanlı topraklarında kendi yaşam biçimlerini belirleyerek bir getto oluşturdular. Başka bir deyişle, Osmanlı topraklarında olagelen değişimlere ayak uydurmadılar, bu ülkenin dilini öğrenmediler, sanatçı bile yetiştirmediler. Fakat XX. Yüzyılla birlikte o zamana değin değişmeyen Yahudi toplumu değişmeye başladı, özellikle de Atatürk döneminde ve Türk ulusu ile birlikte. Öyle ki yüzyılın sonlarına doğru giderek hızlanan bu değişimle Yahudiler Türkiye'deki Müslüman toplumun bir ögesi oldular.

Bu çalışmanın yazarı Yahudi topluluğunun atasözleri ve deyimlerdeki günlük yaşam bağlamını incelemek için annesinin memleketi olan Çorlu'yu seçti. Ayrıca Çorlu ve tüm Trakya Yahudilerin cenneti idi, özellikle de yoksul Yahudilerin. Aslında Trakya, çok verimli toprakları olan bir yöredir. Salt Yahudilerin değil, Rumların, Ermenilerin ve daha birçok gayrimüslimin cenneti idi Trakya; ve “La Trakya” olarak anılırdı.

Bu çalışma, 500 yıl boyunca kullanılan atasözü ve deyimleri içeren bir bölümle birlikte hazırlanmıştır. Bu atasözleri ve deyimler özgün Yahudi dilinden oldukları gibi alınıp Türkçe'ye çevrilmişlerdir. Ardından, Nasreddin Hoca ile ilgili olan deyimler ise Türkçe, Fransızca ve İngilizce'ye çevrilmişlerdir.

ABSTRACT

In 1492, the Jews were expelled from Spain by the Catholic monarchs King Ferdinand and Queen Isabel during the Inquisition. Some settled in nearby countries, others made their way to the Ottoman Empire. Those who did not lose their lives during that long and disastrous journey reached the Ottoman realm.

It has been nearly 500 years since the Ottoman Sultan Bayezit II gave the Jews a new home. During these 500 years, the Spanish Jews or Sefarads (Sefarad means Spain in Hebrew) went through many transitions. While they started a new life in foreign lands, they left behind their Spanish heritage and developed their own lifestyle, forming a ghetto. In other words, they did not integrate into the Ottoman world and did not learn the language of the Empire, or even produce an artist. It is only later, in the second half or rather toward the end of the 20th century that the Jews started to change, a process which began notably with Atatürk and the establishment of the Turkish Republic.

Chorlu and the whole of Thrace were a paradise not only for the Jews, but also for the Greeks, Armenians and many other minorities, and it was called “La Trakya”. The writer of this dissertation chose Chorlu, her mother's hometown, as the main source in compiling the proverbs and idioms used by the Jewish community in their daily lives for over 500 years. This study concludes with a catalogue of those idioms and proverbs that have survived in the language of the Jewish community up to recent times – presented in the authentic Jewish dialect and translated into Turkish. The selection is followed by the proverbs and idioms related with Nasreddin Hodja, again presented in the original with their versions in three languages, i.e. Turkish, English and French.

ÖNSÖZ

Türkiye’de Atatürk ile başlayan değişiklikleri her alanda görmemiz olasıdır. Giyimden yemek çeşitlerine, müzikten yazına... ve daha saymakla bitmez bir dizi yeniden yapılanmalara gidildi. Elbette bunların içinde en önde gelenlerden biri dildir. Atatürk’ün “Vatandaş Türkçe Konuş” savsözü ile birlikte Yahudiler, hem Yahudice’yi hem Fransızca’yı bıraktılar, ve olması gerektiği gibi bir Müslüman Türk’ten ayırt edilemeyecek biçimde Türkçe konuşmaya başladılar. Doğaldır ki bu değişim, Osmanlı İmparatorluğundan Çağdaş Türkiye’ye geçiş ile birlikte oldu, özellikle de Cumhuriyet ile birlikte. Her konuda bir “Yeniden Doğuş” yaşayan Türkiye, onunla birlikte yaşayan halkları, farklı dinleri etkileyerek peşinden sürükledi.

Annesi Çorlulu olduğu için bu çalışmayı yapan incelemelerinin odağı olarak Çorlu’yu seçti. O zamanlar Çorlu ve tüm Trakya, Yahudilerin cenneti idi. Salt Yahudilerin değil, Rumların, Ermenilerin, ve daha birçok azınlığın yaşadığı yerdin Trakya, ve ‘La Trakya’ olarak anılırdı. Türkiye Yahudileri ancak birkaç yıldan beri Müslüman Türkler gibi yaşamaya başlamışlardır. 1950’den bu yana ülkede olagelen değişim, doğal olarak Yahudileri de etkiledi. Elbette ki bu değişim daha çok varlıklı Yahudiler için söz konusu oldu. Yoksul kesim ise pek göze batmaz biçimde yaşadı ve sonra da 1948 yılında İsrail’e göç ettiler. Şimdilerde ise yoksul Yahudiler, tıpkı kırsal kesimden gelen yoksul Türk köylüsü gibi, Çorlu’yu, Edirne’yi, Kırklareli’ni, ve daha yaşadığı bir dizi köyü, ilçeyi bırakıp İstanbul’a yerleşmişlerdir ve ancak Yahudi Cemaatinin yardımları ile ve zorlukla yaşamlarını sürdürmektedirler.

Diyebiliriz ki Türkiye’de olagelmış en büyük değişim Atatürk ile birlikte Dil’de yaşandı. Dil konusu çok önemli ve biraz da şaşırtıcı olduğu için daha ayrıntılı bir biçimde ele alınması düşünüldü ve çalışmanın üçüncü bölümünü oluşturdu. Dördüncü ve son bölüm Yahudilerin 500 yıllık bir süreçteki yaşam ve düşünce biçimlerini özümseyen atasözü ve deyimleri içermektedir. Bu çalışmada öncelikle unutulmaya yüz tutmuş değerli bir kültür mirasının canlı tutulması amaçlanmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÖZ/ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ	iv
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM – İSPANYA’DAN OSMANLI’YA: KOVULMA FERMANI	5
1.1. İSPANYA	5
1.1.1. 1492’ye değin İspanya’da Yahudiler	5
1.1.2. 1492: Dönüm Noktası	7
1.1.3. 1492’den Sonrası: Yahudilerin Zorunlu Göçü	9
1.2. OSMANLI’DA YAHUDİLER	12
1.2.1. Yollardaki KötüDüş	12
1.2.2. Osmanlı’ya Varış	13
1.2.3. Osmanlı’da Yaşam	13
II. BÖLÜM – ÇORLU	25
2.1. XX. YÜZYIL BAŞINDA ÇORLU’NUN GENEL GÖRÜNÜMÜ	30
2.2. ÇORLU YAHUDİ CEMAATİ	37
2.2.1. Ticari Hayat	37
2.2.2. Eğitim – Öğretim: Alliance Israelite Universelle	42
2.2.3. Sefaradların Halk Ekini	50
2.2.4. Sefarad Müziği	52
2.2.5. Çocukların Eğlenme Biçimleri	62
2.2.6. Askerlik	63
2.2.7. Defin İşlemleri: Hevra Kadişa ve Çorlu Mezarlığı	64
2.2.8. Sefarad Yemekleri	65
2.2.9. Aile Yaşamı	66
2.2.10. Evlerin Planı ve Eşyalar	67
2.2.11. Giyim	73
2.2.12. Sağlık	75
2.2.13. Evlilik	76
2.3. TOPLUMSAL YAŞAM VE GELENEKLER	83
2.3.1. Eğlenceler	85
2.3.2. Yangın	85
2.3.3. Bayramlar	86
2.3.4. Koşer	87
2.3.5. Mum Yakma veya “Lampara” Eylemi	88
2.3.6. Batıl İnançlar: Ayin Ra (Kem Göz) ve Benzerleri	89
2.3.7. Sinagog ve Kutsal Şabat Günü	92
2.3.8. Siyasi Olaylar	101

2.3.8.1. Bulgarların Gelişi	102
2.3.8.2. Trakya Olayları	102
2.3.8.3. İstiklal Savaşı	103
2.3.9. Osmanlı / Türk – Yahudi İlişkileri	103
2.3.9.1. Osmanlı’da Yahudiler	105
2.3.9.2. Günah Keçisi: Kan İftirası	106
2.3.9.3. Atatürk’ün Çorlu’ya Geliş	111
2.3.9.4. Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Göçler	111
III. BÖLÜM – DİL	118
3.1. Judeo-Espanyol	118
3.2. Judeo-Türk	122
3.4. Judeo-Franse	124
3.5. Türkçe	124
IV. BÖLÜM – ATASÖZLERİ VE DEYİMLER	126
4.1. GENEL ATASÖZLERİ	126
4.1.1. ASHUGAR / Çeyiz	128
4.1.2. BENADAM / İnsan, Adam, İnsanoğlu.	129
4.1.3. BIVDA / Dul Kadın	130
4.1.4. BODA / Düğün	131
4.1.5. ERMANA / ERMANO / Kız kardeş / Erkek kardeş	133
4.1.6. ERMUERA / Gelin	136
4.1.7. ESFUEGRA / Kayınvalide	138
4.1.8. FAMİYA / Aile	141
4.1.9. HAHAM / Haham , Bilge	141
4.1.10. HAZAN / Kantor	143
4.1.11. İJA / Kız evlat – İJO / Erkek evlat	143
4.1.12. KAZA / Ev	146
4.1.13. KAZAR / Evlenmek	149
4.1.14. MADRE / Anne	151
4.1.15. MARİDO / Koca	153
4.1.16. MUJER / Kadın, Eş	154
4.1.17. PADRE / Baba	155
4.2. NASREDDİN (TÜRK) HOCA / YAHUDİ COHA	157
4.2.1. Bizim Hoca – Nasreddin Hoca	157
4.2.2. Her Ülkenin Hoca’sı	158
4.2.3. Hoca’lar Arası Ortaklıklar	159
4.2.4. Hoca Nerede Nasıl Doğdu ?	159
4.2.5. Asıl Hoca: Bizim Nasreddin Hoca	161
4.2.6. Türk Hoca İle Yahudi Coha Karşılaştırması	162
4.2.7. Hoca İle İlgili Atasözleri ve Deyimler	165
SONUÇ	181

EKLER		
Ek 1: Alliance Israelite Universelle Marşı	183	
Ek 2: Bugünkü Çorlu	184	
Ek 3: Judeo-Espanyol'un İncelendiği Dünya Merkezleri	186	
Ek 4: Dış Ülkelerde Yaşayan Türk Yahudileri Neler Yapıyor	190	
KAYNAKÇA	196	
ÖZGEÇMİŞ	200	

GİRİŞ

Bu çalışma iki yöntemin birleşmesi ile oluşmuştur. Şöyle ki, hem günümüze ulaşmış ve ele geçirilebilen bilimsel nitelikteki belgelerden çokça yararlanılmaya çalışılmış, hem de yaşayan Çorlu'lulardan yaşam öyküleri ve önemli bilgiler toplanmıştır.

Belgelerden eski Çorlu'yu oluşturmak güç olmadı. Ancak yaşayan Çorlu'lulardan 1850-1950 arası Çorlu Yahudi Yaşamı'nı yeniden oluşturmak, anılarda kalmış yaşantıları yenibaştan belleklerde canlandırmak bir hayli güç oldu. Çünkü 1900'lerden bugüne gelmiş fazla kimse kalmadı. Ancak ben bu araştırmaya 1980'lerde başladım. Böylece hem yaşlılarla görüştim, hem bu yaşlıların çocukları ile.

Yaşlılardan sıradan yaşam öyküleri aldım. Önce en eski anılarından başladım, sonra da çevreye geçtim, ve en yakın akrabalarını bulup görüştim. Onların yaşam biçimlerini, ilişkilerini, belleklerde yer eden anılarını ve daha bir dizi yaşanmışlıklarını saptadım. Sonra onların da yaşam öykülerini aldım, özellikle de kendi evlerinde. Böylece denetlerin kendilerini olabildiğince rahat hissettiği bir ortamda ve bir sohbet havasında onlardan veri toplamaya çalıştım.

Ancak annemin verdiği bilgileri ve anılarını kaydettiğim CD'ler en çok işime yarayan malzeme olmuştur. Annemin Çorlu hakkında söyledikleri zaten öteki insanların anlatımları ile bağdaşıyordu. İşte böyle bir çalışma ile eski Çorlu'yu yeni baştan oluşturmaya çalıştım.

1850-1950 yılları arası Çorlu'da yaşayan Yahudileri ele alırken, sözel veriyi topladığımız anlatıcı başından geçenleri, yaşama biçimlerini, evlerin içini, başka dinlerle ilişkilerini, bayramlarını, gündelik yaşamlarını, evliliklerini, doğumları, cenazeleri,... ve daha akla gelen ve gelmeyen bir dizi ayrıntıyı dile getiriyor,

adeta olayları canlı olarak yaşıyordu. Böylesi bir anlatım biçimini çoğu belgede bulmak zordur.

Sözlü Tarih'in sakıncaları varsa, o da anlatıcının bazı gerçekleri gizlemesidir. Gerçekleri gizlemek, yoksulluk, hastalık, bozuk aile düzeni, övünmek, suçunu örtmek, anımsandığı sanılan ancak tam anımsanmayan ayrıntılar yerine imgelemde oluşturulanlar,...bu gibi küçük ancak çok önemli olabilecek gerçekler ifade bulmayabiliyor. Değişik dinlerle ilişkiler, özellikle azınlık olan insanların, yaşadıkları ülke ve onun halkı ile ilişkileri pek de yüreklilikle anlatılmayabiliyor. Çoğu kez bu gizlenen ilişkiler tarihsel boyutlara varabilirler. Bu görüşmelerde çokdinli, çokdilli, çokeyinsel kozmopolit kentler söz konusu olduğunda, özellikle azınlıklar incelendiğinde tartışılan hep azınlıkların milliyetçiliği ve kimlikleridir. Mutlaka ülkenin milliyetçiliğine ve o yurdun kimliklerine uymak söz konusu olduğundan, mercek altında olan insanların doğallıklarını yitirdiği kanısındayım. Elbette savaşlar, ekonomik güçlükler, göçler etkilidir,... ancak özellikle kimlik arayışlarına yüzde yüz inanmanın sakıncalı olduğu düşünmek yanlış olmaz. Çünkü o ülkeye olan aidiyet tartışılabilir. Ancak bu tartışma hiçbir zaman açık sözlülükle yapılmaz. Özellikle Çorlu gibi, hele 1900'lerde nüfusu seyrek olan yerlerde, azınlık olsun olmasın her zaman için büyük kentte yaşamamanın üzüntüsü söz konusudur. Çoğu kez, bu insanların gözü yaşadıkları yerde değil, yaşamadıkları veya yaşayamadıkları yerdedir.

Bu sohbetlerde önemli olan, birlikte olunan kişi ile bir bağ kurmak, soru sormayı ve dinlemesini bilmekten geçer. Üstelik konuşacak kişiyi rahat ettirmek, bir konu ile başka konuları bağlamak, kişiyi adeta geçmiş zamana taşımak ve en önemlisi soru sormasını bilmek gerekiyor. Görüşmelerin konuşmacının evinde olması ve kendini rahat hissetmesi önem taşıyor. Bu amaçla önce kolay sorularla başlanıp, giderek daha karmaşık konulara girilebilir... Örneğin kişi azınlık ise, o yerin idarecileri, belediye çalışanları, ve özellikle öteki dinden insanlarla ilişkileri üstüne sohbetler yapılmalıdır.

Ancak kültürel alanda önemli olan kuşaklar arası aktarım zincirinin kesilmemesidir; çünkü dilin değiştiği yerde aktarım da olmaz, en azından aksamalar olur. Ailenin veya bütün bir Çorlu'nun anlaşılması için dilin sürekliliği gerekiyor. Yoksa yeni kuşaklar eski kuşaklardan iyice kopar. Böyle durumlarda yeni kuşaklar eski kuşakların devamı olmayabilir. Kopukluklar oluşmuş, sözel ve yazılı olarak aktarılan yaşamsal deneyimin yerini idealleştirilmiş bir batıdan kaynaklanan ve yeni bir insan yaratma uğrunda yüceltilen kurumsal eğitim almıştır. Hızlı sosyal, ekonomik ve demografik değişim, bu kopuklukları pekiştirmektedir..

Bu yöntemi denemiş olan Leyla Neyzi, *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak* adlı 'Sözlü Tarih' kitabını, '*birey, bellek ve aidiyet*' olarak niteliyor ve şöyle yazıyor:

Bir sözlü tarih görüşmesi, diyalog yoluyla iki kişi tarafından oluşturulan bir anlatı. Sözlü tarihçiyle kendisiyle görüşme yapılan kişi arasında kurulan ilişki görüşmenin eksenini oluşturuyor. Yapılan görüşmelerin ses veya görüntü kayıtları, bu ikili arasındaki muhabbetin ürünü. Burada "muhabbet" sözcüğünü özellikle kullanıyorum. Kökü Arapça "hubb" (sevgi) sözcüğü olan ve "sevgi etkisiyle duyulan yakınlık" anlamına gelen bu sözcük, bir sözlü tarih görüşmesinin hissiyatını çok iyi anlatıyor: Hem farkındalık, hem yakınlık, hem de mesafe üzerine kurulu bu ilişkinin amacı, görüşülen kişinin yaşamöyküsünü anlatabilmesi için gerekli ortamı oluşturmak. Sözlü tarihçinin birincil rolü, kendisiyle görüşme yapılan kişiye empatiyle yaklaşarak onu "konuşturmak". Yani ortamı oluşturmak, soru sormak ve en önemlisi, susmayı ve dinlemeyi bilmek.

Bir sözlü tarih görüşmesinde, kendisiyle görüşme yapılan kişi, sözlü tarihçi kadar, hatta bir anlamda ondan da aktif konumdadır. Çünkü anlatı, bir kurgu, bir performans, dolayısıyla yaratıcı bir çaba gerektirir. Anlatıcı, dinleyiciyle hem söz, hem beden aracılığıyla düşünsel ve duygusal bir iletişim kurar. Sözlü tarihin bu bakımdan, sosyal bilim alanından yakın zamana kadar dışlanmış olan duygusal ve bedensel alanın iletişiminde oynadığı rolü de vurgulamamızı sağlıyor. Bir sözlü tarih görüşmesinde sözlü tarihçinin rolü, anlatıcının performansının katalizörü olmak ve oluşan anlatıyı yönlendirmek. Bu yönlendirmede amaç, önceden kararlaştırılmış sorulara tahmin edilen cevaplar bulmak, yani bir nevi teyit değil, aksine, anlatıcının kendisinin önemli bulduğu alanların ve bağlantıların ortaya çıkmasını sağlamak. Buna, aktif bir pasiflik de denebilir.

Bir sözlü tarih görüşmesi sırasında yapılan kayıtlar, sonradan dinlenerek metin haline getirilmekte. Bu yazılı metin (ve sesli/görsel malzeme), sözlü tarihçi tarafından çeşitli amaçlarla kullanılırken, bu sefer ağırlıklı olarak sözlü tarihçiye ait yeni bir yaratıcı süreç, görüşmeyi çözümlemeye yönelik bir kurgu başlamakta. Bu anlamda, bir sözlü tarih çalışmasında sorma/dinleme ile yazma, birbiriyle bağlantılı iki ayrı süreç olarak düşünülmeli.¹

¹ Leyla Neyzi, **İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak: Birey, Bellek ve Aidiyet**. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 6.

Gerçekte Leyla Neyzi'nin yazdıklarını kendim de uyguladım. Şöyle ki, anlatıcının: “Bunu yazma...bunu deme...bunu söyleme.... Ben sana anlatıyorum ama bunu kitabına koyma...” dediği çok oldu. Ben bunları ya hiç yazmadım; veya ad belirtmeden bir araya yerleştirdim. Kötü evlilikler, yanlış ilişkiler, şiddet kullanımı,... ve daha bir dizi bozukluktan söz etmemeye gayret ettim. O denli ki konuşmacı kitabı eline aldığı anda, kendi gizlediği ayrıntıyı bulamaz. Aslında sözlü tarih sunucusu istediğini dile getirir, istemediğini gizler. Fakat o duygusallıkla, özellikle hiç yanaşılmayan yaşlılar (gençler de olabilir), bir anda kendilerini önemli hissedebilirler, ve aslında önemlidirler de. Sonradan telefonla bile ricalarla karşılaşmışımdır. Bazı konuşmaları kullanmamam istendi. Ben de kullanmadım.

Elbette basılı, yazılı, kitaplarda yer almış konulara gelince, az da olsa onlar için bu gibi sakıncalar söz konusu değil. Zaten üstüne yayımlanmış çok az malzeme bulunan Çorlu için de böyle bir sorun olamazdı.

I. BÖLÜM

İSPANYA'DAN OSMANLI'YA : KOVULMA FERNANI

1. 1. İSPANYA

1.1.1. 1492'ye değin İspanya'da Yahudiler

Eski Bir geleneğe göre İspanya'ya Yahudilerin gelişi Kral Süleyman ve Nabukadnazar zamanına rastlar. Zaten Tevrat bile 'Sefarad ülkesinde' bulunan Yahudilerden söz eder ki bu Milattan öncesi demektir. Angel Pulido'nun *Los Israélitos Espanyoles y el Idioma Castellano* adlı kitabından öğrendiğimize göre, bu Yahudiler kıyı kentlerde, denizci bir kavim olan Fenikeliler ile deniz ticareti yaparlardı. Ortak bir geleneği paylaşan bu iki kavim, Akdeniz'de aynı uğraş içindeydiler. Şöyle ki Fenike devleti ortadan kalktığı zaman, ROMA Yahudilerin tek tanrılı dinine gönül verir göründü. Yahudilerin İberik yarımadasına Romalılarından önce geldikleri tahmin edilir. Romalılar Filistin topraklarını işgal ettikleri zaman, Yahudiler dalgalar halinde İspanya'ya yayılmaya başladılar. Özellikle Filistin'de Roma İmparatoru Titüs tarafından Mabedin yıkılması (MS.70) ve BarKohba isyanı (MS. 132), Yahudilerin tümünden İspanya'ya yerleşmelerine neden oldu. Titüs kendisi özgürlük verdikten sonra, binlerce Yahudi'yi İspanya'ya yolladı.

İlk zamanlar İspanya'da bir araya gelen Hristiyan ve Yahudiler uyum içinde yaşıyorlardı. Hatta hahamlar bazen Hristiyanları bile yönetiyor, onları takdis ediyor, dualarını esirgemiyor, karışık evliliklere bile tanıklık ediyorlardı.

MS. 409'da İspanya'ya gelen Vizigotlar Romalıları kovup kendileri yerleşti ve bundan sonradır ki Yahudilerin yaşamı bir hayli zorlaştı. Bazıları ülkeden ayrıldı, bazıları Hristiyan dinini kabul etti. Ancak bilgileri ve servetleri sayesinde, ülkede sinagoglar inşa etmelerine izin verildi.

Öte yandan Araplar 711'de Vizigotların zayıflamasından yararlanıp, İspanya'yı ele geçirmeye hazırlandılar. Bu arada Yahudiler Gırnata ve Tarragona gibi bazı kentlerde yerleştiler. Uzun yıllar Hristiyanlarla Yahudiler birlikte yaşadılar ve çok sayıda kültür ürünü verdiler.

Yahudi bilginleri İspanyolca'dan başka, İbranice, Yunanca, Latince, vb. gibi dilleri de biliyorlar, bilgilerini Arapça'ya çevirip tıpta, botanik biliminde, kozmoğrafyada, cebirde öncülük yapıyor ve öteki milletleri uyandırıyorlardı. Aynı durum yazında, dinde, felsefe ve şiirde de söz konusu idi. Yahudilerin değişik meslekleri de vardı, döşemecilik, kürkçülük, tekstilcilik, terzilik, tahta oymacılığı, kuyumculuk vb. gibi. Aynı zamanda Arap ordularında askerlik de yaparlardı. Hatta bir kez Cuma günü başlayacak bir savaş, Müslümanların cuması yüzünden bir gün sonraya bırakıldı. Ertesi gün Yahudilerin kutsal günü Cumartesi, ve bir sonraki gün Hristiyanların kutsal günü Pazar olduğu için savaş Pazartesi gününe ertelenmiş, bu yüzden her üç dinden de çok sayıda insan ölmüştü. Bundan her üç dinin İspanya'da hiçbir ayırım olmaksızın birlikte yaşadıklarını görüyoruz.

Yahudilerin sayısı İspanya'da giderek artıyordu. 1290 yılında İspanya'da, Kastilya'da vergi de vermeye başlamışlardı. 1326 yılında Yahudiler o kadar çoğalmıştı ki halk pazarı günü, Yahudilerin çalışmaması nedeniyle cumartesiden pazartesi gününe alınmıştı. 1396 yılında Sevilla kentinde 23 sinagog sayılmıştı. Arap bölgesini Kral Ferdinand III ele geçirdiği zaman Yahudi, Arap ve Hristiyanlar uyum içinde birlikte yaşamaktaydı. Bu kral özellikle din kavgalarını engelledi. Bundandır ki onun adı "üç dinin kralı" olmuş, mezar taşına her üç dilde kitabe yazılmıştır. Başka bir kral Alfonso X sarayını Toledo'ya taşıdı ve Yahudiler bu kentte okul bile yaptırdılar. Yahudiler gerçekten huzur içinde yaşıyorlardı. Onlar '**juderia**' diye adlandırdıkları Yahudi semtlerinde hep birlikte otururlardı. Bu semtler kesinlikle zorunlu gettolar olmayıp Yahudi, Hristiyan, Arap herkese açıktı.

Yahudiler tüm mesleklere el atmışlardı. Bankacılar, Hristiyan ve Müslümanların arasını bulan tefeciler, doktorlar, cerrahlar,... bunlar arasında ünleri sınırları bile aşanlar vardı. Alfonso X, Yahudilerden öylesine hoşnuttu ki onları sinagoglarına varana değin denetler, her şeyin düzgün olmasına gayret ederdi.

Ancak giderek Arapların işgal ettikleri topraklar azalmaya başladı, ve Yahudilere karşı bir hareket başladı. Arada bazı Hristiyanlar, Hristiyanları ve Arapları Yahudilere karşı kışkırtmaya başladılar. 1391'de bazı kentlerde Yahudiler öldürülmeye başlandı ve bu eylemler yayıldıkça Yahudilerin büyük bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu'na doğru göç etmeye başladılar, özellikle Selanik'e.

İspanya’da huzur devri sona ermiş, bazı Yahudiler Hristiyanlığa geçmek zorunda kalmışlardır.

1.1. 2. 1492 : Dönüm Noktası

İşte bu durum Katolik hükümdarlar İzabel ve Ferdinand’ın gelişine değin artarak sürdü. İspanya Katolikliği kabul edecek ve Yahudileri ülkesinde barındırmayacaktı. Kaldı ki Yahudileri ülkelerinde istemeyen ilk İspanyollar değildi. XII. ve XIII. yüzyıllarda Almanya, Fransa, İtalya, İngiltere, açıkça bir birlik oluşturmadıysa da, Yahudiler konusunda anlaşmışçasına, Yahudileri ülkelerinden uzaklaştırmışlardır. Hatta 31 mart 1492 tarihinden önce, Ferdinand ve İzabel’in idaresinde olan Endülüs’ten ve özellikle Zaragossa kentinden, 1486 yıllarında Yahudilerin gitmesi istenmişti. Bu fermanlar, Katolik kralların maliye bakanı olan Don Isaac Abravanel sayesinde iptal edilmişti.

Bu arada Katolik krallar büyük bir istekle Gırnata’yı ele geçirmek için harekete geçtiler. Ancak Gırnata’yı almak kolay değildi. Don Isaac Abravanel ve Don Senior adlı iki ünlü İspanyol Yahudisi bu konuda Katolik krallara yardım etti. Kuşatma birkaç yıl sürdü ve çağcıl bir biçimde donanmış Aragon ve Kastilya ordularının yardımı ve özellikle bu iki Yahudi’nin ve başka İspanya Yahudilerinin parasal ve bedensel katkıları ile Gırnata, Katolik kralların eline geçti.

Daha sonra Katolik Krallar bu işbirliğini unutup verdikleri sözü tutmadılar. Şöyle ki ne Yahudiler, ne de Müslümanlar dinlerinde özgür olmadılar. Engizisyon başını almış gidiyordu. Her yerde kurulan mahkemelerden acele kararlar çıkıyordu. Yahudilere iki seçenek verildi. Ya ülkeden gidecekler, ya da Katolik dinini kabul edeceklerdi. Aslında bu ‘kabul’ görünüşte bir oluşumdu. Çünkü onlar yüreklerinde yine Yahudi idiler, ve bu Yahudiliği gizliden gizliye sürdürüyorlardı. Bunlara ‘**marranos**’ (‘**marrano**’ kelimesi ismin tekil halidir) denirdi. Zaten sonraları bir ‘kan’! sorunu baş gösterecekti. İleride “Kan İftirası” başlığı altında ele alınacak bu konu Yahudilerin yüzyıllar boyu yakasını bırakmayan bir sıkıntı olmuştur.

Aslında İzabel ve Ferdinand’ın Araplarla başı dertte idi. İspanya’nın yeniden ele geçirilmesi kendi başına büyük bir sorundu, ve onlar büyük bir kararlılıkla

Arapları lke dışına çıkarmayı kararlaştırdılar. Ancak bu Katolik hükümdarlar yine de Hristiyanlığa dönmeyen veya Hristiyan olmuş gibi davranan Yahudilere çok kızıyordu. Yahudiler özellikle ticareti ve para aktarımını ellerinde bulunduruyorlar, bankerlik bilgileri ile İspanya ekonomisine çok yardımcı oluyorlardı. Bir çok durumda krallara para vererek, böylece İspanya'ya olan sevgilerini gösterdikleri için mutlu oluyorlardı.

Araştırmacı Dora Niyego, Yahudilerin Ortaçağdaki meslekleri ile yaptığı araştırmada şu sonuçları elde etti:

Tarihçiler XI. ile XV. yüzyıl arasında geçen zamanda Yahudilerin İspanya'daki mesleklerini incelediler. Aslında o yıllarda Hristiyanlarla Yahudiler iyi geçiniyorlardı. Ancak toplumsal bağlamda aralarında hiçbir ilişki yok gibiydi, çünkü kilise buna karşı çıkıyordu. İşte kilisenin bu saldırgan davranışı Yahudilerin Hristiyanlarla kaynaşmalarını engellemişti.¹

XI. ve XII. yüzyılda Müslüman İspanyasının birçok yöresinde, yerleşik olup rahat yaşayabilmek için büyük vergiler ödemek zorunluluğu vardı. Bu nedenledir ki çok sayıda Yahudi aile İspanya'nın Hristiyan kesimine göç etmek zorunda kaldı. Hristiyan yönetimi Müslüman İspanyasından gelen Yahudileri yönlendirdi. Böylece hem bildikleri birçok dilden, hem deneyimlerinden, hem de değişik niteliklerinden yararlanmış oldular. Yahudilerin, Hristiyan İspanyasının ekonomisinde büyük rolleri olmuştur. Onlar sağlam, namuslu ve sadık insanlardı. Hristiyanlar Yahudilerin yetenekli, çok dilli ve en önemlisi parasal konularda çok becerili olduklarını biliyorlardı.

XIII. yüzyılda Müslümanların idaresindeki toprakların büyük bölümü Hristiyan İspanyolların eline geçti. Bu süre içinde özellikle Aragon Krallığı'nda Yahudiler çok önemli mevkilere gelmişlerdi. Yahudiler mal-mülk edinmişler, onlara büyük bağ arazileri verilmişti. Bu konuda hiçbir sınırlama yoktu. Çoğu Yahudi kent dışında yaşar, bağ ve bahçeleri ile ilgilenirler ve topraklarına bakarlardı. Kentlerde yaşayan Yahudiler ticarete çok etkin olup, iç ve dış ticaretle uğraşırlardı. Çoğu başarılı işadamı idiler. Doktorlar, eczacılar, avukatlar, okul hocaları, hahamlar,

¹ Dora Niyego, "Las Profesiones de los Djudios en la Espanya Kristiana en la Edad Media", **şalom**, 7 Haziran 2006, s. 7.

hazanlar (**kantor**), savcılar ve diplomatlar, kitap çevirmenleri,...Birçok çevirmen Arapça'dan İspanyolca'ya, veya İspanyolca'dan Arapça'ya kitap çevirmişlerdir.

Parasal konularda Yahudiler çok becerikliydi. Krallara ödünç para verirler, savaşlarda katkıları olurdu. Aristokrat İspanyollar Yahudilerle finans işlerinde birlikte idiler. Yahudiler aynı zamanda halkın vergilerini de toplardı, çünkü kralların onlara çok güveni vardı.

Doğaldır ki o zamanlar her sınıftan Yahudi vardı. Kimileri esnaf, kimileri aristokrat, kimileri de entelektüeldi. Bu demek değil ki tümü varlıklı idi. Elbette bir hayli yoksul Yahudi de vardı. Yahudiler her zaman çalışkan ve yaşadıkları toplumla uyum içinde olaya özen gösteren insanlardı. Böylece Diaspora'da rahat yaşamayı amaçladılar, ve Hristiyan İspanyası'nda huzurlu ve başarılı bir yaşantıları oldu.

En sonunda İzabel ve Ferdinand Yahudileri iki öneriden birini seçmeye zorladı: "Hristiyanlığı kabul et ya da ülkeden çık." Aslında Ferdinand (kendisinin **Marrano** olduğu söylenir) buna karşı idi. Üstelik Yahudi toplulukları ona 30.000 altın tutarında bir bağış önermişlerdi. Ne var ki Torkemada (Ferdinand'ın danışmanı) saraya getirilen 30.000 altını almadı ve Ferdinand 'Kovulma Fermanı'nı aynı anda imzaladı.

1. 1. 3. 1492'den Sonrası: Yahudilerin Zorunlu Göçü

Bu karar tarihsel oldu ve Torkemada Engizisyon'un sorumlusu olarak tarihe geçti. Yahudiler ya din değiştiriyorlar, ya da ülkeden gidiyorlardı. Aslında üzüntü içinde ayrılıyorlardı İspanya'dan, çünkü atalarının doğduğu ve çok sevdikleri bu ülke onların vatanı olmuştu her zaman.

Yahudiler için İspanya'dan çıkış işte böyle başladı, yani yüzyıllar boyu yaşadıkları sevgili İspanya'dan ayrılıp uzaklara göç etmeleri gerekti. Dinlerine bağlı Yahudiler ülkeden ayrılmaya karar verdiler. Önce mal ve mülklerini satışı çıkardılar. Tabii ki ne sattılsa çok ucuza gidiyordu, çünkü az zamanları vardı. Süre 31 Mart'tan 2 Ağustos 1492'ye uzatıldı. Aynı tarihte Kristof Kolomb 16.000 altına malolan La Pinta, La Niña ve Santa Maria adlı karavel tipi üç gemi

ile denizlere açıldı ve önce Cadiz'e, sonra da Kanarya Adalarına uğradıktan sonra Amerika'nın keşfi gerçekleşti.

Prof. Haim Vidal Sephiha'nın *Langues en Péril*² adlı kitabından öğrendiğimize göre, Yahudiler elden geldiğince acele edip, her şeylerini yok pahasına satıyorlar ve yola çıkmaya hazırlanıyorlardı. Bir bölümü – ki 83 bin kişi oldukları sanılır – Portekiz'e yerleşti. Bunlar entelektüel kesimden olup İspanya'nın gerek bilgi yönünden, gerekse parasal varlıkları bakımından en önde gelen kişilerindendi. Bir bölümü kuzey Afrika'ya, büyük bir bölümü de orta ve doğu Avrupa'ya yönelen Yahudiler Fransa, İtalya ve Hollanda'ya doğru ilerlediler. Doğuya gidenlerin büyük bir bölümü saldırıya uğrayarak hayatlarını yitirdiler ve hiçbir ülkeye ulaşamadılar.

Cenova kenti Yahudilere en çok acı çektiren kent olmuştur. Napoli'ye yerleşen ve Napoli kralı Ferdinand I'in maliye bakanı olan Don Isaac Abravanel, Yahudilerin iyi karşılanmaları için çaba gösterdi. Özellikle oğlu Dr. Leon Abravanel hem filozof hem de kralın özel doktoru idi. Aslında bu gelen Yahudiler de yine İspanyanın en önde gelen varlıklı aydın kesimindendi.

Eğer özetlemek gerekirse İspanya'dan çıkarılan Yahudiler, dünyanın dört bir yanına savruldukları diyebiliriz. Bazen arkadaşlarını ve çokça da akrabalarını izleyen Yahudiler, Güney Amerika'dan Japonya'ya, Kuzey Afrika'dan Akdeniz'deki adalara varana değin yayılmış ve yerleşmişlerdir. Kuzey Avrupa'ya göç edenler Hollanda ve Belçika gibi ülkelere gitmişlerdi, bu arada Rusya'ya pek giden olmadığı da söylenir.

Kristof Kolomb'un isteğine uyularak, bütün tutukevlerindeki mahkumlar özgür bırakılmış, tümü Kolomb'un Amerika'yı keşfedecek gemilerine verilmiştir. Salıverilen bu kişiler gemilere bindikleri gibi büyük bir mutlulukla Okyanus'a açılmışlar, veya Okyanus'a açıldıklarını sanmışlardır. Bunlar ya köle idiler, ya tutuklu, ya da zenci, ve tümü özgür olmaktan hoşnuttu. Daha sonra Engizisyon nedeniyle Portekiz'e sığınan Yahudilerin büyük bölümü orada da öldürmüş, kaçabilenler ise Brezilya'ya, Arjantin'e gitmek üzere filikalara binmişler, kimileri

² Haim Vidal Sephiha, *Langues en Péril*, Entente, Paris, s. 12.

de okyanuslarda boğulup can vermişlerdir. O ara Rodos'a, Girit'e, Malta'ya gidenler de yakılmış, yok edilmişlerdir.

Şu anda, savaşın görüntülerini anımsadım. İşkence görmüş, üstlerine yıkılan duvarlarla tanınmaz duruma gelen insanları,... gömüleri, savaşın korkunçluğunu, üstelik çevremde doğal olaylarmışçasına benim anlattığım durumları anımsadım...çünkü gündelik işler olmuştu bunlar...³

İspanya'dan çıkıp Avrupa'ya yani Polonya, Hollanda, Fransa, Almanya'ya gidenler de 20. yüzyılın ortalarında Hitler'in kıyımına uğramıştır. Bu bilgileri Moise Rahmani'nin '*Les Juifs du Soleil*' adlı kitabından öğreniyoruz:

Üstümüzdeki giysileri bile aldılar, örneğin giysilerimizi. Yine çıplak kaldık ve uzun süre için besbelli. İzleyen süreçte çizgili kamp giysilerimizle ortalıkta dolaşmaya başladık. Bunlar bizim üniformamızdı.... Giysilerden sonra sıra saçların muayenesine gelirdi. Auschwitz'in tersine, burada bit taşıyan veya taşır kuşkusu uyandıranların kafaları tıraş edildi. Çok kişi kaçabildi, çok kişi de kaçamadı. Özellikle bir Macar kadını, hiç unutamam, gerçek bir dram oluşturuyordu. Kocasını Grand Opera'da şarkı söylerdi. Çok güzel kızıl saçları vardı ve onlara çok iyi bakardı. Bu kadını tıraş ettiklerinde çok ağladığını anımsıyorum.⁴

Özellikle Yunanistan'da bugün binlerce Yahudiden ancak 1000 kişi kadar kalmıştır. Gerçi bunların çoğu İspanya'dan çıkarılanlar olup Osmanlı'nın ardından Trakya'ya, sonra da tüm Türkiye'ye yayılmıştır. Bu bilgileri yine Moise Rahmani'nin *Sous le Joung du Croissant, Juifs en Terre d'Islam* ⁵ adlı üçüncü bir kitabından öğreniyoruz.

Nazizm'in yükselmesi Yahudi karşıtı duyguları da artırıyordu.. Almanlar öteki Yahudi düşmanları ile anlaşıyordu. Daha sonra bir sinagog, bir hastane ve yaşlılar yurdu yakılmış, çok Yahudi öldürülmüştü...

³ Moise Rahmani, **La Saga des Juifs du Congo**, Editions Romillat, Paris, 2002, s. 162.

⁴ Moise Rahmani, **Les Juifs du Soleil**, Filipson Editions, 2002, s. 50.

⁵ Moise Rahmani, **Sous le Joung du Croissant – Juifs en Terre d'Islam**, Editions Institut Sépharade Européen, 2003, s. 56

1. 2. OSMANLI'DA YAHUDİLER

1. 2. 1. Yollardaki Kötü Düş

Yahudilerin İspanya'dan çıkışları felaket sözcüğü ile eşdeğerdir. Bu durumu Prof. Haim Vidal Sephiha'nın *L'Agonie des Judéo-Espagnol* kitabından öğrenelim:

Çevirmen, doktor, iktisatçı, zanaatkar, çiftçi,...her sınıftan Yahudi, hem Müslüman hem Hristiyan İspanyasında çok parlak zamanlar görmüştü. Yahudilerin bulundukları ülkelerin devlet adamları, onların niteliklerinden ve bilgilerinden sonuna dek yararlanmasını bilmiştir. Bu Yahudiler arasında şairler, yazarlar ve bilim adamları da olmuştur. Maymonides, Yehuda Halevi, İbn Gabirol, İbn Paquda, Sem Tob de Carrion hiçbir zaman unutulmadılar ve süt ve bal akan bu ülkenin unutulmaz adları oldular. Hâlâ bu ve başka ünlülerin adları dua kitaplarında, İspanya'nın okul kitaplarında adları geçer oldu. Maymonides'in bronzdan tam boy heykeli Madrid'in 'La Cuderia' mahallesi veya Yahudi gettosunun bulunduğu sokakta durur. Maimonides'i görmeye gelen Yahudiler, önünde durup dua ederler.⁶

Ancak Yahudilerin yollarda yaşadıkları dillere destandır. Göçlerini sürekli ölüm tehdidiyle sürdüren Yahudiler İspanya'da oluşturdukları tüm kültürü ve yaşantılarını gittikleri yerlere götürdüler: gelenek, görenek ve dilleri, atasözü ve deyimleri, romans öykü ve müzikleri, giyim-kuşam ve yemekleri ile...ileriki yüzyıllarda bilim adamlarının bu konulara eğileceğini hayal bile etmeden. Zira XV. yüzyıldan taşıdıkları tüm kültür mirası CANLI BİR MÜZE gibi, ileride bilim adamları, müzisyenler, öykücüler... her dalın ilgilisi tarafından gün ışığına çıkarılacaktır.

Hristiyanlığa 'evet' diyen Abraham Senior ve Maliye Bakanı Don Isaac Abravanel'e karşın Isabel ve Ferdinand 'Kovulma Fermanı'nı kararlılıkla imzaladılar. Yahudiler üç ay içinde ülkeyi terk edecekler, ancak yanlarında ne para ne de altın götürebileceklerdi. İspanya'da Yahudiler arasında büyük bir korku yaşanmaya başladı. Bir lokma ekmek ederine evler, eşyalar, hayvanlar, elde ne varsa satılıyordu. Yahudiler göçme telaşına kapılmışlardı. Çünkü süre 2 Ağustos 1492'de sona erecekti, hem de sonunda ölüm vardı. 3 Ağustos'ta Kristof Kolomb

⁶ Haim Vidal Sephiha, *L'Agonie de Judeo-Espanyol*, Entente, Paris, 1977, s. 10-11.

Amerika'ya doğru yola çıktı. P. Andres Bernaldez, bu kötü düşü şöyle dile getiriyor:

...Sağa sola başvurup, mallarını almaları için yalvar yakar oluyorlardı. Bir eve karşılık bir hayvan, biraz kumaşa karşılık bütün bir ev...çünkü yanlarında ne altın ne de para götürabiliyorlardı. Doğdukları toprakları bırakıp, çoluk çocuk, yaşlı,...eşek sırtında yola koyuluyorlardı. Kimi yere düşüyor, kimi yerden kaldırılıyor, kimi de dünyaya gözlerini yeni açıyordu. Aralarında hasta olanlar da vardı. Acınacak durumda idiler. Ancak hahamlar bu insanlara şarkı söyleterek onları biraz olsun neşelendirmek için çabalıyorlardı. Yahudileri Hristiyan olmaları için zorlamışlardı. Gerçi bu da bir işe yaramamıştı, çünkü Hristiyanlığı kabul edenler de Engizisyon mahkemelerince izleniyor ve en sonunda öldürülüyorlardı. İspanya'dan çıkanların yollarda karınları bile açılarak altın aranıyor, İspanya'da kalanlar ise Yahudiliği gizliden gizliye uyguluyorlar şüphesiyle nasılsa diri diri yakılıyorlardı.⁷

1. 2. 2. Osmanlı'ya Varış

1498 de Torkemada öldü. Bir gurup Yahudi Konversos veya Yeni Hristiyanlar adı ile anılmaya başlandı. Müslümanlar da unutulmadı ve onlara Moriskos dendi. Hristiyanlığı kabul etmiş Yahudiler de **Maranos** olarak tarihte yerlerini aldılar. Bütün bu insanlar Morisko'lar olsun, Marano'lar olsun yine Engizisyon mahkemelerince yakılıyorlar veya orta yerde, herkesin görebileceği yerlerde asılıyorlardı. Bu uygulama yıllarca İspanya'yı adeta zehirledi diyebiliriz. Bir de ayrıca “temiz kan” konusu gündeme geldi. 18 bin insan diri diri yakıldı. Tahminlere göre yaklaşık 200 bin kişi İspanya'dan canlı olarak çıkmayı başardı. Şöyle bir dağılım olduğu sanılır: 3 bin kişi Fransa'ya yerleşti, 9 bin İtalya'ya, 21 bin Hollanda'ya, 1.000 Yunanistan'a, 93 bin Türkiye'ye, 20 bin Fas'a, 10 bin Cezayir'e, 2 bin Mısır'a ve 5 bin Amerika'ya.

1. 2. 3. Osmanlı'da Yaşam

II. Bayezit'in şöyle dediği bilinmektedir: “Kimdir bu çılgın kral (İspanya Kralı) ki ülkemi varsıllaştırdı, kendi ülkesini yoksullaştırdı?” Sultan bu düşünce ile Yahudileri ülkesine kabul etti.

⁷ Haim Vital Sephiha, **L'Agonie des Judéo-Espanyols**, Entente, Paris, s. 10.

İspanya'nın doğusuna gitmeyi başaranlar önce Yugoslavya'ya ve Selanik'e, sonra Edirne'ye, daha sonra da İstanbul'a yerleştiler. Bu sayı kitaplara göre değişiklikler gösterirse de yaklaşık 90.000 olduğu sanılır. Bu yeni gelenler özellikle matbaa, tekstil, taklit takı, dericilik ve Türkiye'de henüz bilinmeyen başka kollarda yenilikler yarattılar. Selanik'te iki üniversite kurdular, özellikle tekstilde çok büyük bir ilerleme gösterdiler. Aba dedikleri kaba keten ile orduları giydirdiler. Ve bütün bunlar Yahudilerin vergilerine karşılık yapıldı. Sonsino Kardeşler Kuruçeşme'de 1494-1496 yılları arasında İbranice ve Judeo-Espanyol dilinde değerli Tevratlar, ilkokul için alfabeler, dua kitapları, vb. yazdılar. Özellikle iki kent Konstantinopolis ve Ferrara çok gelişmiş Tevrat kitapları yayımladı. Dökümhaneler ve silah yapımında kullanılan atölyeler ürünlerini Viyana'ya değin taşıdı. Mallorca adasından gelen Nahmias Kardeşler çok üstün nitelikli rakı imal ettiler. El işlerinde kuyumcular olağanüstü güzel takı ve filigranlarla dünyaya ün saldılar. Kiliselerdeki altın objeler İspanya'dan 1492 yılında çıkmış bu işçiler tarafından yaratıldı. Bu göçmenler arasında çok yetenekli sanatçılar, mühendisler, avukatlar, doktorlar, işadamları, oymacılar, hahamlar, yazarlar,... vardı. Bu göçmen kitlesi Osmanlı İmparatorluğu için hem ele geçirilen ülkeleri nüfusça doldurma bakımından, hem de ülkeyi sanatsal ve düşünsel olarak ileri götürme bakımından çok yararlı oldu.

Bütün bunları saymamızın nedeni, tüm bu insanlara bir zamanlar vatan olan İspanya'nın çok gelişmiş, yaşam düzeyi yüksek bir ülke olduğuna işaret etmektir. İspanya gerçekten parmakla gösterilen, içinde yaşayan Yahudilerin mutlu olduğu bir topluluktur. Bundandır ki bu Yahudiler, İspanya'nın İbranice adı olan Sefarad adı ile anılıyor, ve bu Sefaradlar ülkelerinden çok büyük acılarla ve özlemlerle ayrılmışlardır. Salvador de Madariaga'nın ünlü sözüdür⁸: “They left a Spain very Jewish, they went away very Spanish”. Çevirisi şöyle: “Tam Yahudi olarak İspanya'yı terk ettiler, tam (çok) İspanyol olarak dağıldılar”. Ve İspanya'yı hiç ama hiç unutmadılar. Bugün bile bu Sefaradlara geride bıraktıkları evlerinin anahtarı olup olmadığı sorulmaktadır. Yahudiler, Osmanlı topraklarına vardıkları yıllar, Osmanlı devletinin kuruluş dönemini geçtiği, yükselme dönemine girdiği

⁸ Salvador de Madariaga, “Me Akodro”, **Bulletin Sepharade annuel**, 2005.

yıllardı. Böylece, tarihin nadir kaydettiği bir rastlantı sonucu, İspanyol Yahudilerinin göçü, hem kendileri açısından en zor, hem de Osmanlı devletinin nitelikli elemana çok ihtiyaç duyduğu bir döneme denk düşer. Yahudilerin Türkiye topraklarında başlayan yeni hayatlarında, en değerli sermaye, beraberlerinde getirdikleri 'bilgi'dir. İspanyol Yahudileri genel olarak meslek sahibi, sanayi ve ticaretten anlayan, Türkiye'de eksikliği duyulan, örneğin ateşli silah imalatında uzman kişilerdi. O sıralarda bu yeni silahlarla donatılmakta olan Osmanlı ordularında çok hissedilen bir eleman sıkıntısı böylece giderilmiş oluyordu. Öte yandan bu Yahudiler sayesinde Avrupa'nın kendi çizgisinde geliştirdiği bilgi ve teknoloji de Osmanlı ülkesine girmiş oldu. Bu Batı teknolojisinin başında matbaa gelmektedir.

Osmanlı'da ilk matbaaya, Gutenberg'in icadından 50 yıl sonra bile izin verilmedi. Bunların dışında tekstil boyama alanlarında uzman olan kişiler de bu göç dalgasıyla Türkiye'ye geldiler. Yahudilerin Batı dillerini bilmeleri, ticarete yatkınlıkları, para ve banka işlemlerinden anlamaları, başka ülkelerle olan bağlantıları, bu dönemde Avrupa ülkeleri ile olan ilişkileri giderek gelişen Osmanlıların onlardan bu açıdan yararlanmalarını, Musevilerin devlet görevlerine bulunmalarını beraberinde getirir. Kısaca Osmanlı-Musevi ortaklığı başlangıç aşamasında çok verimli sonuçlar verir.

Yahudilerin Osmanlı topraklarında böylesine olumlu göstergeler altında başlayan yaşamı, XVI. yüzyılda 'Altın Devri'ni yaşar. Bu yüzyılda Yahudiler, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde, Avrupalı dindaşlarının yaşadıkları baskı ortamından farklı ve liberal koşullar altında verimli bir yaşam sürerler. Bunun dışında, Yahudiler arasında bu dönemde, Osmanlı devlet hayatında çok önemli roller oynayan kişiler de çıkmıştır. Örneğin Portekiz doğumlu Yasef Nasi, Sultan'ın Hekimbaşı Moshe Hamon'dan bilgiler alıp 1544'te İstanbul'a yerleşmiştir. Yasef Nasi Osmanlı'da en geniş istihbarat örgütünü kurmuş kişidir. Yahudilerin evleri çok görkemli olup, sadrazam evlerine benzerdi. Osmanlıların en parlak devrinde, adeta İmparatorluğun yönünü belirleyen ve saraya alınan 'danışmanlar', ve geleneksel olarak Yahudilerle özdeşleştirilen sarraflık, tefecilik gibi işler yapanların dışında, şehirlerde hali vakti epey yerinde bir Yahudi esnaf kesimi, yani 'orta sınıf' oluşmuştu. Evliya Çelebi, İstanbul'da yirmi kadar ayrı dalda

faaliyet gösteren Yahudi esnaf sayar. Bunlar Arnavutköy, Hasköy, Ortaköy gibi geleneksel yerleşim bölgelerinde yaşarlardı. Bu mutlu dönem Osmanlının Yükselme Devri'nin bitmesiyle sona erer. Osmanlı, XVI. yüzyılın sonuna doğru duraklamaya başlar ve Saray ile Yahudi Cemaati arasında gerginlik baş gösterir. Aslında uzun bir konu olan Sabetay Sevi'nin gelişiyile de Yahudiler iyiden iyiye sevilmemeye başlar ve bir daha o görkemli günlerine dönemezler. Gerçekten XIX. yüzyıla gelindiğinde o şanslı Yahudi cemaatinden eser kalmamıştı. Örneğin İzmir'de 5000 Yahudi aileden ancak 500'ü işyerlerinden geçinebiliyorlardı. Geri kalanlar geçici çözümlere yöneliyorlardı. Dilencilik bile başlamıştı. Yoksul Yahudiler dilencilik, kaçakçılık, hamallık, seyyar satıcılık,... yapıyorlar, hahamlar bile sefalet içinde yaşıyorlardı. Öyle ki eski İspanya'dan gelen bilgi yüklü kuşak sona ermiş, dilsiz, okulsuz bir yeni kuşak türemişti. Yine de Ermeni lobisinin bu düşüşte büyük rolü olduğunu unutmamak gerek.

Daha sonra bu kötü gidiş birdenbire iyiye doğru yöneldi. 1839 yılında Gülhane Hattı Şerifi ile Tanzimat Devri başladı. Bir süredir lidersiz kalan Yahudi cemaati, 'Doğunun Rothschild'i diye anılan Abraham de Camondo adındaki ünlü ve geçmiştekiler gibi güçlü bir lidere kavuştu. Camondo, Kırım Savaşı sırasında ordunun ihtiyaçlarını finanse etmiş, Ermeni lobisinin faaliyetlerine karşı durmuş ve cemaatini çok nazik bir dönemde ayakta tutmaya çalışmıştı. XX. yüzyılın başından itibaren Osmanlı devleti tümünden parçalanmaya başladı ve Birinci Dünya Savaşı ile birlikte nerdeyse ortadan kalktı. Türkiye Yahudileri Türk tarafını tuttular ve ayrılıkçı hareketlere katılmadılar. Bu dönemde Yahudi Cemaati, XVIII. Ve XIX. yüzyıllarda yitirdiği itibarını bir ölçüde geri kazandı. Ve Abraham Galante, Emanuel Karasu... gibi ünlü Yahudiler her zaman Türkiye'nin yanında, Türkiye'nin bir parçası oldular. Bu arada tam tarihi bilinmese de tahminen 1950 yıllarında, Çorlu Hahamı Yitshak Beyo idi. Bu zat hem Hahamlık yapıyor, hem de Türkçe ve Fransızca dersleri veriyordu.

Yine de söylemek gerekirse, Selanik'in Yahudilerin yaşamında çok ayrı bir yeri vardır. 'Petit Paris' olarak adlandırılan Selanik kentinde yaşam nerdeyse Yahudi nüfusuna göre ayarlanmıştı. Cumartesi günleri her yer kapanmış olurdu. Hatta Cuma günü Müslümanlara, Cumartesi Yahudilere, Pazar günü Hristiyanlara uyarak çalışılmadığı için yapılması gereken bir savaş pazartesi yapılmıştı. Dükkan

adları Yahudice olup, Selanik halkı ticaretini yapabilmek için Yahudice bilmek zorundaydı. Üstelik şehir İstanbul'a yakın sayılırdı ve Osmanlı Toprakları üstünden hiç çekinmeden geçilebilirdi. Selanik'te sinagoglar, Yahudi mezarlığı, toplantı yerleri, arkadaşlık yurtları her kent ve kasabada bulunurdu. Böylece Yahudiler hem aralarında başka dinlere geçit vermeden eğlenir, hem böylece karışık evlilikler engellenirdi. Bu bilgileri Prof. Haim Vidal Sephiha'nın konferanslarından öğreniyoruz.

Bu vesile ile aslen Selanik'li olan Portekiz Fahri Konsolosu Ekselans Jacques Jose Abravanel'in Şalom gazetesinde çıkan bir yazısından en önemli bölümleri paylaşalım. "Abravanel" soyadı İspanya'daki Abravanel'ler soyunun adından gelmiştir. Abravanel'i dinlerken her zaman elimde kâğıt kalem olmalıydı.

(Yahudi) Kardeşlerimizin ikinci Kudüs olarak gördükleri Salonika veya antik adıyla Thesaloniki, Orta Çağın kentleri Roma ve İstanbul ile, ve Yahudilerin geldikleri dört Latin ülkesi ile birlikte anılır. Aynı zamanda o devrin yani Osmanlı İmparatorluğunun en önde ve en ekinse kenti olmuştur. Burada önce Portekiz menşeli iki üniversite bir buçuk yüzyıl eğitim verdi. Ardından XVIII ve XX. yüzyılların başında, Türkçe, İtalyanca ve Fransızca dillerini öğreten iki üniversite daha kuruldu. Bunlar ortaçağda en yüksek düzeyli Yeşivotlar veya din okulları idi. Aynı zamanda Yahudilere onur veriyordu. İmparatorluğun dörtbir yanından gelip, Selanik'in bu yüksek okullarda okuyanlara, Türk tarihinde Atatürk zamanı ve sonrasında önemli görevler üstlenmiş kişiler olarak İstanbul'da rastladım. Başkentten önce bu kent günlük elektrik ve havagazından başka, elektrikli tramvaylara ve doğal olarak tek tük de olsa otomobillere kavuşmuştur.⁹

Selanik'teki Yahudiler, Yahudi dinini bütün uygulamaları ile yaşarlar, ve birbirlerine yaptıkları yardımlar ile tanınırlardı. Sinagoglar, bilginlerin özen ve saygı ile dinlendikleri yerlerdi. Aile yaşamı tiyatrolar ve sinemalarla sürerdi, ki aslında Avrupa'dan hatta Çin'den bile Selanik'e değin gelenler olurdu. Zenginler Cuma öğleyin evlerin kapılarını açar, semtin yoksullarına yemek verirlerdi. Sonra da Selanik'te para veya ayni yardım veremeyenlere, kendilerine sormadan yardım yapıldı... Biraz daha sonra Yahudi olmayanlar sokaklardan geçer "Asender ke ya es tadre" (Işık yakınız artık geç oldu) diye bağırırlardı. Çoğu kez ışıklar yakılmış, erkekler Şabat duası için hazır ve nazır idiler. Kiduş duası yapılmayan, ekstra ışıklarla aydınlatılmayan veya Şabat'a yakışır bir özel 'menü' çıkarmadan, yani neşe dolu bir Şabat olmadan, böylesi bir gün kutlanmazdı. Şabat sabahı çingeneler Yahudi mahallelerinden geçip bağırırlardı: 'lumbra, lumbra, dali

⁹ Jacques José Abravanel, "La Vida en Salonika", Şalom, 11 Haziran 1986.

pan mandona' (yakınız, ışığınızı yakınız, ve ekmeğimi veriniz hanımefendi); ve çağırıldıkları yerde gelip ateş yakarlardı. Bazı evlerin, bizimki gibi, kendi çingenesi vardı, ve her Şabat gelip, ateşi yakardı. Davet edilmek onuruna sahip olanlarla birlikte, sinagog dönüşü kahvaltı yapılırdı. Cumartesi gezmeleri kent dışına uzanırdı genellikle. Akşam üstü parasal durumları iyi olan aileler değişik 'café' lere; ve daha yaşlıların bulunduğu özellikle Plasa de la Libertad, Kristal, Floka, vb. gibi mekanlara giderlerdi. Orada alkollü içki hariç, herkese göre içecek vardı; hatta çocuklar için kırmızı şeker (şarope) bile bulunurdu. Beyaz giysili satıcılar her tür yiyecek satarlar, karıları tarafından yapılmış börekler (**borrekas**), katı yumurtalar, badem, fındık, çekirdek, vb...tepsilerde bulunurdu. Dolup taşan bu kahvelerde herkes birbirini tanır ve saygı gösterirdi. Bir dizi eğlence programları yer alırdı, tıpkı İstanbul'daki '**Petits-Champs**'da olduğu gibi. Sinemalarda kapalı salonlarda gösterilen filimler yazın parklarda ve bahçelerde oynatılırdı. Ay ışığı olan gecelerde sandallar kiralanıp, tüm aile, hizmetliler ile birlikte Golfo de Selanik'te gezinirdi. Bu gezilerde zamanın şarkıları söylenirken öteki sandallar da bu güzel seslerin olduğu yere yanaşırdı. Purim'de (Şeker Bayramı-ilkbahar) kazanlar su matsaları (hamursuz), şeker matsaları, şarap ve rakı ile dolardı. Her evin yemek pişirmek için araçları bulunur ve Pesah (hamursuz) tabak taşıyıcıları Portekizce bir sözcük olan "LOUÇA (okunuşu Losa) Pesah'ın sekiz günü hizmet verirdi. Seder (Pesah duası ve yemeği) görkemli geçer, arkadaş, eş-dost, kentte bulunan tanıdık veya yabancılar, bayram nedeniyle kentte izinli olan askerler, vb... bu evlere çağrılı olurlardı. Kapılar ardına kadar açık tutulur 'her acıkan gelsin ve yesin' sözü havada kalan bir çağrı olmazdı. Bu her bayramda böyleydi ve yabancıların karşılaştıkları yer ise sinagoglardı, özellikle "Talmud-Tora" Sinagogu.

Cemaat bir hayli varsıldı. Ancak bu durum 18 Ağustos 1917 tarihindeki yangına değin sürdü. Yangından varsıllar bile etkilendiler. Birkaç saat içinde, Cumartesi sabahından Pazar sabahın erken saatlerine dek Selanik yandı kül oldu. Yangının nedeni, bir Rum kadın patlıcan kızartırken lambası devrilmiş yağın ateş almasıyla alevler her tarafı sarmıştı. Cemaat ve öteki yardım kuruluşları evsiz kalan insanları çadırlarda topladı. Yoksulluk inanılmaz boyutlara vardı. Üstelik Hamursuz Bayramı da gelip çatmıştı. Halkta matsa, mutfak araçları, losa yoktu.

Rahmetli Hahambaşı Yaakov Meir matsa imal etmek için uğraş verdi, hem de İbranilerin Mısır çıkışındakine benzer bir matsa olacaktı bu, atalarımızın yediği biçimde. Halkta mutfak araçları yoktu ve Hahambaşı neyi nasıl bulurlarsa, dini yasaklamalara pek bakmaksızın yemelerine izin vermişti çaresiz. Bu olay başka ülkelere göç dalgasına neden oldu, öncelikle de Türkiye'ye. Selanik eski Selanik değildi artık ve topu topu 50.000 kişi kalmıştı şehirde. Selanikliler cemaatler olarak guruplara ayrıldılar ve İstanbul bu ayırımdan yararlanmış oldu.

Şimdi de, İstanbul'da hiç görmediğim, Selanik'te rastladığım, ancak yaygın olmayan oyunlardan söz edelim. Küçükler **“a la foyika”** veya Çukur oyununu oynardı. Kayısı çekirdeklerini az derin bir çukurcuğa üç metre uzaklıktan fırlatılır. Oyuna başlamadan koşullar konuşulurdu. Çukura giren çekirdekler 3 veya 5 katı veya daha fazla sayılırlar, dışında kalanlar ise çukurun bekçisine giderdi. **Tişa-be-Av** (Ağustosun dokuzu: oruç tutulan bir bayramdır) sırasında bu çekirdekler kırılır, tatlandırmak için şekerli suda bırakılır, sonra yenirdi.

En ilginç oyun **“Cugo de los Kavayeros”** veya Atlıların Oyunudur. Bu oyunu oynamak için 10 veya 12 çocuk gerekiyordu ki onlarla 5 veya 6 at ve binici oluşturulabilsin. Oyunda iki gurup lideri kendi takımını seçer ve oyun başlardı.

Bir nakarat söylenirdi:

Bati-Bati Kampania de oro
Se sintira la moşka munço mal tendro,
Tapando ojos ke nunca destapeş”.

Anlamı şöyle:

Çal, çal altın çan
Eğer sinek duyarsa, onun için kötü olacak
Kapayacağınız gözler ki hiç açmayacaksınız.
(Selanik'te Çocuk ezgisi).

Ve atların gözleri bağlı iken, bir liderin işareti ile atlı atından iner ve bir taşı ötekine sürterek yerine döner. Liderin işaretiyle gözler açılır ve öteki liderin taşları kimin sürttüğünü anlaması gerekir. Eğer doğru anlarsa atlar birinci olur. Yoksa bulana kadar oyun sürer.

Daha önce yazıldığı gibi, Selanik'te dinsel ve kurallar ve Şabat günü tüm Yahudilerce uygulanırdı. Şimdi sizlere daha önemli olan “KAŞERUT” veya Koşer olayından söz etmek gerek. 120.000 kişilik bir topluluk söz konusu olunca, hayvanın her yanının eti yenmezse yetmiyor. Selanik zamanında çok dillilikle ün yapmıştı. Kasaplar, sandalcılar, “hamallar” ve halkla ilişkide olan her sınıf insan çok dil bilirdi. Bazı Türkler ve Rumlar salt Ladino'yı (Judeo-Espanyol) değil, İbranice'yi de bilirdi. Selanik'te İstanbul'dan rastladığım bir çingene beş dil biliyordu: kendi Çingenece dili, Türkçe, Ladino, Rumca ve Fransızca. Annem bile çingenece değilse de Almanca ve İbranice biliyordu.

Çingene derken bizim çingenemizle (her varlıklı ailenin çingenesi vardı) ilgili bir olayı anımsıyorum: Bir gün kentin dışında gezinirken, Azibé adlı bizim çingeneyi sorduk ve bulduk. Bizi görünce çok sevindi ve bir odalı evciğine çağırdı. Hemen ağlamaya başladı. Bizlere kahve ikram etti; ve annem ona bir evi olduğu için şükretmesi gerektiğini, bizlerin ise yabancı bir evin tek odasına sığıştığımızı, ne bir bardak ne bir tabak, ne de kahve pişirmek için bir cezvemiz bile bulunmadığını, ev gereçlerinden yoksun yaşadığımız için mutsuz olduğumuzu anlattı. Çingene kadın adresimizi aldı ve ertesi gün tam takım bir kahve servisi ile bize geldi. Kısa zaman sonra babam kendisine çok güzel bir kahve takımı armağan etti. Başka bir yazımda Selanikte “iki Ladino”nun varlığından söz etmiştim: kültürlü kişilerin Ladinosu ve halkın Ladinosu. Burada size bir örnekle balık yakalayamayan bir balıkçının aynı zamanda yakarış ve tehdit içeren bir duasını nakledeyim: **“Şor del mundo, Şor del mundo. Ha da peche, ha da peche, sino da peşe vo eçar el tsitsit a la mar.”** Bu Tanrı'ya yakarışın anlamı yaklaşık şöyle: Dünyanın Sahibi Dünyanın Sahibi. Balık ver, balık ver, balık vermezsen **tsitsiti** (dua şalının ucundaki püsküller) denize atacağım”.¹⁰

İkinci gazete yazısında Ekselans Jacques Jose Abravanel¹¹ şunları yazıyor:

Kışın evlerin içinde değişik sosyal etkinlikler olurdu. Örneğin benim evimin iki önemli görevi vardı: İkinci Dünya Savaşı süresince, Sırbistan Kralının saray müzisyeni

¹⁰ Jacques José Abravanel, “La Vida en Salonika,” **Şalom**, 1 Haziran 1986.

¹¹ Jacques José Abravanel, “La Vida en Salonika,” **Şalom**, 8 Temmuz 1986.

Alexandre'nin haftada iki kez bizim eve gelip müzik çalması; haftada bir kez de arkadaş ve akrabaların toplanıp Bay Sarrano'nun öykülerini dinlemesi gibi. Bu anlatı sırasında dinleyenlerin uykusu gelmesin diye kahve ikram edilirdi. Gerçi Bay Sarrano Selanik'in en iyi öykü anlatan kişisiydi. Bu anlatılanlar sunularla kesilirdi. Öyküler ilgi çekmiyorsa, politika veya toplumu ilgilendiren başka konular tartışılırdı. Başka evlerde de tombala vb. gibi oyunlar oynanırdı. Selanik'te yaşam derken bir soru sormak istiyorum: Selanik hangi konuda kendini gösterdi? Yanıtını da ben vereyim: Selanik özellikle aramızdaki BİRLİK ile kendini gösterdi: dinsellik, namus, kentsel disiplin, özveri, çalışkanlık, lidere olan güven ve inanç, kişinin sevincindeki ölçülülük, ve en önemlisi karakterindeki zarafet.

Selanik'teki Yahudiler genelde bu nitelikleri taşımaktaydı, hatta Selanik'in dışında bile. Bir örnek vermek gerekirse: Bir kahvehanenin patronu bir Yahudi'ye hakaret etmiş, durum Hahambaşıya bildirilmişti. Hahambaşı genel bir af istedi herkesin önünde. Kahvehane sahibi 50 altın ödedi ve o gün içilenlerin parasını almadı.

Ne demek namus gereği dinsellik? Selanikliler arasında iki yüzölçüme rastlamak olanaksızdı ve Selanikli bağnazlığa sapmayan bir iman sahibi idi. "Selanikli" için namus kavramı kuzey ülkelerindekine benzerdi. Zaten bonolar revaçta değildi. Ticaret söz üzerine kurulmuştu. Ödemeler Cuma günü öğleden sonra yapılır. Borcunu ödemeyen bunu açık seçik bir biçimde söyler ve durumunu saklamazdı. Yiten bir nesne, sahibinin adını taşıyorsa kayıp sayılmazdı. Bulan mutlaka getirirdi.

Bir de Rum idaresinde olan tramvaylarla ilgili bir olay cereyan etti. Selanik'in Yunanlılarca işgalinden sonra bilet parası 5 lepta arttırıldı. Bu çok olumsuz bir etki yaptı ve insanlar tramvayı kullanmama kararı aldı. Zam günü kimse binmese de tramvaylar son durağa dek gittiler. Öğlen olduğunda tramvaylar hâlâ boş olarak gelip gitmekteydi. Şöyle ki insanlar binse de binmese de ücret azalmayacaktı, çünkü Selanik artık Rumlarındı. Sonunda sorun Yunan idaresi ile Yahudiler arasında bir görüşme ile son buldu.. Başbakan Elefterios Venizelos ve Hahambaşı Yaakov Meir buluştular. Bu buluşmada Venizelos, Yunanlıların Selanik'e girişinde Yahudilerin bayrak asmadıklarından yakındı. Hahambaşı Meir, Yahudilerin matemde olduklarını, Türkiye'nin kendileri için çok iyi bir anne olduğunu ve Yunanistan da onlara aynı biçimde yaklaşırsa, Yahudilerin sorun çıkarmayacağını söyledi. Yok eğer kötü muamele görürlerse, gideceklerdi.

Yahudi işçi, işten dönüşünde yıkanıp paklanıp kapısının önünde 'yorgunluk kahvesi'ni alır. Böylece, her ülkede temizliği ve dürüstlüğü ile kendini göstermiştir. Senatör ve Akademisyen Dr. Angel Pulido Fernandez, 1905 yılında yazdığı '*Espanyoles Sin Patria*' başlıklı kitabında Sefaradita denen bu insanların zarafeti ve güzelliğinden söz eder en basit 'hamal'dan en yüksek düzeyli beyefendiye varana değin. Onlar göç ettikleri dünyanın her yanında kendilerini göstermişlerdir. İkinci Dünya Savaşında, İngilizler İsrail'in kapılarını

kapattıklarında, Telaviv'in önünde bir gecede bir liman inşa ettiler. Bizler Sefarad'lar, İberia'dan veya Portekiz'den geldik. Şöyle soralım: Kim İspanyol, kim Portekizli? Selanik'teki Sefarad Cumartesi kuru fasulye ve pilav yerse Portekizlidir. Eğer nohut ile pilav yerse İspanyol'dur. Çoğu Selanikliler Portekizlidir. Söylemem gerekiyor ki bugünkü İspanya'da olsun, Portekiz'de olsun, İbrani kanı vardır. Bu konuda gerçek bir öykü aktarayım:

Portekiz kralı Don José I şöyle bir emir verir: "Yahudi kanı taşıyan her Portekizli sarı bir şapka giyecektir." Birkaç gün sonra Başbakan Markez de Pombal, kralın huzuruna üç tane sarı şapka ile çıktı. Kral bu üç şapkanın ne anlama geldiğini sordu. Markez de Pombal bu şapkaları kralın isteği üzerine getirdiğini söyledi: "Bir tanesi benim için; bir tanesi büyük Engizidor (Torkemada) için; bir tanesi de Majesteleri için, eğer başınızı örtmek istiyorsanız". Gerçek olduğu söylenen öykünün dediğine bakılırsa, bu yanıtın sonra Kralın emri iptal edildi".

Portekiz Fahri Konsolosu Jacques José Abravanel, gazete yazılarını şöyle bitiriyor:

"Her zaman ve her yerde olduğu gibi bir kadın kocasından evin masrafları için para ister. Kocas da elinde henüz para olmadığını, kazanmak üzere yola çıktığını söyler ve şöyle der: 'İre i les dire, se daran, me daran i te dare!'"

Çevirisi şöyle:

(Gidip, onlara diyeyim ki, dövünsünler, beni dövünler ve sana vereyim). Kocas ne iş yapardı? Bulun bakalım?" diyerek Abravanel hoş bir nükte ile bitiriyor yazılarını. Kocas, mezarlık bekçisi idi.

Yahudiler zorunlu göçlerinde güç koşullarla mücadele eder, ve ev-bark, iş, aş... geride bırakarak başka diyarlara giderlerdi. Yaşadıkları ülkelerde antisemitizm, Yahudi kısıımı ve buna benzer düşmanlıklar karşısında barınamazlar, o yerden giderlerdi. 1492 yılının Engizisyonundan sonra, Yahudiler kitlesel bir göçe başladılar ve çevre ülkelere yerleştiler. Bir bölümü de, kitapların yazdığına bakılırsa 100.000 kadar Yahudi'nin Osmanlı ülkelerine ulaştığını yazar. Osmanlı'ya varan Yahudiler Yugoslavya'ya, Yunanistan'a, muhtelif Adalara, Mısır'a, Kuzey Afrika ülkelerine, Arap ülkelerine ve diğer ülkelere yerleştiler. O dönemde Kristof Kolomb Yeni Dünya'yı henüz keşfetmemiş olduğundan Amerika'ya gitme seçeneği söz konusu değildi elbet.

Osmanlı'ya gelen Yahudiler kısa sürede kendilerinden önce gelen Romaniotları veya Bizans Yahudilerini buldular. Ve yine doğal olarak, önce Trakya'ya yerleşildi. Edirne, Kırklareli, Çorlu, Gelibolu ve daha birçok önemli kent ve ilçeler Yahudilere kucak açtı.

Bu yöreler ilk yerleşim yerleriydi. Sonradan olagelen göçlerle ve değişik nedenlerden dolayı Yahudiler giderek sayıca azaldılar ve yer değiştirdiler. Günümüz Türkiye'sinde 20.000 Yahudi nüfusundan söz edilmektedir. Yahudiler yıllar geçtikçe tüm Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yayıldılar. Tekirdağ'dan Van'a, Ankara'dan Antakya'ya uzanan bir coğrafyada, özellikle de İstanbul ve İzmir'de, çok sayıda Yahudi yerleşmiştir.

Daha ileriki tarihlerde, Kurtuluş Savaşı sonunda, yeni Türkiye Cumhuriyetinin uluslararası statüsü ve sınırları Lozan'da belirlenip tanındığı zaman, Yahudiler yeni Türkiye'ye karşı önemli bir iyi niyet gösterisinde bulundular. Türkiye sınırları içinde kalan azınlıklara hak ve imtiyazlar tanıyan Lozan Anlaşması, Yahudilerin haklarını da tespit etmesine rağmen, yeni devletin yönetiminde bulunan Yahudi cemaatleri bu haklardan resmen vazgeçtiklerini ilan ettiler. Hatta önemli imtiyazlara sahip olan yabancı uyruklu birçok Yahudi, Türk vatandaşlığına geçerek dayanışma ve kader birliğinin en güzel örneklerinden birini verdiler; “*Moiz Tekinalp*” gibi.¹²

Cumhuriyetin kurulması ile birlikte Türkiye kısmen de olsa sanayi yatırımlarına yöneldi. 1945 ten sonra Yahudi sermayesiyle kurulan işletmeler arasında kumaş, kauçuk, lüks çorap, ipek, çulha, yün, galoş, şemsiye, iplik,...vb. üreten fabrikalar kurdular. Yine II. Dünya Savaşı sırasında Musevilerin ekonomik etkinlikleri arasında 12 fabrika vardı. Alliance Israélite Universelle (Evrensel Yahudi İttifakı) adlı, Yahudilerin maddi ve manevi kalkınmasını amaç edinen örgüt, Türkiye'deki Yahudilerin XVIII yüzyılda başlayıp, XIX. yüzyılda iyice belirginleşen ekonomik çöküşüne çare aradı ve Musevi cemaatlerin yoğun olduğu illerde sanayi mektepleri kurdu. Böylece 1902 yılında Türkiye'de özel Yahudi firmalarının kurduğu cam, kağıt, kiremit, vb. fabrikaları oluştu. Ancak bu durum 1970'lere kadar sürdü. 80'li yıllara gelindiğinde kamuoyundan saklanan, adını

¹² Liz Behmüaras, **Bir Kimlik Arayışının Hikayesi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2005.

adeta gizlemeye çalışan Yahudi sanayici ve işadamları yavaş yavaş bu tutumlarını değiştirmeye başladılar ve Türkiye'ye seçenekli projeler sunup XVI yüzyıldaki gibi, uluslararası arabulucu olmaya başladılar. Saydamlık başladı. Yahudiler büyük firmalar kurup, bankalar ve vakıflar oluşturdular. Böylece tıpkı İspanya'da olduğu gibi Türkiye'yi dünyaya tanıtmak uğraşları oldu.

II. BÖLÜM

Ç O R L U

Çorlu'ya geçmeden önce Trakya için birkaç söz söylemek gerekecek. Çünkü Çorlu Trakya'dadır, başka bir deyişle Türkiye'nin Avrupa kıtasındaki bölümüdür. Ancak en önemlisi çok verimli topraklara sahip olmasıdır. Buğday, yulaf, sebze, meyve, büyük otlaklara sahip olduğu için hayvancılık ve dolayısıyla yoğurtçuluk, peynircilik, kremacılık, kümes hayvancılığı gibi uğraşlara çok elverişli bir yöredir. Ancak en sevilen ve yaşanmak istenen kent Edirne idi. Bugün bile en güzel Yahudi okulları Edirne'de bulunuyor. Çok büyük ve güzel bir sinagog kalıntısı bu şehirde olup Edirne Üniversitesi tarafından yeniden yapılandırılacaktır. Edirne'de 2000 yılına değin iki Yahudi aile yaşamaktaydı. Şimdi bu son aileler de İstanbul'a yerleşmiştir. Buradaki Musevi okulları da Türkiye Cumhuriyeti'ne ait okullara dönüşmüşlerdir. Bu durum bütün Trakya için söz konusudur.

Gelecek çalışmalara bir örnek oluşturur düşüncesiyle ve bu çalışmayı yapan kişinin annesi Çorlu'da doğmuş ve büyümüş olduğundan 'Doktora Çalışması' olarak Çorlu'yu incelemeyi uygun buldu. Bu tezin verilerini yazarın annesinden topladığı sözlü anlatılar ve az da olsa yazılı belgeler oluşturur.

Çorlu'nun son Yahudi kökenli yurttaşı 2000 yılında İstanbul'a geldi, fakat ben daha önceden çok insanla görüşmüştüm. Bunların arasına Çorlu'luların çocuklarını da katmak gerekiyor. Bu insanlar yani ikinci kuşak, ebeveynlerin sohbetlerinden bölük pörçük bazı bilgileri aktardılar. 1912 Bulgar Savaşı ardından çıkan yangın Çorlu'yu nerdeyse harap etti. Çoğu yazılı belgeler ise yandı, yok oldu. Bu nedenledir ki Sözlü Tarih çok işe yaradı. Nadir yazılı belgeleri de verilere katınca birbirine uyan ve kesişen geleneklere rastlamaktayız.

Lina Kohen Albukrek'in kaydettiği kasetler, bazı dergilere yazdığı yazılar, sohbetler ve kendisinin hayatta iken iletişim içinde olduğu dostları bu çalışmada Çorlu hakkında toplanılan verileri oluşturur. Tarihçi Avram Galate'nin dokuz kitabında salt üç kez Çorlu sözcüğü geçebiliyor. Araştırmalar çok daha büyük, çok daha genel mekanlarda yapıldı. Böylece geniş bir yörenin bilgileri yazıldı.

Yine de en önemli kaynak araştırmacının annesi oldu. Doldurduğu kasetler, bazı dergilere yazdığı yazılar, sohbetler,... Çorlu'ya gidilmiş, hatta içinde yaşanmış gibi yansımış oldu. Ve annesinin bazı arkadaşlarına zamanında ulaşarak çalışma böylece tamamlanmış oldu.

Böyle durumlarda yeni kuşaklar eski kuşakların devamı olmayabilir. Kopukluklar oluşmuş, sözel ve yazılı olarak aktarılan yaşamsal deneyimin yerini, idealleştirilmiş bir batıdan kaynaklanan ve yeni bir insan yaratma uğrunda yüceltilen kurumsal eğitim almıştır. Hızlı sosyal, ekonomik ve demografik değişim bu kopuklukları pekiştirmektedir.

Böylesi sözlü tarih araştırmaları hem 'en alttakiler'e hem de 'elit tabaka'lara uygulanabilir. Çünkü sözlü tarih bu anlamda görüşülen kişilerin kimliklerini ortaya çıkarmak için çok uygundur. Böylece hem alt tabakanın hem elit olanların görüşü alınır ve bir orta sonuca varılır.

Son olarak eklemek istediğimiz husus ilerde göreceğimiz gibi bütün Çorlu Yahudilerinin Fransa kökenli bir kuruluş olan Alliance Israélite Universelle'in, etkisinde kalması ve Alliance Israélite'in öğretileri ile daha uygar bir duruma gelmesidir. Böylesi durumlar ileride anlatılacağı gibi, Yahudilerin toplu olarak bulundukları yerlerde görülebilmıştır. Önce bilgisiz, cahil olan halk, sonradan yavaş yavaş bir biçime girmeye başladı. Ve Atatürk gelene dek İstanbul'da Fransız Okulları kurmuş olan Alliance Israélite Universelle, Çorlu ve çevresinden, Bulgar Savaşı, deprem ve yangın sonrası Trakya'dan akın eden Yahudileri bağrına basmıştır. Trakyalıların çocukları da bu Fransız okullarında okumuştur. Bu nedenle Türkçe'yi çok kötü bir şive ile konuşmaya başlamışlardır. Ancak zamanla bu durum değişmiştir. Şöyle ki hatırlanacağı gibi, 2006 yılında bir TV söyleşisinde yazar Murathan Mungan: 'En arı Türkçeyi konuşanlar azınlıklardır' demişti.

1900 lerde Çorlu 500 Yahudi barındıran önemsiz bir köy görünümündeydi. O denli ki Çorlu ile ilgili olarak kütüphanelerde çok az yapıta, çok az yazılı malzemeye raslayabildik. Oysa Edirne önemli idi ve Edirne'ye Yahudiler İderne diyerek 'Petit Paris' veya Küçük Paris olarak adlandırırlardı. Kırklareli de Kirkisya idi ve de önemli bir yerdi, tıpkı Tekirdağ gibi. Sonuç olarak bütün Trakya büyük önem taşıyordu, bugünkü gibi. Ancak Yahudiler için önemin nedenleri bambaşka idi..

Çorlu ile ilgili ayrıntılar ve nerdeyse yaşam biçimi, araştırmacının annesi tarafından sözlü olarak aktarılmıştır. Hatta 1960 larda, 1970 lerde, 1980 lerde dış ülkelerden gelen araştırmacılar, bu çalışmayı yapanın annesinin anlattıklarını saatlerce, bazen günlerce süren bir uğraş verip kasete alarak bir yığın bilgi edinmişlerdir. Ve ülkelere döndükleri zaman kitaplar yazmışlardır. Ancak özellikle Çorlu hakkında yazılmış bir kitap olmadığı sanılmaktadır, ya da böyle bir kitaba bugüne değin rastlanmamıştır. Ne var ki Çorlu’da nasıl yaşıyorsa, tüm Türkiye’de, belki de Türkiye dışında da yaklaşık aynı biçimde yaşanırdı. Ve araştırmacılar Çorlu ile ilgili olarak öğrendiklerini yaygınlaştırmamışlardır.

Bu satırların yazarı, 51 yaşına değin ‘Çorlu’ ile büyüdü, yani annesi ile yaşadığı sürece ‘Çorlu Kültürü’nü ezberledi nerdeyse. Bu kültürü anlatmak, yazılı olarak dile getirmek, böylesine ayrıntılı bir biçimde duyduklarını salt Çorlu ile ilgili olarak aktarmanın hem ilginç, hem de annesine bir borç ödemek olacağını düşündü. Ancak bununla da kalmayıp Çorlulular ile görüşmenin gerekliliğine inanarak kadın ve erkek yaklaşık yüz kişi ile temas kurdu, iki yıl boyunca kapılarını çaldı, onlarla konuştu, sohbet etti. Kentimizin ünlü kütüphanelerinde de araştırmalar yapılırken tek tük kitapçıklara hatta kitaplara rastlanmıştır ki, bunlardan da elden geldiğince yararlanılmıştır.

Açıklıkla söylemek gerekirse, bütün bir ömür, araştırmacı yalnızca annesinin bildiklerini anlatması ile yetinmemiştir; yaklaşık 90 yaşlarında iken onu Çorlu’ya eski evini, yolları, ve diğer evleri aramaya değin götürmesi araştırmacıyı ‘bunda gizli bir güç vardır’ diye düşündürdü. Ardından araştırmayı genişleterek, kitaplıklarda Çorlu’yu aramaya koyuldu – tüm kitaplıklarda, üniversite kitaplıklarında. Ancak bulunan kitaplarda, hatta Avram Galante’nin “Histoire des Juifs de Turquie” (Türkiye Yahudileri Tarihi) adlı eserinde bile Çorlu ile ilgili hiçbir kayda rastlanmadı.

Bunun üzerine Çorlu’lu birinin yani yazarın annesinin orada yıllarca yaşamış olması, sanatçı kişiliğe sahip, zeki ve uyanık bir kadın olması, ... ve daha birçok niteliği ile, kendisinden doğru ve özellikle hiçbir yerde bulunmayan bilgiler alınabileceği kanısını pekiştirdi. Hiçbir tarihçinin değinmediği geçmişten bir yaşam kesitini canlandırarak dile getirmenin ilginç olacağı düşüncesi araştırmacıyı heyecanlandırdı ve heveslendirdi. Ve sürekli CD’ler doldurdu. Bu

yetmezmişçesine, annesinden başka insanlarla da görüşüp varsılın ve yoksulun yaşamını inceleyip bazılarının yaşam öykülerine değin uzandı. Sonraları, geçtiğimiz 2006 yılının yazı, bir Avrupa'ya yolculuğu sırasında Paris'te Alliance Israélite Universelle'de üç gün kalarak orada da evrak arandı. Bulunan belgeler Çorlu'dan Paris'e yazılmış mektuplardı. Bu mektupları hiç kimse o güne değin merak edip araştırmamış; daha doğrusu kimsenin eline geçmemişlerdi. Araştırmacı bu mektupların tıpkı basımını yaptırarak evine taşıdı ve araştırmasında kullandı.

Böylece hem sözlü gelenek, hem yazılı bilgiler, birbirleri ile karşılaştırılarak bir gerçeğe varıldı. Ve bu karşılaştırma her adımda yapıldı. Görülen şu ki, Çorlu'da hem seçkin ve varsıl kişiler, hem sıradan ve yoksul kişiler yaşamaktaydı, şimdi Yahudileri barındıran bütün kentlerde olduğu gibi.

Hiçbir konu gölgede kalmayıp Çorlu'nun yaşam biçimi bir yana, evlerin içi bile anlatılmış oldu. Elbette düğünler, ölümler, sünnet ve bayram günleri, başka dinlerle ilişkiler de bu çalışmada yerini buldu. Salt araştırmacının annesi değil, başka Çorlu sakinleri de 'anne'nin dediğini onaylar gibi oldu. Kısaca, gerçekler bir bir ortaya çıktı. Böylesi de çalışmaya çözüm getirdi, çünkü araştırma hem sözlü, hem yazılı belgelerle yapıldı. Sonunda Çorlu'nun kasetlere alınması ile, hem 1492 yılında İspanya'dan getirilen ve bir daha dönmemecesine yiten Yahudi dili, hem de Çorlu ölümsüzleştirilmiş oldu.

Her ne kadar ilçe insanların dilinde Çorlu diye anılsa da asıl adı 'ÇURLU' dur. Biliyoruz ki bir dilbilim kuralına göre, halkın tuttuğu sözcük geçerlidir, ve de halkın söylediği biçimde. Şöyle ki Çorlu'nun çoğunluğu "Çurlu" derse, adı "Çurlu" olur ister istemez. Elbette ki bu adlandırma Yahudiler için söz konusu. Böyle olduğunu araştırmacının annesi söylemiştir. Ola ki "Çorlu"nun "U" sundan önce "O" harfini söylemek daha zor olduğundan "O" harfi de "U" oluvermiş ve Çorlu "Çurlu" ya dönüşmüştür ki bu eyleme de dilbilimde 'kolayın tercihi yasası' diyebiliriz, tıpkı artist'e 'artiz' dendiği gibi, veya pantolon'a 'pantol', ve de gardrob'a 'gardolap'. (Bunlar özellikle Aziz Nesin'in kullandığı sözcüklerdir).

'Çorlu Kültürü'nün yazılı anlatımı bu çalışmanın birinci bölümünü oluşturmaktadır. Ancak bu araştırma sürdürüldüğünde, Çorlu'nun, Türkiye ve dünya ile birlikte değiştiğine tanık oluyoruz. Ne Çorlu eski Çorlu'dur, ne Türkiye

eski Türkiye’dir, ne de dünya aynı dünya. Ancak önemli olan Çorlu’nun değişmesidir ki, söz konusu çalışma Çorlu üstünedir zaten.

Her şeyden önce Çorlu’da 2000 yılından beri tek bir Yahudi kalmamıştır. Eski insanlardan iz kalmayıp, eski işler, eski ilişkiler, eski ticaret biçimleri de yoktur artık. Çorlu Türkiye’nin herhangi bir uygar ancak arabesk yöresi gibi uygar, kalabalık bir yeri gibi kalabalıktır, ve bilgisayar nerdeyse her işyerine girmiş bir uygarlık aracı olarak görülmektedir. Eski Çorlu gitmiş, yeni bir Çorlu gelmiştir yerine, tıpkı bir Pendik gibi, bir Levent gibi, bir Beyazıt gibi olmuştur Çorlu artık. Gazetelerde de her gün Çorlu’da yapılan yeni fabrikalardan söz edilmektedir.

İşte böylesi gelişmeler söz konusu olunca Çorlu’nun Türkiye’nin ve dünyanın birçok yerine benzediği görülecektir. Hatta bir sanayi bölgesi kimliğine bürünmesi ile çok yeri de aşmıştır. Avrupa kıtasında ve Bulgaristan’a kapı komşusu olması, denize ve İstanbul’a yakınlığı Çorlu’yu değerli kılmaktadır. Çorlu artık eski Çorlu değil, eski Çorlu’lular da yoktur artık.

İşte bu değişim, çalışmanın ikinci bölümünü oluşturmaktadır.

Çorlu’nun yerini bilenler çoğunluktadır. “Çorlu Tarihçesi” başlığı altında Pancar Dergisinin 1971 yılı Ağustos sayısında Ş. Yılmaz Tuna’nın¹ yazdıklarını okuyalım:

“Çorlu Tekirdağ ilinin bir ilçesidir. Doğusunda Silivri, batısında Muratlı, kuzeyinde Çerkezköy, güneyinde Marmara denizi vardır.

Arazisi dalgalıdır. Uzun sırtlar birbirini takip eder, en yüksek yeri kasabanın batısında Karatepe 190 metredir. Çorlu’nun bulunduğu yer 160 metredir. Çorludan iki su geçer: Çorlu Suyu, Ergene Suyu....”

Ardından Tuna, Çorlu’nun coğrafi durumunu ayrıntıları ile anlatır.

Çorlu Osmanlıların zaptından önce Bizans Devletine aitti, ve diğer devletlerden korunmak için de Trakya’nın tam ortasında Çorlu’yu kurdular. Çorlu’yu kuran Bizanslı Yankobin adında bir komutandı. Anastasa adlı 45 kilometre uzunluktaki sur, bazen Bizanslıların, bazen de Osmanlıların eline geçerdi. Arada Yankobin öldürüldü. Sultan Murat Hüdavendigâr 1360 tarihinde, Tekirdağ ve Çorlu’ya yönelip, Kosova Savaşını kazandıktan sonra harp meydanını gezerken Miloş

¹ Ş. Yılmaz Tuna, “Çorlu Tarihçesi”, **Pancar Dergisi**, No: 227, Ağustos 1971, s. 6.

adında bir Sırlı tarafından şehit edildi. Kale yeniden Bizanslıların oldu, Yıldırım Bayezit kaleyi yeniden ele geçirene değin. Çorlu ile ilgili olarak, bu ve buna benzer birçok üzücü olay olduğundan, “..rivayete göre Anadolu lisanında “ÇOR” ‘kötü, zor, fena’ manalarında kullanıldığından adının Çurlu’dan ÇORLU’ya dönüştüğü söylenmektedir. Bir de İstanbul’u koruyan ve 1361 yılında de yapılan Tzurulon adlı kale de Çorlu’ya adını vermiş olabilir. Tarih, Bayezit’in padişahlığı Yavuz’a devrettiğinden söz eder. Sonra da XX. yüzyılda Atatürk’ün zamanında, İşgal Kuvvetlerinin sonuncusu İtalyan ve Yunan birlikleri, 31 ekim 1922’de Çorlu’yu terk ederler. İlk vali Şakir Kesebir’dir. İki yıl süren o kötü günler Türk Bayrağının altında şu coşkulu şarkı ile terennüm edilmişti:

“Ankara’nın taşına bak (İlk iki dizeyi Zülfü Livaneli şarkısını
Gözlerimin yaşına bak oluşturmak için kullanmıştır.
Bozulmuş Yunan bakıyor Tenor Ferhat Göçer’in Sarı-Sıcak izlencesinde).
Şu feleğin işine bak”.

Ve 31 ekim 1922’den beri Çorlu Türkiye Cumhuriyetin toprağı olmuştur.
Bu bilgileri Ş. Yılmaz Tuna’nın 1971 yılında Pancar Dergisindeki 6 sayfalık yazısından öğreniyoruz.

2.1. XX. Yüzyılın Başında Çorlu’nun Genel Görünümü

Çorlu, yaklaşık çoğu öteki Anadolu ilçeleri gibi, eğri büğrü dar yolları, altında minik dükkancıkları olan tahtadan evlerle çevrili birkaç meydan ve daracık sokaklardan oluşurdu. Bu evler tek katlı, veya iki katlı ‘dupleks’lerdi. Bazen da üç katlı olabiliyorlardı. Bu iki katlı evlerde bir aile, bazen iki ayrı aile yaşırdı. Ve bu insanlar aslında Çorlu’nun zenginleriydi. Zaten yoksullar çok kötü, yıkık, kırık, dökük evlerde barınırlardı.

İnsanlar mahallelerde, dinlerine göre kendiliğinden oluşan bir ayırımla yaşarlardı. Müslümanların mahalleleri ayrıydı: “**Male de los Turkos**” Türklerin mahallesi

idi. “**Male de los Gregos**” Rumların mahallesi, “**Male de los Cudyos**”da Yahudilerin Mahallesi idi ki bu mahalle sinagogun hemen karşısındaydı. Kaldı ki çoğu Yahudi evleri sinagoga açılırdı. Başka bir deyişle herkes kendi mahallesinde yaşar, kimse kimsenin mahallesine heves etmezdi. Elbette ki bunlar birer getto idi ve bu insanlar kendi oluşturdukları gettolarda mutlu yaşarlardı. Ayrıca zengin Yahudilerin de soyadlarını taşıyan kendi sokakları vardı. Örneğin “**La Male de los Fises**” yani Fis’lerin veya Fis soyadını taşıyanların sokağı ki Fis’ler çok zengin ve kalabalık bir aile idi. “**La Male de la Macara**” veya Macar Kadının Mahallesi... gibi, mahalleler oturanların adları ile anılırdı. Hristiyan Mahallesi de başka bir yerdeydi ki Hristiyanlar, Rumlar ve Ermenilerden oluşurdu.

Çorlu’da şık evler çok enderdi ve bunlar çoğu kez hükümet binalarıydı. Bu binalar parmakla gösterilecek kadar güzel olup, taştan yapılmıştı. Bugün bu binalardan birkaç tanesi bulunmakta, eski ve antika binalar olarak gösterilebilmektedir. Bunlardan Hükümet Binası, iki katlı ve tuğladandır. Osmanlı zamanında üst katta İnhisarlar İdaresi, altında ise esnaf dükkanları bulunurdu. Belediye Binası ise 1903 senesinde Hacı Süleyman Ağa’nın belediye reisliği zamanında yapıldı. Bu bina da tuğladan yapılmış olup iki katlıdır. Hastanenin inşaatına 1936 yılında Orgeneral Salih Omurtak’ın teşebbüsüyle başlanmış, 1940 yılında işletmeye açılmıştı. Kolordu Binası yine Salih Omurtak tarafından 1936 da beton olarak inşa edilmişti. Orduevi betondan ve iki katlıydı.

Çorlu Türkler tarafından alındıktan sonra 1930 yıllarında bir dizi cami yapıldı: Fatih Camii, Süleymaniye Camii, Bormalı Camii, Tahtalı Camii. Ancak bütün camiler antika değere sahip değildir.

Çorlu’nun çok önemli bir mesire yeri çocukların da oyun yeri olan “**La Hidira**” idi. Bu sözcüğü annem ölene değin hep söyledi durdu. Ve **Hidira**’yı saymadan Çorlu olamazdı nerdeyse. Annemin anlattığına göre Hidira ‘bir çamur deryası’ olarak bilinir. ‘Oysa bütün Çorlu çocukları bu çamurların içinde oynardık’ derdi annem. Ve ‘**Hidira**’nın iki semti vardı. ‘**La Male d’Ariva**’ veya Yukarı Mahalle ve ‘**La Male de los Kimurcis**’ veya Kömürçülerin Mahallesi, ‘**La Male del Molino**’ veya Değirmen Mahallesi, Çifi Unu Mahallesi veya Ermenilerin Mahallesi. Onun yanbaşında Cemaliye sokağı vardı. **Hidira**’nın içinden bir su

geçerdi ve üstünde açılıp kapanan bir ızgarası vardı. Hemen yanibaşında Yahudi mezarlığıydı.. Annem yaşarken gittiğimiz mezarlıkta dedemin mezar taşını bulamayıp çalındığını öğrendik. **Hidira** sözcüğünün de aslında “Hıdırağa” isminden geldiğini, annem öldükten sonra seksen yaşındaki bir erkek arkadaşından sorduğumda öğrendim. **Hidira** Yahudiceye uyarlanmış Hıdırağa imiş meğer. Aslında mezar taşları yavaş yavaş yokoluyor. Çünkü Hıdırağa ve de Yahudi mezarlığı şu anda Çorlu’nun en pahalı ve en değerli arazilerin arasına girmiş bulunuyor. Çorlu bugün plansız bir kent görünümündedir. Yahudilerin hiç mülkü bulunmamaktadır. Zaten burada hiç Yahudi kalmamıştır. Yaşadıkları zaman kadastro da yoktu. Hatta yol geçtiği için bazı evlerin yarısı veya bütünü yola gitmiştir. Bildiğim bir aile için böyle olmuştur. Gerçi olay Kırklareli için söz konusu idi ve evin yarısı yola gittiği için, öteki yarısını da Kırklareli Belediyesine armağan etmişlerdir. Bu durum Trakya’daki yaklaşık tüm Yahudi mahalleleri için söz konusudur. Ayrıca Türkler camilerin çevresinde, Rumlar kiliselerin çevresinde (çok kilise vardı), Ermeniler de kiliselerin çevresinde otururlardı. Rumların ve Ermenilerin pek çok kiliseleri, Yahudilerin ise tek bir sinagogları vardı ve yeterliydi.

Müslümanlardan sonra en kalabalık kitle Rumlardı. Annem bile Sotiri adında bir Rumdan mandolin dersleri alırdı. Yılmaz Tuna’nın Pancar Dergisinde yazdığı gibi, Bizanslılardan kalma Hristiyanlardı bunlar.

1925’te Yahudiler az sayıda idi artık. 100 aile bile yoktu. Bu Yahudilerin bir kısmı Selanik’ten gelme idi. Çünkü bugün yaklaşık her Yahudi aile, Selanikli dedelerinden söz eder. Eşimin ailesi de anne tarafı, tümü Selanik’ten gelmiştir. Bu insanlar önce Selanik’ten Edirne’ye gelmişler, ve o kentte bir süre yaşadktan sonra, Çorlu’ya ve Birinci Cihan Harbinden sonra bir bölümü İstanbul’a, bir bölümü Amerika’ya göç etmişlerdir.

Rumlar ve Yahudiler iyi koşullarda yaşardı. Yahudiler bir yere kadar Müslümanlarla görüşürlerdi. İlişkileri iyiydi. Tek istenmeyen karışık evliliklerdi. Böyle olmasını ne Müslümanlar isterdi ne de Yahudiler. Ancak en tutucu yan Yahudilerdi. Özellikle doğacak olan çocuk erkek ise sünneti, dinsel hüviyeti her iki tarafın aile bireylerini çok üzerdi. Özellikle kızlar için başka dinle evlenmek

ölüme yakın bir davranıştı. Hele Bulgar Harbinde Trakya'ya ve Çorlu'ya gelen yakışıklı Hristiyan Bulgar askerleri Yahudi kızları alıp kaçırdılar.

Çorlu'da aynı soyadları pek çok yinelenirdi. Çünkü akraba evlilikleri çoktu. Herkes çocuğunu tanıdığı veya yakında oturan bir ailenin çocuğu ile evlendirmek isterdi. Hatta çok yaygın bir atasözü şöyle: **“Al ijo de la vizina, kitale el moko i tomalo por yerno”**.

Anlamı şöyle:

Komşu oğlunun, sümüğünü çıkar ve damat olarak al.

Bu atasözü çok yayılmış olmasından başka, ruh hastalıkları Profesörü Özcan Köknel, yıllar önce Kenter Tiyatrosunda bir Akbank kongresinde şöyle seslendi: “Çocuğunuzun eşini köyünüzden seçin. Hatta yanbaşınızda iki ev varsa, en yakın kapıda oturanı gelin/damat olarak alınız”. Ayrıca yıllar önce Taksim'de alerji uzmanı bir profesöre kızımı baktırmak için gittiğimde bana hiç unutmadığım bir söz söyledi: “Alerji Musevi hastalığıdır. Niçin diye sorarsanız hep aralarında evlenirler; çünkü karışık evliliklerden ödleri kopar”. Doktor haklıydı ve bu sözü hep aklımdadır. Ancak o zamanlar geride kaldı. Ve karışık evlilikler %50'ye yükseldi. Bu sayı İstanbul Hahambaşılığından alınmıştır. Hatta Hahambaşılığın yazılarına bakılırsa Yahudiler dünyada nerdeyse tükeniyorlar. Ve suç hep karışık evliliklerde oluyor. Amerika'da olsun, Avrupa'da olsun karışık evlilikler şimdi %60'a varmıştır. Bazı Yahudiler tümenden dinsiz olup beğendikleri ile evlenmektedirler. Hatta “birlikte yaşamak” geleneksel Yahudi ailesinin görüntüsünü değiştirmiştir.

Şalom Gazetesinde sürekli yazıldığına bakılırsa “Sefarad soyadlarının her birinin anlamı vardır. Ve bu soyadlarını İspanya'dan getirdik. Arap soyadları taşıyanlar, bu soyadları Türkçe'ye çevirmişlerdir. Gerçi bir kısım Sefarad, İspanyol soyadlarını korumuşlardır:

Aslında çok araştırılmadıysa da bazı kitaplar ve dergiler soyadlarını konu yapmıştır. Şeli Gaon² şöyle diyor: “Romano (Romen), Alegria (sevinç), Azulay

² Şeli Gaon, “Alkunyaş de los Sefaradis”, **Şalom**, 19 Temmuz 2006.

(mavi gözler), Lombrozo (ışıklı), Kaballero (süvari), Karo (sevgili),” eski soyadım Albükerk -ancak önceleri Albuhayır (hayırlı) olup- onlarca denizcinin soyadıdır aynı zamanda, Moreno(esmer), Senyor (efendi),... birkaçıdır bu soyadlarının.

Bazı Sefaradlar mesleklerini soyadı olarak taşımışlardır: Danon i Abendanon (ibranice: yargıç), Sabag (Arapça kumaş desinatörü), Sofer (ibranice noter), Hazan (ibranice sinagogda kantor), Abitbol (çalgıcı), Gabay (vergi toplayıcısı), vb.

Salt bugün değil, ortaçağda da tıp Yahudilerin her ülkede en sevdikleri meslekti.

Bu nedenle çok soyadı ‘hasta iyileştiren’ anlamını taşır. Örneğin Abulafya soyadı ‘tıbbın babası’ demektir. Arapça Altabib soyadı yıllarla Altabev olduysa da Abulafya ile aynı anlamı taşır. Hatta Selanik’te Dotor (Doktor değil Dotor) soyadını taşıyan Yahudiler vardı. Alfakim ve Fakima soyadları ‘tıp bilimi okuyan kadın’ demektir. Şu anda ve her zaman İsrail’de çokça rastlanan Rofe soyadı İbranice doktor demektir.

Bir dizi soyadı İspanya’da kent ve yer adlarıdır. Örneğin Naon, Pinto, Rozales, Sevilya, Valansi, Ferrera, Navaro, Toledo...Başka ülkelerde yer adları olan soyadları da vardır. Kastoriano (Yunanistan’da), Benşuşan (İran’da), Marsiano (Fransa’da) gibi. 1492’de İspanya’dan kaçan Yahudiler Kuzey Afrikada yerleşirken İspanyol soyadlarını korumuşlardır. İsrail’de binlerce aile bu durumdadır ve adları: Amor, Grizario, Laredo, Alegria, vb. gibi adlar taşırlar.

Arap ülkelerinde birçok Sefarad, Arap soyadlarını almışlardır Sabag, Alfasi, Azerrad, Tanjir, Shitrit,... Bu soyadlarının büyük bölümü Yahudi soyadları olup Araplaştırılmışlardır. Garip olan şu ki bazı Müslümanlar da bu soyadlarını taşımaktadırlar. Örneğin Torres, Şentuf (Şemtov:adıgüzel), Kuhen (Kohen), Bensalom, El Kahan,...gibi. Bu Müslümanlar belki de ‘konversos’lardan gelmedirler.

Aşkenaz Yahudilerinde olduğu gibi, Sefaradlar da Tevrat’tan soyadı almışlardır. Peres, Yaakov’un torununun adı. Ovadia, Tanrı hizmetkarı demektir. Nahman, Tanrı iyileştirecek demektir. Abravanel, David kralının sülalesinden gelendir. Uziel, Tanrı gücüdür demektir. Saltiel, Tanrı tarafından istendi demektir.

Bunun yanında İbranice anlamları olan Sefarad soyadları vardır.Örneğin Mizrahi, doğu demektir. Maymon şanslı; Sason sevinç; Shalom barışçıl; Medina ülke;

Dayan yargı; Sarfati Fransız; BarDavid İbranice (bar) olup David-oğulları; ... demektir.

Kökeni pek bilinmeyen soyadları da vardır: örneğin Bensanşis bunlardan biridir.

Sanşis'in Don Kişot'un Sanşo'sundan geldiği araştırmalar sonucunda anlaşılmıştır. Aslında Sanşo göbek demektir. Zaten Sanşo'nun iri bir göbeği vardı.

Türkiye Sefaradları İspanyol soyadları, Tevrat'tan aldığımız soyadları ve İbranice'den aldığımız soyadlarını taşırlar. Bir de elbet Türk soyadları da taşıyoruz. Örneğin Bahar, Gümüşgerdan, Kutlar, Ağlamaz, Esentürk, Ertürk, Erginbaş, Giydiren (bir meslek adıdır) demektir. Bar-Natan, Bar-Kohba (Bar=oğul), vb. gibi, Kohen, Levi ve Behar, Yahudilerde sıkça rastlanan soyadlarıdır.

Çorlu'da bazı ailelerde aynı soyadı taşıyanlar özel bir biçimde ayırt edilirlerdi. Ancak yine de en yaygın ve en ünlü Çorlu'lu soyadları Benezra, Fis, Levi ve Barokas'dı. İspanya'da bugün 'Barokas' adını taşıyan bir köy vardır. Bir de Kohen soyadı vardı, anneminki; bu soyadı her ülkede çokça bulunup, aradığınız bir kişi varsa, özellikle rehberde Kohen'lerin ve de Levi'lerin çokluğu nedeniyle bulmak çok güçleşir. Elbette bir dizi soyadı daha vardı ancak bu dört soyaddan pek çok aile vardı. Ve bazı aileleri aynı soyadı taşıyan başka ailelerden ayırt etmek için bazı özellikler eklenirdi anılırlarken. Örneğin: kulağında küçük bir et parçası olanlara '**Los de Küpeli**' veya Küpeliler diye adlandırılırdı. '**Los de la Papya**' veya Ördekliler, çok temiz oldukları için fazlaca su kullanan bir aileye konan addı. Bir de şık ve varıl olan Barokas ailelerinin birine 'Moiz el Baron' derlerdi. Bundan başka 'Mordu el Kasap', 'Yako el Brusali'... gibi bir dizi takma adlar vardı. 'El de la Pajika' da Küçüklevi adını taşıyan bir ailenin öğelerine verilen addı. Paja şiltelere sokuşturulan kurumuş otlardı, Fransızca'da 'paille' denir. 'Yatros' Rumca doktor demektir. Çorlu'da kendine doktor havası veren biri bu adla çağırılırdı. Bir doktordan kaptığı eski bir doktor çantasına yemek koyar, işine taşırdı. 'Por la mar salada' yine bir Çorlu'luya verilen addı. Adı Şmuelaçi olan bu kişi sürekli 'por la mar salada' olarak yemin ederdi, yani 'tuzlu deniz' üstüne yemin ediyordu, ve doğal olarak büyük bir yalancı idi..

Yahudiler Çorlu'ya Edirne'den gelmişlerdir. Ve daha önce de Selanik'ten Edirne'ye varmışlardı. 1900 de Çorlu çok ilerlemiş bir kentti. Yahudiler varlıklı

idiler. Bugün yaklaşık her ailede Selanik'ten gelip önce Edirne'ye, sonra da Çorlu'ya veya Trakya'nın başka il veya ilçelerine yerleşmiş kimseler vardır. Çoğu varsıl tütün tüccarıydı. Tümü de örf ve adetlerine bağlı idiler.

Yahudilerin Rumlardan çok Müslümanlarla ilişkileri iyiydi. Çorlu'nun nüfusu konusunda Muhiddin Tuna'nın "Geçmişten bugüne Çorlu" adlı kitapçığından şu bilgileri edindik:

"Bizanslılar devrinde kasabanın nüfusu pek azdı. Şehir yalnız kale etrafında toplanmıştı. Köyler pek seyrek, daha ziyade deniz kıyısında kurulmuşlardı. Diğer yerler boş topraklardı. Bulgar, Ermeni ve Yahudiler de çok değildiler. Deniz kıyısındaki köylerde daha ziyade Rumlar oturur ve balıkçılık, bağcılık işleriyle uğraşırlardı." S:83.

Trakya'nın Türkler tarafından alınmasından sonra nüfus birdenbire arttı. Anadoludan Trakya'ya göçler başladı. Halk ya kendi arzusu ile geldi veya hükümet tarafından getirilerek çiftliklere, boş arazilere yerleştirildi ve böylece köyler kuruldu. Bu köyler daha ziyade askersel yollar üzerinde inşa ediliyordu. Nereden gelirlerse gelsinler her göçün bir beyi vardı. Bunlar kurdukları köylere beylerinin adını verdiler. Bunlara tımar beyleri denirdi. İdaresi altındaki halktan seçme daima hazır vaziyette asker bulundurur, padişah harbe çıktığı zaman ona katılırlardı. Kendi bölgesinde topladığı zahireyi orduya teslim ederdi. İşte, bugün de beylerin adı ile anılan köylerimiz vardır. Gerçi Müslüman olmayanlar kendi mahallelerinde otururlardı ama bir mahalleden ötekine kolaylıkla geçilirdi. Çorlu'dan Kırklareli ve Edirne'ye trenle gidilir, Silivri'ye at arabasıyla gidilebilirdi. Çoğu insanın evi kendi malı idi. Çok ender de olsa bazı Yahudiler kirada otururlardı.

1900 yıllarında yaklaşık 500 Yahudi içeren Çorlu, bir ara Amerika'ya gitme sevdası nedeniyle Yahudi nüfusu bir hayli azaldı: "**A las Americas!**" diyenler sokaklarda nara attı. Şöyle ki: 1955 yılında 30-35 hane Yahudisi olan Çorlu, 500 yerine 200-250 Yahudi barındırıyordu artık Müslümanlar 1945 te 12 bini aştı, 1960'ta 22 bini, 1965'te 27 bini buldu. Bu sayılar hep Çorlu'ya yerleşen Müslümanların yarattıkları nüfus artışı idi.

Çorlu Muhtarlığından aldığımız bilgilere göre 1960'danberi Çorlu'da nerdeyse Yahudi kalmamıştı. 2000 yılında son Çorlu Yahudisi İstanbul'a geldi. Böylece Çorlu'da bugün hiç Yahudi yaşamamaktadır.

Yunanlılar ve Ermeniler de yıllar önce Çorlu'dan ve tüm Trakya'dan gitmişlerdi. Bu Hristiyanlar değişim yolu ile Yunanistana veya başka ülkelere gittiler. Hükümet onların yerine Müslümanları yerleştirdi.

2000 yılında dünyada 12 buçuk milyon Yahudi vardı. Tek bir Yahudi kalan ülke de, Kabul Sinagogunun bekçisi 45 yaşında Zebulon Simentov adında bir Yahudinin yaşadığı Afganistan idi.

2. 2. Çorlu Yahudi Cemaatı

Fis ve Behar'lar sinagogun sağında, Levi ve Benezra'lar sinagogun solunda yerleşmişlerdi. Bu ayırım kendi kendine oluvermişti. Yoksa bu aileler nasılsa bağlıydılar birbirlerine. Çorlu Yahudileri Cemaatleri tarafından idare edilirdi. Hamursuz ve koşer şarap sağlamasından tutun da, düğünler, sünnetler,... için haham temin etmek gibi bir dizi işlem Cemaat İdarecilerince yapılırdı. Bundan başka cenazeler, Yahudi Okullarının ve dinsel Talmud Tora'nın çalışması, başka dinlerle özellikle Hristiyanlarla uyum sağlamak,... bütün bu işlerle yine Yahudi Cemaati ilgilenirdi. Esas ilgilenenler de çoğu kez çok yaygın olduğunu söylediğimiz Levi, Barokas ve Benezra aileleriydi.

Civar kazalardan bir muhtar, Eylül ayı nihayetinde, birkaç gün kalmış olduğu Tekirdağ vilayetinin Çorlu kazasında, bir fırsatını bulup, Musevi Cemaati idarecileri ile görüştü. İdarecilerden Liya Benezra (reis) ile Jozef Barokas (küçük), Çorlu Yahudileri hakkında sorduğu sualleri uzun uzun cevapladılar, kendilerine alenen de teşekkürlerini bildirdi. Bir seneden beri Cemaat işleri ile ilgileniyorlarmış. Geri kalan azalar da senelerden beri Cemaat işlerinde çalışıyorlarmış. Muhtara göre bu onların sebat ve çalışkanlığına bir delil teşkil ediyordu. Çorlu Yahudileri, Cemaat işlerinden çok memnun. Her kime sorduysa, onların çalışmasından sitayişle bahsetmiştiler.

2.2.1 Ticari Hayat

Çorlu'dan önce Ortaçağda İspanya'daki ticari ilişkilerden söz edelim.

Şalom gazetesi³ 7 Haziran 2006 sayfa 11 de şöyle yazıyor:

‘Tarihçiler 11 ile 15. yüzyıllar arası Yahudilerin ekonomik durumları ile ilgilendiler. O yıllarda Yahudilerin durumu çok iyiydi. Ancak din farkı yüzünden Yahudiler ile Hristiyanlar arasındaki ilişkiler bozuktu. Zaten Yahudiler Hristiyanlardan uzak durmayı yeğliyordu. Ancak İspanya’da yaşayan Müslümanlar gibi Yahudiler de ödemek zorunda oldukları bazı vergiler için, Hristiyan tarafına geçmek zorundaydılar. İspanyollar Müslüman İspanyadan gelen Yahudileri salt dil bilgilerinden yararlanmak için sınır bölgelerine yerleştirmek istediler. Ve böylece Yahudiler Hristiyan İspanyasına çok yardımcı olmaya başladılar. Yahudiler hem güvenilir insanlardı, hem de kültürel nitelikleri vardı; özellikle para konularında çok beceriliydiler.’

XIII. yüzyılda İber yarımadasın da Müslüman topraklarının büyük bölümü İspanyolların eline geçti. Yahudiler de Aragon Krallığı zamanında çok önemli mevkiler elde ettiler. Yahudiler ev, arazi, bağ, bahçe sahibi idiler ve köylerde yaşarlardı. Oysa kentlerde yaşayanlar ticaret yaparlardı. Bir de doktor ve eczacılar, avukatlar, okul hocaları, haham, kantor, savcı, diplomat ve çevirmenler vardı, ve bunlar Arapçadan İspanyolcaya sayısız kitap çevirmişlerdi. İspanyolcadan Arapçaya. Çeviri yapan çok yazar ve şair de vardı o zamanlar. Ayrıca Yahudiler çok ödünç para verirlerdi. Aristokratlar ve yüksek sosyete Yahudilerle iş yapar, Yahudilerden borç para alırlardı. Yahudiler de borç para verirlerdi. Hatta halktan vergi toplamak Yahudilerin işiydi. Çok güvenilir insanlardı ve bu işi çok iyi yaparlardı. Elbette yoksul Yahudiler de vardı, her zaman olduğu gibi. İşçiler ve el emeği ile para kazananlar da vardı. Ancak Yahudiler, o yerin insanları ile iyi geçinirler ve bunu sürdürmek için, görevlerini hatasız yaparlardı.

Çorlu’ya dönersek, Çorlu ile ilgili şöyle yazılar çıkardı bazı bültenlerde: Bugün (1955) Çorlu’da 30-35 hane Yahudi mevcuttur ki, bu miktar azami 200-250 kişiye eşdeğerdir. Aile reislerinin çoğu esnaftır. Onların bir kısmının dükkanları vardır. Çorlu çoğu esnaf hatta yoksul insanın barındığı yerd. Elbet az da olsa varsıl Yahudiler vardı. Varsıl olanların Selanik’ten gelenler olduğunu söylemiştik. Eşimin ailesi de Kuzguncuk’a yerleşmiş Selanikli tütün tüccarları idi. Gerçi tümü kendilerine esnaf derlerdi çünkü çalışma biçimleri esnaflıktı. Hepsı çalışkan ve namuslu idiler. Müslüman halk Rumlar yerine Yahudilerle iş yapmayı yeğler, borç her zaman ödenirdi. Yahudiler herkesle iyi geçinir, hiçbir Müslüman

³ Dora Niyego, “Las Profesiones de los Djudios en la Espanya Kristiana en la Edad Media”, Şalom, 7 Haziran 2006, s. 11.

müşterinin ricası geri çevrilmezdi Bunların işyerleri çoğu kez dükkana dönüştürülmüş avlular, ambarlar, geniş mekanlardı. ‘Aktar’ denilen işyerlerinde herşey satılır, çakıdan kunduraya değin her tür gereksinim oradan sağlanabilirdi.

Çorlu Yahudileri iyi bilinir: Çorlu Yahudileri, diğer Yahudiler gibi çalışkan, örf ve adetlerine sadıktırlar. Herkesle iyi geçinirlerdi, dolayısıyla herkes onları sever ve beğenirdi. Çorlu’da her türlü işi yaparlardı. Bu konuda Yahudileri yoksullar ve varsıllar diye ikiye ayırmak olası. Varsıllar arasında müteahhit, manifaturacı, mandıracı olanlar; arpa, yulaf, mısır, kuşyemi, pirinç vb. satan zahireciler, yoğurt, peynir, ev eriştisi imal edip satanlar vardı; ayrıca yün, deri, kumaş ve giyim eşyası satımı, manifaturacılık, hırdavat bakkaliye,...vb. gibi uğraşları olanlar da vardı. Bunlar kendi dükkanlarında iş tutar yanlarında insan çalıştırırlardı. İthalat yapanlar da az değildi. Kaliteli porselen sofr takımlarından, alüminyum ve emaye tencere ve mutfak takımlara varana değin her türlü mal ithal edilir tüm ülkede olduğu gibi Çorlu’da da piyasaya sunulurdu. Ayrıca Çorlu’nun toprağı çok verimliydi ve Müslüman halk zaten toprağı işliyor, buğday, arpa, yulaf, mısır, kuşyemi, ayçiçeğı gibi tahıl ürünleri, sebze, meyve, özellikle karpuz (Kırklareli’nde), pancar gibi yaş ürünler yetiştiriyordu. En kaliteli şaraplar da burada yapılırdı. Bazı dükkanlarda her türlü mal satılırdı, bakırdan porselene, demir hırdavattan giyim kuşama, kırtasiye ve boyaya varana değin. Bir de deri toplayanlar vardı hem avcılardan hem kasaplardan aldıkları derileri Yedikule’deki tabakhanelere satarlardı. Ayrıca basmacı, şapkacı, eczacı (Jozef Sason) vardı. Başka bir deyişle Çorlu’da, hele Edirne kentinde yok yoktu.

Ancak Yahudilerin büyük bölümü yoksullaşmıştı zamanla, ve özellikle de Çorlu’da. Çocuklar, okul dönüşü şeker serpiştirilmiş bir dilim ekmek yerdı. Kaldı ki en güzel yemekler, en yağlı et parçası babalara verilir, oysa çocukların önüne ise yemek kırıntıları konurdu. Zaten sekiz çocuk, on çocuk beslemek mümkün değildi. Yoksul kesim arasında tenekeci, bugünkü temizleme tozu işlevini gören bir madde olan arena’yı satan ve ‘arenacı’ diye seslenen sokak satıcıları vardı. ‘Eskiler alayım’ ya da ‘paliuruhacı’ (Rumca bir sözcüktür) diye seslenen eskiciler bütün Çorluyu dolaşırdı. Her tür seyyar satıcı, seyyar kundura onarımcıları, limoncular, sebze ve meyve satıcıları, porselen tabak yapıştırıcısı’na değin bir sürü ‘tüccar’(!) Çorlu yollarında dolanırdı Bir kısım yoksul da buldukları bazı

öteberiyi toplayıp Çorlu'ya getirip satarlardı. Bazan tersini yapıp Çorlu'dan götürdüklerini çevre köylerde satarlardı. Bazıları ise Trakya-Bulgaristan sınırına kadar gider, orada Bulgaristan'dan, Romanya'dan getirilen karakaçan dedikleri merkepleri ucuza satın alıp Trakya'nın değişik ilçelerinde ve köylerinde veya Çorlu'da satarlardı. Seyyar satıcı Yahudiler Cuma öğlen oldu mu, Çorlu'ya dönerdi. Bu arada hamallar ve dilenciler de vardı elbette çingenelerle birlikte; bunlar yine bir şeyler satmak için uğraş verirdi.

Kasaplar Yahudi idi ve 'koşer', yani hahamın denetlediği ve hastalıktan arınmış et satarlardı. Kasaplar köylere gider, yavru kuzuları anaları ile birlikte getirirlerdi. Koyunları sağarlar, yavru kuzuları keserler ve İstanbul'a satarlardı. Tavuk besleyenler ya tavuğunu kesip yer, ya da satardı. Özellikle Yahudilerin domuz eti yemediğini bilen Müslüman halk, daha çok Yahudi kasaptan alışveriş yapardı. Şimdi de yine bazen böyle olabiliyor. Yahudiler her tür iş yapardı: en çok bakkallık, özellikle manifaturacılık, şarapçılık, peynircilik ve yoğurtçuluk.... O zaman holdingler yoktu ancak varsıl Yahudiler iyi para kazanırdı, biraz da yoksullara bağış verirdi. Ancak babamın evinde yediğim etin kokusunu ve tadını yıllar sonra hala bulamadım ne yazık ki. Hayvanlar da sebzeler gibi hormonlarla besleniyorlar kanımca, Tanrı'nın bağışladığı çimenler yerine.

Bazı Yahudilerin işlikleri de Çorlu dışındaydı. Her gün evlerinden işliklerine gidip geliyorlardı. İyi tüccarların büyük bölümü İstanbul'a gelip alışveriş yaparlar, mallarını Çorlu'da satarlardı. İstanbul'dan başka, Bulgaristan'a, Yunanistan'a örneğin Kavala'ya, Sofya'ya gidip gelen Çorlu'lu Yahudi tüccarları vardı. Bu kez Çorlu'da az yetişen meyve ve kuruyemiş getirirlerdi, bavullar dolusu. Elbette birlikte ipekler, kadın eşyası, hatta gümüş çantalar bile getirirlerdi Çorlu'da satmak için. Aslında, varsılların evlerinde yiyecek boldu. Az bir para ile evler dolardı. O zaman et 5 kuruştı. Çok miktarda alınırsa 20 kuruş ödenirdi. 3-4 liraya bir altın lira satın alınırdı. Tavuk eti boldu, buğday, badem, kuru yemiş ucuzdu, hele Mürefte'de (orada bir dayım şarapçı idi) ceviz, fındık, badem,.. nerdeyse bedava idi.

İstanbul'a mal almaya gidenler, Çorlu'nun 3 kilometre uzağında bulunan tren istasyonuna kadar ya yürüyerek, ya at arabası ile giderler, tren tarifesine bakıp beklemeye koyulurlardı. Tren bazen iki saat, bazen daha da gecikmeli gelirdi.

Tüccarlar da bir kahvede oturup saatlerin geçmesini beklerdi. Yolculuk kimi zaman 7-8 saat sürerdi. Ve Sirkeci'ye perişan varırlardı. Ancak oteller, hanlar çoktu. Sirkeci'de de tanıdıkları Yahudiler olurdu, çünkü Sirkeci'de oturan çok Yahudi vardı, annemler gibi.

İstanbul'a gelenlerin en çok alışveriş yaptıkları yer Bahçekapı'daki Sümerbank'ın yerinde bulunan 'Orozdibak' mağazası idi. Bu çok katlı mağazada yiyecekten başka herşey vardı. Ve hepsi de Avrupa'dan ithal mallardı. 1928'den önce dolar 80 kuruştı. 1930'larda 1 dolar 180 kuruş olmuştu, ve bu değeri uzun yıllar korudu, Atatürk zamanından yaklaşık 1945'e değin. Bu tarihten sonra dolar 2.80 oldu, ve yine uzun yıllar artmadı. Sonra 5 lira, 7 lira,... derken bugüne gelindi.

1930'larda esmer ekmek 3 kuruş, beyaz ekmek 5 kuruş idi. Bu fiyatlar bir kilo ekmek içindi, yani bugünkü ekmeğin 4,5 misli. Köylü buğdayını 2 kuruş 10 paraya satabilirdi. Üç kuruşa kesinlikle satamazdı. Taze yumurtanın tanesi 1 kuruştı. 100 yumurta taşıyan bisküvi kutularını 100 kuruşa satın alırlardı Çorlu'da. İstanbul'da, 40-50 kuruşa kadar satılan sığır etinin kilosu, Çorlu'da 30 kuruştı. 1940'a kadar. Çorlu'da iki kuzu veya iki koyun 100 kuruşa satılırdı. Ciğer, beyin ve her tür sakatat para etmezdi, çünkü hiçbirisi koşer değildi, hahamlarca yenmesi yasaktı, tıpkı bugün olduğu gibi.

Giyime gelince, Zotos adlı Balıkpazarı'ndaki ayakkabı mağazasında bir çift erkek ayakkabısı 6 liraydı. İstanbul'da İngiliz bir kupon kumaş hem de '7 yıldız' markalı, metresi 6 liradan 3 metre 18 liraydı. Dikişine de 12 lira alırdı iyi bir terzi. Şöyle ki şık bir erkek takımı 30 liraya çıkardı. Beyoğlu'nda bir gece, yemek içmek ve eğlenmek 3-5 lira idi. Elbette bu fiyatlar hep İstanbul fiyatlarıdır, ve de bir karşılaştırma yapmıyoruz, çünkü Çorlu'da böylesi harcamalar hiç yapılamazdı, yeri değildi, ve Çorlu çok küçük bir ilçeydi.. Rahat para harcayan eli açık biri, ailesi için Çorlu'da 120-125 lira ile bolluk içinde geçinebilirdi, kira dahil.

Ne var ki yine 1940'larda bir Bursa'lı Yahudi aile Ankara'ya mektup yazmış, ve Refik Koraltan'dan yardım istemişti. Refik Koraltan istenen yardımı yapmıştır.

2.2.2 Eğitim – Öğretim: Alliance Israelite Universelle⁴

Sefaradların eğitimi konusunda en güçlü ve sürekli girişim Alliance İsraélite universelle A.I.U. ‘den geldi. Alliance Fransa’da 1860 yılında altı aydın ve işadaminin başlattığı bir girişimdi.

Amacı, Kuzey Afrika ve Doğu’nun, ünlü politikacı ve işadamlarından Yahudi cemaatine yardım ve destek sağlamaktı. Örgütün ilk başkanı Adolphe Crémieux olup, 1848-1870 arası iki kez Fransız Hükümetinde Adalet Bakanlığı yapmış bir kişidir. Alliance Kurucuları, gittikleri herhangi bir kentin parasal ve ticari yönden ileri gelen Yahudileri ile görüşüyor ve ilişki kuruyorlardı. Crémieux 1863’te Konstantinopl’u ziyaret etmiş ve burada Paris’teki Merkez Komitesinden sonra ilk A.I.U. Komitesini kurmuştur. Bir yıl sonra Selanik’te ve başka kentlerde yerel komiteler kuruldu. Aslında komite üyeleri hep aynı kişiler olduklarından hangi komitenin neye karar verdiğini bilmek nerdeyse olanaksızdı.

A.İ.U. sürekli genişledi, özellikle Baron Maurice de Hirsch önce Doğu Demiryollarını kurduğu 1873 yılında bir milyon frank, daha sonra 1880’de 10 milyon frank bağış vererek ile o yıl itibariyle bağış bütçe açığını kapatmayı öngörmüştü. Bu arada okulların sayısı durmadan artıyordu. Şöyle ki dünyada 47 kentte A.İ.U. okulları bulunmaktaydı. Türkiye’de 22, Yunanistan’da 12, Bulgaristan’da 11 ve Yugoslavya’da iki tane A.İ.U.’in kurduğu okul vardı. Gerçi 1. Dünya Savaşından sonra çoğu ülkede milli çıkarlar adına bir sürü okul kapandıysa da, Osmanlı Türkiye’sinde öğrenci sayısı 773 ten 1875 yılında 11.687’ye yükseldi (Cohen 1973); okulların sayısı ise 1912 de 115’i bulmuştu (Chouraqui 1965).

Başlangıçta hocalar sınırdışı edilmiş Fransızlardı. Sonradan bu insanlar Fransa’ya çağırılıp, eğitimci ve idareci olarak yeniden ve aynı dış ülkelere yollandılar. Çoğu okullar, çocukların tarih, coğrafya, yazın ve din öğrendikleri ilk veya ortaokullardı. Ders programına İngilizce ile birlikte bazen İbranice, Türkçe ve Yunanca da eklenirdi. Ancak en önemsenen dil Fransızca idi. ‘A real language’ dedikleri, Birinci Merkez Komitesinde Fransızca böyle adlandırılıyordu, ve Judeo-

⁴ Mahir Şaul, “The Mother Tongue of the Polyglot: Cosmopolitanism and Nationalism among the Sepharadim of İstanbul”, *Anthropological Linguistics*, 1983, s.326-348.

Espanyol'un yerini tutacaktı. Bazı okullar iktisat konusunda erkekleri yetiştiriyordu. Kamondo'lar ve başka büyük Yahudi aileleri (Leven: Cinquante Ans d'Histoire) bazı okulların parasal sorunlarını çözümlemek için uğraş verirlerdi.

A.İ.U. İngiltere ve Almanya'daki okullarla işbirliği yaptıysa da yine özünde Fransız kaldı. Ülkelerin Fransız Konsolosları bu okulların fahri başkanları sayılırdı. Osmanlılar da yeni okulların açılmasını istemişlerdir. (Chouraqui 1965). Örneğin 1864 yılında çağdaş bir 'Governor' olan Mithat Paşa eğitim işine çok büyük ilgi gösterdi (Leven 1920). 1867'de Edirne'deki okulun açılış töreninde Hurşit Paşa şu saptamayı yaptı: 'Çok mutluyum çünkü Sultan Abdülaziz eğitimin önemini kavramıştır. Onun kutsal arzusu bu bilgilerin imparatorlukta yayılmasıdır. İnşallah bu örnek bütün imparatorlukta yayılır (Franco 1897).

A.İ.U. tek ereği Fransızca'yı öğretmek değildi. Fransa'nın dili ile birlikte adını ve kültürünü bütün dünyaya yaymak en önde gelen amacıydı. A.İ.U.'de çalışanlar bilerek veya bilmeyerek Fransa'nın ekinsele emperyalizmine hizmet ediyorlardı (Benardete 1953). Tetouan'da birinci okulun açılışı bir 'ihtilal' olarak görüldü. Bu aynı zamanda Afrika-Asya Yahudiliğine yönelik Batı etkisi olarak da adlandırılabilir (Chouraqui 1965).

İspanya bu okul furyasının dışında bırakılmıştır. Yalnızca Kuzey Afrika'da okul açılarak, İspanyol dilinin de öğretilmesi için baskı yapıldı. İspanyolca Fas'ta yayıldığı zaman, Fransızca metinlerin İspanyolca'ya çevrilmesi istendi. (Coments of Bentata and Millas in Hassan 1970).

Tetuan'da da Fransızca ile İngilizce dilleri arasında rekabet oluştu. O denli ki okul 1887 ve 1889'da bu sorun yüzünden kapanmış oldu (Chouraqui 1965). Ancak en büyük tartışma A.İ.U. ile Almanca bölümü arasında baş gösterdi. Bu kavga - ki gerçekten bir kavga idi - 1870 de başladı ve Fransa-Almanya ilişkilerinin gidişatına göre biçim aldı. 1876 da A.İ.U. Konstantinopl'da Aşkenaz'lara yönelik bir Alman-Yahudi okulu kurdu. Goldschmidt 200.000 frank harcayarak bu okulu kurdu. Ve Almanca bilinmeden insanların ilerleyemeyeceği savı ortaya atıldı. 1911'de Alman İdarecileri A.İ.U. ile bağları kopardı (Chouraqui 1965). Zaten o sıralar Almanya Balkanlar'da bir hayli tanınmaya başlamıştı. Ancak Balkanlardaki karışıklık ve I. Dünya Savaşı bu etkiyi azalttı. Kaldı ki Alman Yahudileri

Türkiye’de azınlık oldu ve zaten evlerinde Yidish veya Fransızca konuşmaya başladılar. Almanca Fransızca’nın küçük bir örneği bile olamadı ve konuşanları çok azaldı.

Edirne’deki yangın yeni yapılan A.İ.U. okulunu yaktı (Leven 1920). Filistin’de A.İ.U. 1882 yılında kurulduğu zaman Yahudilerin 37 sinagogunu kullanım dışı ilan etti aynı gün. İzmir’de Alliance okulu kurulduğu zaman ‘traditionalist’ler karşılık olarak 1888’de bir din okulu açtılar (Galante 1937). Bu olayı bir 19. yüzyıl Sefarad tarihçisi şöyle dile getiriyor: ‘Türkiye’de göreve başlayan ilk Alliance hocası, Afrika zencileri arasındaki Katolik misyoner rolünü oynamalıdır. Fanatik halkın gözünde, böyle bir okulun kurulması, insanları Hristiyanlığa döndürmek amacına hizmet eden bir merkez geliştirmeyi düşündükleri kuşkusunu uyandırır (Franco 1897).

Sonuç olarak, İstanbul’da Fransızca’nın etkisi Selanik’ten güçlü olmuştur. Çünkü bu okulları bitiren insanlar İstanbul’da çok karlı ve düzeyli işler buluyordu; ayrıca yüksek okullara girmenin de bir yolu bu.

Fransızca çok taraftar topladı ve genç kızlara bu dil öğretildi. Hatta anne adaylarına bile bu dil öğretilerek bir sonraki nesle Fransızca’nın aktarılması amaçlandı. Bir dizi gazete Fransız dilinde çıkmaya başladı.

Aslında kritik bir tarihi dönemecin neden olduğu gayrimüslimlerin zihniyet dünyalarındaki yankılanmaların temel bir sorun oluşturduğunu söylemek hiç de yanlış olamaz. Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar, vs. aynı tarihsel süreci farklı yerlerden bakıp değişik biçimlerde yorumladılar. 19.yüzyıl, gerek kapitalizmin getirdiği toplumsal- ekonomik ilişki biçimleriyle, gerekse milliyetçilik gibi siyasi fikir ve projeleriyle meydan okur Osmanlı toplumuna. Bu meydan okuyuş karşısında farklı toplumsal kesimler, değişik dinsel ve/veya etnik topluluklar kendi tavırlarını, yanıtlarını ortaya koymaya girişirler. Bizde tarih yazımı daha çok bu yanıtlardan “asker-sivil bürokrasisi” kaynaklı olanına ilgi göstermiştir. Halbuki bu zaman dilimi içerisinde Osmanlı ahalisi zihniyet ve değerlerinde bir “devrim” yaşamaktadır. 20. yüzyılın siyasi ve toplumsal hayatını belirleyecek olan işte bu

“devrim”dir. *19.Yüzyıl İstanbul’unda Gayrimüslimler*⁵ başlıklı kitap bu ‘devrim’in İmparatorluk içindeki Müslüman olmayan topluluklarında izlenen etkilerinden söz eder.

Türkçe: Elbet zamanla Yahudiler Türkçe öğrenmenin kaçınılmaz olduğunu anladılar. Ancak Türkçe’ye öylesine Fransızca sözcük kattılar ki, buna Judeo-Türk adı verildi. Sir Moses Montefiore adında bir İngiliz asilzadesi İstanbul’u ziyaret ettiğinde bütün Yahudi Cemaatlerine bir bildiri yayımlayarak Fransızca’nın bırakılmasını ve mutlaka Türkçe öğrenilmesi gerektiğini söyledi. Bu bildiriye Judeo-espanyol, İbranice ve Türkçe olarak üç dilde yazdı. Ancak Sir Montefiore’nin bildirisi çok etkili olmadı ve Yahudiler Fransızca’yı bırakmadılar. Türk Hükümeti 1894’te ülke dilini yaymanın en doğru davranış olacağını sezdi ve bu konuda çalışmalara başladı.

Bunun üzerinedir ki devlet Türkçe’nin bilinmesinin ne denli önemli olduğunu anlatmaya başladı. Ve yavaş yavaş Abdülhamit ile Türkçe her yere girmeye başladı. Türkçe bilmemek bir sakıncaydı artık. 1882 yılında kurulan bir Yahudi Okulu Türkçe’ye çok önem verdi. Ve okulu ilk bitirenlerden 12 öğrenci (Cohen, 1973) Tıp Okuluna alındı. 1900 de birkaç Yahudi ‘Osmanlı Dilini Yayımak’ veya ‘Ta’mim-i Lisan-ı Osmani’yı devletten izinle kurdu. Hasköy’de başka bir okul, dinsel kurumlardan izin alarak, salt hahamlara Türkçe öğretmek amacı ile iki özel derslik açtı.

Bu arada Türkçe’yi Müslüman şivesiyle konuşmak toplumda geçer akçe olmuştur. 1960’larda gençler Türkçe’yi sokakta, Judeo-espanyolca’yı evde ve Fransızca’yı ‘özel insanlar’la konuşurlardı. Şimdiki gençler ise Judeo-espanyol ve Fransızca bilmemekte, çoğu Müslüman gibi Türkçe konuşmakta ve Fransızca’yı çok ender olarak – o da gerekirse – ‘bir yabancı dil’ niyetiyle öğrenmektedir.

Annem⁶, ‘87 [**Ochenta i Siete**] **Anyos lo ke Tengo**’ veya **Yaşım henüz Seksenyedi** başlıklı şiir kitabında şöyle anlatıyor:

⁵ Foti ve Stefo Benlisoy (çevirenler). *19. Yüzyıl İstanbul’unda Gayrimüslimler*. Pınarlı Stathis (editör), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 98.

⁶ Lina Kohen Albukrek, **87 Anyos lo ke Tengo**. Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 1985.

“Erkekler için 1900 den önce Çorlu’da bir okul vardı. Bu okul sinagogun yanında tek katlı ve dört odalı küçük bir binaydı. Bu binayı Yahudi Cemaati erkek çocuklar için inşa etmişti. Aynı binanın geniş bir avlusunda kızlar için hazırlanmış bir derslikte, ilk kez yedi yaşında 1903 yılında açılan bu okula, bir öbek kızla birlikte eğitime başladık. Çorluda ilk kez bir kız okulu vardı bundan böyle. Bir öbek kız, bir öğretmen ve bir yardımcı ile okula başladık. Fransız dili, şiir, hesap, Yahudice, eliş, imla, şarkılar, vb. gibi bilgiler ediniyorduk. Bu okulda altı yıl kaldım, ancak her yıl aynı konuları yeni baştan öğretiyorlardı aynı öğretmen ve aynı yardımcı ile. Bu arada kızlar sıkılır, okuldan çıkarılırlar ve evde otururlardı. Ya çeyiz hazırlar, ya da küçük yaşta evlenip çoluk çocuğa karışırlardı. Erkekler de ekmek parası için dışarıda idiler. Kimi varsıl, kimi yoksuldu. Sonra 1912 yılında Çorludaki Rum okuluna gittim ve Rumca öğrendim. Bu arada mandolin dersleri almaya başladım. Daha sonra da Almanca’ya heves ettim. Türkçe diye bir ders hiç yoktu. Türkçe’yi öğretmek kimsenin aklına gelmemişti.”

Aslında eğitim ve öğretim Türkçe yapılmazdı. Yer Küresi denmez Küre-i arz denirdi; cebir, hendese, müselles,...denirdi ki bu deyimler çocuklara çok zor gelirdi. Hatta annemin bir arkadaşı Galatasaray Lisesine giremedi çünkü ‘Küre-i arz’ nedir bilemedi.

Kızlar ortaokula gitmez, çeyizlerini hazırlarlardı. Zaten kadınların çalıştıkları görülmemiştir. Kaldı ki gittikleri ilk okul sonradan Alliance İsrailite Universelle veya Dünya Yahudi Birliği’nin okulları olmuştu. Ortaokullar da bu Birlik tarafından kurulmuşlardır. Bu okullarda Leçon de Choses veya Tabiat Bilgisi dersinde Fransa’dan gelen karton tablolar üstünde Fransızca anlatılarla Fransızca öğrenilirdi. Bu okullar beş derslikti. Celal Bayar sonradan lise olan Alliance İsrailite Universelle lisesinden mezun olmuştu. Aslında Çorlunun bu tek okulu da 1913’te kapandı, ve Yahudi çocuklar bir Türk okulu olan Şücaettin Okulu’na gitmeye başladı.

Ağızdan ağıza aktarılan bir anı şöyle: 1934 yılında Edirne’ye gelen bir vali okulları kapalı bulur:

- Burada neler oluyor?... diyerek şaşkınlığını belirtir.
- Yahudilerin Bayramıdır..dendiğinde,
- Ne münasebet...Burası Türkiye...diyerek kızgınlığını haklı olarak dile getirir ve elbet okullar açılır.

Müzeyyen Senar da Trakya’nın bir okulundan mezun oldu.

Bunun dışında çocukları evinde birkaç saatliğine barındıran kadınlar da vardır. Böylece biraz da para kazanırlardı. Örneğin bir Sultana Barokas vardı, Jak Barokas’ın karısı. Bu kadın küçük çocuklar için bir yuva açmıştı. Bu tür okullara da ‘mestra’ (maestra veya maestro sözcüğünden: usta anlamında) denirdi. Çocuklara bu evlerde sözde okuma yazma öğretilirdi.

Çorlu okulları ile ilgili olarak Muhiddin Tuna⁷ bize şu bilgileri veriyor:

“Önce Cumhuriyet meydanında tek katlı Taş Mektep adlı bir ilkokul ve bunun yanında ahşap iki katlı Rüştîye vardı.... 1913 yılında... bir okul yaptırma derneği kuruldu. Halktan para toplandı. Taş Mektep ve Rüştîye yıktırıldı. Yerine şimdi görülen iki katlı taş bina yapıldı.. İnşaat 1914 yazında bitti. Okula bahçe olarak Süleymaniye Camii avlusunun bir kısmı alındı. ‘Süleymaniye Mektebi Kebiri İptidaiyesi’ adı ile 1914 yılı Eylülünde öğretime açıldı. Bina bodrum üzerine iki katlıdır. Her katta dört büyük dershanesi vardır. Ve 1936 yılında camiinin hemen yanıbaşında Cumhuriyet İlkokulu ve Şücaettin Okulu bulunurdu. 1950 yılında Lala Şahin Paşa,.. ve başka okullar, birleşerek tümü Şücaettin Okulu ismini aldı. Alipaşa İlkokulu, Atatürk İlkokulu, Aziz Günden İlkokulu, 1936 da Cumhuriyet İlkokulu gibi okullar da sonradan inşa edilmişler veya başka amaçla kullanılan binalarda Çorlu’nun çocukları eğitimlerini sürdürmüşlerdir. Sonra da çocuklar yeni öğretime başlayan ortaokula gittiler. Türkçe, matematik, geometri, hayat bilgisi, tarih, coğrafya,... öğretilen dersler arasındaydı. Kısa bir süre için, futbolcu Turgay Şeren’in annesi, bu ortaokulda Fransızca öğretmeniydi. Okuma yerine Kıraat denirdi. Sonra da Osmanlı tarihi, Yahudi tarihi, İbranice, Coğrafya. Matematik,...öğretilir, kızlar ve erkekler birlikte okurdu. Alliance’ın öğretmenleri bütün çocukların okumasını ister, saatli saatsız sokakta oynayan çocukları görünce hayıflanırlar, anne ve babalarına gidip konuşurlardı; böylece çocukların okula gelmesini sağlardı.”

Lise ve ötesi eğitim için kesinlikle İstanbul’a gelmek gerekiyordu. Bunun başka çaresi yoktu. Yahudi çocuklar İstanbul’a gelince, ya bir akraba yanındaydı, ya da bir pansiyonda kalırdılar. Ve Şişhane’deki Musevi Lisesi olarak adlandırılan Beneberit Lisesine giderlerdi.

Yine de 1935 tarihlerinde İstanbul’da Latin harflerle çıkan değişik gazeteler her gün posta treni ile Çorlu’ya gelmeye başladı. Bu büyük bir olaydı. Gazeteler 5 kuruşa satılırdı. Tek Hürriyet Gazetesi yayına başladığı zaman 10 kuruşa satışı çıktığını herkes anımsar. Bir süre sonra bütün gazeteler 10 kuruşa satılmaya başlandı.

Bir de Talmud Tora denen İbrani dinini öğreten okullar vardı. Ve yaklaşık tüm Yahudi erkek çocukları bu okullara giderdi. Ancak sonra Alliance İsrailite Universelle okullarına gitmeye başladılar. Türk okullarında Arapça okutulurdu. Henüz Türkçe öğrenmeyi kimse düşünmemişti. Ve Arapça Yahudi çocukları için çok güç, hatta öğrenilmesi olasıydı nerdeyse. Çünkü gerçekte bildikleri Yahudiceye çok ters düşerdi, ve Yahudice ağzın ön tarafı ile konuşulurken, Arapçayı genizden seslemek gerekirdi. Alliance Okullarının öğretmenleri 50 kuruş

⁷ Muhiddin Tuna, **Geçmişten Bugüne Çorlu**, 1963.

maaş alırlardı. Erkekler de sıkıldıklarında veya ailelerine katkıda bulunmak adına okuldan ayrılırlar, ya babadan kalma işlerde çalışırlar, ya da yeni işler kurarlardı. Tekstil, tuhafiye, hırdavat, süthaneler veya peynir imalatına yarayan mekanlar, demir hırdavat, şarapçılık ve sirke. vb... Yoksullar tenekecilik, sepetçilik, arenacılık, yapar ya da Bulgaristan'dan getirdikleri ucuz nesneleri satarak... kıt kanaat geçinirlerdi.

Alliance Okulları Çorlu'da etkili olmamıştı. Yine de bu konuda Avram Galante'nin I. Kitabı "Histoire des Juifs de Turquie"⁸den alıntı yapalım:

Alliance Israélite Universelle 1874 te, Hasköy'de erkek okulu olarak kuruldu. Çünkü Hasköy çok kalabalıktı. Hemen sonra Galata'da aynı okul kuruldu, ve böylece Türkiye'de Alliance'ın okulları giderek çoğaldı. Hocalar Fransızca'yı çok iyi bilen ve her bakımdan donanımlı kişilerdi. Bu okullar Beyoğlunda da kurulmaya başladı. Bu okullara giren Yahudiler gerçekten çok ileri adımlar atıyordu. Ancak okullarda Türkçe hiç yoktu. Ve bu okul çok güzel Fransızca konuşan, Fransa ile ilgili olarak pek çok bilgisi olan insanlar yetiştiriyordu. Ancak Türkçe ve Türkiye ile ilgili hiçbir birikimleri yoktu.

Atatürk'le gelen bir savsöz bütün Türkiye'ye yayıldı: "Vatandaş Türkçe Konuş".

Böylece Türkiye'de yaşayan insanlar ülkenin dili olan Türkçe konuşacaklardı. Daha sonra da bu Alliance Okulları giderek kapandı. Bugün asıl dili Türkçe olan ve birkaç yabancı dilde öğretim yapan okullar kalmıştır.

Ekleyelim ki kız ve erkeklerin birlikte okudukları ve 1910'da Gümölcine'de kurulan ve 246 öğrenci alabilen okul; Çorlu'da 1911'de kurulan 245 erkek öğrenci alabilen; Kırklareli'nde yine 1912'de 134 kız alabilen okullar; ve 1913 yılında kurulan yine Kırklareli'ndeki erkek okulu ile Mustafakemalpaşa'da ve Silivri'de kurulan değişik okullara A.İ.Ü. her yıl parasal yardımda bulunuyordu.

Angel Pulido'nun 1904 tarihli *Los Israélitas Espanyoles i el Idioma Castellano* (İspanyol Yahudileri ve Kastilya Dili) adlı yapıtında "İlk Harflerin İbranca Antika Okulu" diye bir alt yazı vardır.

Babamın Talmud Tora defterlerinin bazı tıpkıbasımlarında üstünde 1908 tarihi yazılı idi, ve babam 1894 yılında doğmuştu. Başka birtakım defterler çok küçük olup, içinde hem aritmetik, hem Fransızca sözcük açıklamaları vardır. Türkçeden eser yoktur. Yazılar İbranice'nin bir nebze kolayı olan Solitreo ile yazılmıştır.

⁸ Avram Galante, **Histoire des Juifs de Turquie**, Cilt 1, Isis, İstanbul, 1941, s. 311.

Raşı güç bir yazı idi ve İbranice'ye benzerdi. Bu yazıyı öğrenmek için okul eğitimi gerekirdi. Ve bu yazı aynı adı taşıyan Raşı adında bir hahamın buluşudur. Solitreo Raşı'den çok daha kolay bir yazıydı. Solitreo'yu annem, babam ve yaklaşık tüm Yahudiler nerdeyse bilirdi. İlk bakışta yine Arapça veya İbranice'ya benzerdi ve her iki yazı da hem Raşı hem Solitreo sağdan sola yazılırdı. Annem Amerika'daki ağabey, abla ve kardeşleri ile sürekli **Solitreo** alfabesi ile yazıyordu. Çok hızlı yazar, ve anında okurdu. Ne var ki Atatürk gelene dek, hiçbir okul Türkçe öğretmedi. Özellikle Alliance Okulları Fransızca ve İbranice'dan başka bir dil de öğretmedi. Atatürk geldiğinde bu okulları, birkaçının dışında kapamak, önemli yeniliklerden biri oldu. Bu nedenledir ki eski kuşak, yaşama Fransızca ve İspanyolca ile başladı. Bundandır ki şiveleri bozuktur. Ve 'Dialog' (Fransızca bir sözcükle anılan dil okulu!) adlı okul ile telefonla konuştuğumda, okulu kuran Tiyatro Sanatçısı Can Gürzap, şivenin beyinde oluştuğunu, şive değiştirmek veya düzeltmenin çok güç olduğunu, ancak uzun uğraşlardan sonra biraz değişebileceğini ifade etti. Annemin kuşağı Türkçe'yi nerdeyse bilmiyordu diyebiliriz. Ve bunun onların suçu olmadığını da düşünüyorum.. Annemin kuşağı Türkçe'yi nerdeyse bilmiyordu diyebiliriz. Ve onların suçu olmadığını da düşünüyorum. Annem ölene değin peynir'e 'pinyir' dedi, ve ben onu hiç düzeltmedim.

Bu vesile ile Rashi ile ilgili kısa bir bilgi verelim. Rashi hakkında şunları söyleyebiliriz: Rabbi (Haham) Shlomo Yitshaki veya Rashi-Rav Yitzhaki 1040 yılında Troyes'da doğdu ve 1105 yılında aynı kentte öldü. Rashi büyük bir Tora ve Talmud yorumcusuydu.⁹

Bu vesile ile Rashi'nin yaşam öyküsü yayımlanmış olup, çoğu yıllarının Troyes'da (Champagne bölgesinde) geçtiği yazılıdır. Troyes Belediyesi ve Troyes'un Rashi Enstitüsü, Yahudi Kültürü ile ilgili yıl boyu sürecek etkinlikler örgütlemektedir.

Geçtiğimiz 2006 Haziran ayında, Başkan Jacques Chirac'ın desteği ile 3 günlük söyleşiler düzenlenmiştir. Ayrıca Troyes Liselerinde bu konu gündeme alınmıştır.

⁹ "Rashi (Rabbi Schlomo Yitzchaki)", **Jewish Virtual Library**, 2007, (Çevrimiçi) <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/biography/rashi.html>, 05 Mart 2007.

Rashi Talmud ile ilgili yorumlarında, aslında kendisinden önce yaşamış Yahudi bilginlerin topladıkları araştırmalardan yola çıkmıştır.. Bu yorumlarda Rashi'nin Troyes'da verdiği ve yıllar süren derslerin izleri vardır.

Rashi-Rav Shlomo Yitzhaki'nin torunlarına gelince, onlar da yeşivotlar veya rabinik bilgi merkezleri, Tora'nın öğretildiği seminerler, Talmud ve yorumları gibi merkezleri Champagne ve değişik kentlerde kurmuşlardır. Böylece Fransa'nın bu bölgesini, önemli bir Yahudi Kültürü merkezine dönüştürmüşlerdir.

2.2.3 Sefaradların Halk Ekini

500 yıl süresince böylesi bir ekin ağızdan ağıza, kulaktan kulağa bize değin kuşaktan kuşağa vardı. Kim Nasreddin Hoca'nın öykülerini duymadı ki? Kim atasözü ve deyimleri işitmedi? Kimler şarkıları, 'romansas'ları bilmiyor? Herkes, her Sefarad bir ucundan tutup sürdürdü bu geleneği. Bir gelenek ki Sefaradları 500 yıl boyunca birlikte yanyana tutmuş ve bugüne getirmiş.

Ağızdan ağıza geçen bu Atasözleri ve Deyimler çok değerlidir, çünkü gerçekten çok ilginçtir. Sefaradların 'Yalancı atasözü yoktur' diye bir deyişleri vardır: **'Refrano mintirozo no ay'**. Kimileri İspanya'dandır, kimileri çevre ülkelerden. Örneğin **'Azete kon el guerko fin ke pasas el ponte'** veya 'Köprüyü geçene değin şeytanla arkadaş ol'. Bu atasözü Romanya'dan Yahudi diline girmiştir. Dinsel bir deyiş olan 'Si no yo para mi, ken para mi?' veya 'Ben, kendimi düşünmezsem, beni kim düşünecek'.. Bu atasözü Pirke Avot dinsel deyişinden alınmıştır. Başka bir atasözü: 'Purimden sonra tadımlık', veya 'Despues de Purim platikos' yani Purim (Şeker) bayramından sonra tadımlık (vermek hiçbir işe yaramaz) anlamındadır. Bunun gibi yüzlercesi, binlercesi derin bir felsefe, uçsuz bucaksız bir anlayış veya anlatım biçimi içerirler.

'Kuento' veya Öykü: Sözlü olarak kuşaktan kuşağa geçmiş bir söylemdir. Eskiden bu Kuentos'lar çocukları, yaşlıları, yetişkinleri,... uzun kış geceleri eğlendirmeye, zamanın güzel geçmesine yarayan bir araçtı. Komşuluk vardı ve o günlerde ve ne radyo, ne televizyon olmadığı için Kuento'ları anlatmak, dinlemek çok önemliydi. Hatta Cumartesi günleri sinagogda Tevrat'tan öyküler anlatmak bir gelenektir. Veya bunlar Nasreddin Hoca öyküleri, Kral öyküleri, bilgelik

sunan hayvan öyküleri, tılsımlı öğeler taşıyan öyküler veya Tivrattan alınmış kişilerin öyküleri, vb... den oluşurdu.

‘El Romansero’ Sefaradların en özgün ve en geleneksel yazın türüdür. Söylemler, şarkılar, halk ‘balad’ları,... çok değerli olup, hiçbirini yitirmemek için kuşaktan kuşağa aktarıldılar. Romansas’lar bu halk ekininin yaşamsal yaratıcılığını yansıtır. Bu romansas’ların çoğu veya tümüne yakını, yitmemeleri için kaydedilmişlerdir. Bunlar üç tipte incelenebilir: Evlilik romans’ları, ağılatı ve dinsel şarkılar ki bunları anımsamak kolaylaştırılmıştır. Bugün iki tür şarkı vardır: Batı Şarkıları ve Doğu Şarkıları. ‘**A la una yo nasi** (saat birde doğdum), **La Morenika** (esmercik),... batı geleneğinin en güzel örnekleridir. En ünlü konular şunlardır: ‘Bebeğin Doğumu’, Doğum yapan Kadın’, ‘Beşikler’. ‘Aşık Kadın’, ‘Güzel Kadın’, ‘Aşk Yarası’, ‘Bir Annenin Önerileri’, ‘Savaşa giden Askerler’,... Aileler toplanıp, hem bebeği, hem anne ve babasını bu şarkılarla kutsarlardı, bu şarkılarla sevinirlerdi. Bu şarkılarda erkek veya kız çocuk doğuranları görürdük. Kız doğuranlar çok başarılı sayılmazlardı. Okula giden çocuklar için de şarkılar vardı. Düğün şarkıları halen bugün düğünlerde sinagoglarda söylenir. Gelinin güzelliği, düğünden önce çeyizlerin gösterilmesi, gelinin baba evinden ayrılması, geleneksel hamam günü, gelinin damadın evine ilk girişi. Batının ünlü bir şarkısı da ‘Dize la novia’ (Gelin der ki...) adını taşır.

Şarkılar vardır ki bayramlarda söylenir: ‘**El Kavretiko**’ (Kuzucuk) Pesah veya Hamursuz bayramında söylenir. ‘Askerlik’ şarkısı bir gencin yakınmalarını dile getirir.

Böylesine yüzlerce örnek getirebiliriz. Bunlar bugüne sözlü gelenekle gelen şarkılardır. 500 yıl süresince Sefarad ekinin geleneklerinden, canlı örnekler olarak varlıklarını sürdürdüler. Dileriz bu şarkılar veya ‘cantigas’lar daha yüzlerce yıl sürer gider. Çünkü bu evren artık yinelenmez ve yenilenmez. Bu baladların ait olduğu görkemli ekinin bugüne değin olduğu gibi sürmesi, ağızdan kulağa aktarılması en büyük dileğimizdir.

2.2.4 Sefarad Müziği ¹⁰

Sefarad Müziği öylesine çok çeşitlilik gösterir ki, kişi ‘hangisinden başlasam’ diye düşünür insan. Sinagog ve dinsel müziğin dışında sokaktaki adamın, ev kadınlarının müzikleri, özel günlerdeki müzikler (nişan, düğün, doğum, sünnet,...vb.) ve daha bir dizi müzik türleri akla gelir Sefarad Müziği dendiği zaman.

Ancak şaşırtıcı olan şu ki 500 yıl geçmesine karşın, Sefarad Müziği sanatçıları müzik albümlerini oluşturmuşlar, hatta aynı şarkılar birçok sanatçının albümünde yer almıştır. Şöyle ki insanlar, özellikle kadınlar 500 yıllık şarkıları unutmamışlar, kaç kez yenibaştan söylemişlerdir. Demek ki bu gelenek 500 yıl sürmüş ve şarkılar ne özde, ne sözde hiçbir şey yitirmemiştir. Zaten şarkı toplamak isteyenler dosdoğru Hasköy Yaşlılar Yurdu’na yönelir. Orada yaşamlarını bitirmek üzere ve evde yalnız kalamayan veya kendilerine bakacak kimseleri olmayan yaşlı kadın ve erkekler, bildikleri şarkıların tamamını araştırmacıların kasetlerine aktarmaktadırlar. Bu işlem bugün hâlâ sürmektedir. Ve her zaman bir yeni şarkı, bir yeni nağme bu yaşlı insanların dilinin ucuna gelmektedir. Tuhaf olan şu ki bir şarkının yarısını anımsayan bir yaşlı, öteki gün bütünü anımsamakta, ve şarkı toplayan kişiyi çağırmaktadır. Veya bazı şarkılar yarısı bir yaşlıdan, öteki yarısı başka bir yaşlıdan alınabilmektedir. Hatta bir şarkının değişik bölümleri iki değil, üç hatta dört kişinin yardımı ile tamamlanabilmektedir. Başka bir deyişle hiçbir yaşlı kişi annesinin, büyükannesinin veya evinde oturan teyze, hala,... gibi büyüklerden duyduğu şarkıları unutmadılar. Elbette bu da anneden kıza geçen bir gelenektir, ve hiçbir yazılı metin, nota, müzik bilgisi olmaksızın 500 yıl böyle sürüp gitmiştir. Bu gerçekten çok şaşırtıcı bir olaydır. Sefarad Müziğini icra eden gruplar bir hayli çoktur. Saymaya çalışalım: Jak ve Janet Esim; Jak Esim ve Cem İkiz ve Erkan Oğur; Yeshua Aroyo ve Korosu; Los Pasharos Sefaradis; Sefarad; Erensia Sefaradi. Dış ülkelerde: Judy Frankel; Montserrat Franco; Ofra Haza; Eleonora Noga Alberti;.. vb.

¹⁰ Janet ve Jak Esim, **Adio**. CD prospektüsü. Kalan Müzik Yapım, 2006.

Bu toplulukların repertuarında çok kez aynı şarkılar bulunabilir.

Bazı şarkılar da Türkçeden çevrilmiştir. Örneğin: Kızım seni doktora vereyim mi, Gül Pembe. Hatırla ey peri, Bekledim de gelmedin...vb.

Önce bir genelleme ile Sefarad Müziği'ni anlamaya çalışalım ve müzikolog Selim Hubeş'in bir yazısına göz atalım¹¹:

“Sefarad Müziği, beş yüz yılı aşan birlikte yaşamının ortaya çıkardığı bir müziktir denilebilir. Bugün Türkiye’de herhangi bir sinagoga giderseniz size çok yakın gelebilecek melodilerden oluşmuş bir ilâhi dinlemeniz olasıdır. Çünkü Türkiye Sefaradlarının dini müzikleri sırtını makamsal Türk müziğine dayamaktadır. Bugün sinagoglarda hicaz, nihavent, rast, beyati gibi önemli makamlarda bestelenmiş fakat bestecisi bilinmeyen dini eserleri icra eden hazanlar, kökü İspanya’dan ayrıldıkları yıllara dayanan bir geleneği hiçbir yazılı kaynağa dayanmayarak sürdürmektedirler. Bu, tıpkı Türk musikisinde olduğu gibi, ustadan çırağa tamamen meşk yolu ile geçen sözlü bir kültürün devamıdır.”

1442 de başlayan ve 1500’lerin ortasına kadar süren bir süreç içerisinde, engizisyon zulmünden kaçarak İtalya (Livorno) ve Hollanda’da (Amsterdam) kısa konaklamalardan sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun o günkü sınırları içerisinde bulunan Tunus, Cezayir, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan, İstanbul, İzmir ve Bursa’ya yerleştirilen İspanyol Yahudileri kendi dillerini, müziklerini de birlikte getirdiler, özellikle sarayların ve asaletin konu edildiği romanslar, halk şarkıları olan ‘kantikas’lar yerleştikleri bölgelerin müzikleri ve ritimleri ile etkilim içindeydi. Ve bugünkü Sefarad müziğini oluşturdular.

Bugün artık Sefarad müziğinin orijinal melodilerinin ve ritimlerinin ne kadarının muhafaza edildiğini anlamak mümkün değildir. Yerel müzikler, orijinallerini öylesine etkilemişlerdir ki, bir şarkının eskiliğini, yeniliğini ya da romans veya kantika olduğunu, ancak günümüze kalmış sözlerinden anlıyoruz. Sefarad müziği, 500 yıl içerisinde sadece İspanya’dan getirilenle yetinmemiş, bu arada kendi şarkılarını da üretmiştir. Hatta bazen işin kolayına kaçarak dönem dönem çok popüler olan müzik parçalarının melodilerine, Judeo-espanyol dilinde güfte yazarak Sefaradlaştırılmışlardır. Bugün 3 bin parçayı aşkın bir repertuarın bulunduğunu belirten araştırmacılar, parçaların önemli bir kesiminin bu ödünç eserler olduğunu söylemektedirler.

¹¹ Janet ve Jak Esim, **Adio**. CD prospektüsü. Kalan Müzik Yapım, 2006.

Sefarad dini müziğinde gelenek babadan oğula, din dışı müzikte ise anadan kızı geçerek zamanımıza ulaşmıştır. Bu nedenle din dışı müziklerin kaynak kişileri, genellikle kadınlardır. Kadınlar şarkıları kuşaktan kuşağa aktararak, günümüze değin kalmasını sağlamıştır. Sefarad müziği ile ilgili ilk araştırmalar ancak 50’li yıllarda İzak Levi ile başlamıştır. İsrail radyosunda araştırmacı olarak çalışan Levi, bu müziğe ait 100’ü aşkın parçayı, kaynak kişilerden dinleyerek notaya almış ve beş ciltlik bir kitapta toplamıştır.

Bu parçalardan ‘kantikalar’ günlük yaşamdan, aşktan, ölümden, kıskançlıktan, ayrılıktan bahsederken, ‘romanslar’ da bir zamanların saray yaşamı ve asilzadeleri ile ilgili romantik hikayeleri anlatır.

Kantika	Tu madre kuando te paryo	Annen seni doğurduğunda
	İ te kito al mundo	Sana bir yürek vermemiş
	Korason eya no te dio	Sana bir yürek vermemiş
	Para amar segundo	Sevgiyi tadabilsin diye
	Adio adio kerida	Elveda sevgilim
	No kiero la vida	Bu yaşamı ben neyleyim.
Romans	Mi madre era de Fransiya	Annem Fransızdı
	Mi padre de Aragon	Babam Aragonlu
	Nunka se kazaron los dos	Onlar hiç evlenmediler
	Para ke no nasyera yo	Ben dünyaya gelmeyeyim diye

500 yıl boyunca etkileşim içerisinde yazılmış şarkılar, yaşanan bölgenin günlük hayatından izler taşır.

La vida do por el raki	Rakı için yaşamımı veririm
Yo no pudo deşarlo	Onu hiç bırakamam
De tanto amarlo	Ona olan aşkımdan
Me syento yo ijo varon	Kendimi olgun bir erkek gibi hissederim
Me syento yo primaryo	Çok önemli biri gibi hissederim
Sin tener lira en el kaşon	Çekmecemde tek bir lira bile olmasa
Me syento milyonyo	Kendimi milyoner hissederim.

Sefarad müziğini kısaca özetlemeye çalışırsak; yukarıda sayılan özellikleri dikkate alındığında ne İspanyol ne de geleneksel Yahudi müziği denebilir. Teknik olarak Sefarad müziği, 500 yıl boyunca etkisi altında kaldığı Türk müziğine çok daha yakın durmaktadır. Dileğimiz, bu müziğin sadece müzelik bir öge olarak kalmaması ve yaşam içerisinde gelişerek yer almasıdır.

Sefarad Müziği (Jak ve Janet Esim'in MIRA Judeo-Espanyol Sephardic Songs başlıklı CD'sindenki tanıtım broşüründen alınmıştır)¹²:

“Sefarad müziği yapısı itibarı ile birbirinden farklı öğeleri içinde barındırır. Bu doğu ve batı tarzındaki olguların bazen ayrı ayrı bazen ise bir araya gelip buluşabildiği bir yapıdır.

Bundan önceki çalışmalarda bu öğelerden modal olanın önemini ve bunun makamsal tavır ile yorumlanması gereğini vurgulamıştık. Bizler bu şarkıların doğulu olanlarını ortaya çıkarıp yorumlamaya çalışırken tarzın önemli bir unsuru olan batılı karakteri daha az vurgulamıştık.

Bu çalışmada ise özellikle Rönesans'tan günümüze, bir başka deyişle romanslardan baladlara, Akdeniz'den Balkanlara, oradan Ege'ye, hatta Güney Amerika'ya uzanan bu türün önemli bir bölümünü teşkil eden ve tamamen tamperaman dizilerden oluşan batı formunu ön plana çıkardık. Herman Heder'le üç yıl önce çok sesli vokal müzik yapmak için yola çıktığımızda, çokseslilik bizi ister istemez batı formundaki şarkılara itti. Şarkıların vokal armonizasyonlarını bu süreçteki provalarda yaptık. Herman'ın duyarlı armonik kulağı ile deneme-yanılma yöntemine de başvurarak şarkıları üç sese uyarladık. Daha sonra gurubun diğer elemanları ile şarkıların orkestrasyonlarını bu temelde belirlenen armonik yapıya bağlı kalarak yaptık. Bazı bölümlerde ise her zaman olduğu gibi arkadaşlarımızı kendi doğaçlamaları ile baş başa bıraktık. Etnik yapıdan yola çıkarak ana ruhu bozmadan farklı titreşimler yakalamaktı hedefimiz. Bunca farklı öğeyi içinde barındıran bu etnik yapı aslında başlı başına özgün bir bünye idi ve dünyaya iyi işlenmiş hali ile tanıtılmalıydı.

Murat Özbey bu kez kanal problemi çekmediğinden, şarkıların gerektirdiği oranda birbirinden farklı perküsyonları kullanarak ritimsel sıcaklığı sağlamaya çalışırken Nezih Yeşilnil şarkıların kalbi olan bas fonksiyonunu her zamanki duyarlılığı ile en güzel biçimde vermeye çalıştı. Bülent Ortaçgil de bizi bu çalışmada yalnız bırakmadı. Metalik telli akustik gitarı ile bize bazı şarkılarda eşlik ederek olağanüstü ruhunu kattı ezgilerimize... Herman Heder orkestrasyonları yapmakla kalmayıp, klasik gitar çaldı ve gurubun üçüncü vokal sesi olarak bu albümle aramıza katılmış oldu. Erkan Oğur, üç telli tambura, perdesiz ve perdeli gitarının virtüozitesi ile çalışmayı ufuklara taşımamadaki en önemli etkenlerin başı oldu. Bütün arkadaşlara sonsuz teşekkürler ediyoruz.

¹² Selim Hubeş, Jak ve Janet Esim albümü. **Mira**. CD prospektüsü, Global Müzik Yapım, İstanbul, 2003.

Stüdyo ortamı ne kadar çağdaş, teknolojik imkanları beraberinde barındırıyor ve müzisyenlere birçok imkan sağlayabiliyorsa da, yine de, sentetik mekanda tamamen akustik bir kayıt gerçekleştirdik ve sonuçta sıcak bir aura yakalayabildik. Ancak konser ortamında yakalanması mümkün olabilen birkaç sonsuzluk anımı, bu çalışma ortamında da yakalamaya çalıştık. Bunu yakalarken sadece kayıtları yapmakla kalmayıp bizlere verdiği kıymetli fikirleri ile yol gösterici olan Tanju Duru ile zevkli bir çalışma gerçekleştirdik. Kendisine şükran borçluyuz. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında gurubumuz elemanları dışında da birçok kişinin katkıları oldu. Gerek müzik gerekse müzik dışı konumları ile bu ortak katkıların sonucu bu albüm ortaya çıktı. Çello ile bize iki şarkıda eşlik eden Özer Arkun, albümün son şarkısı olan 'Te tomi' şarkısında soprano saks ile emprovizasyon yapan Yahya Dai'ye, şarkıları Türkçe'ye uyarlayan Beki Bardavid ve Yusuf Altıntaş'a, Nezih Yeşilnil'in fotoğraf çalışmasını bize sağlayan Mehmet Kısmet'e, uluslararası organizasyonu sağlayan ve bize yol gösterici olan Özlem Baş ve Birger Gesthuisen'e, birçok konuda bize destek veren ve bu çalışmanın tanıtımında bizlere yardımcı olan Instituto Cervantes ve onun değerli direktörü Dr. Pablo Martin Asuero'ya, grafik tasarımı yapan ve fotoğraflarımızı çeken Bekir Özdemir'e, Viejos Amores şiirini yazan merhum Lina Albukrek Kohen'e ve bestecisi Moreno Barokas'a şu anda büyük bölümü hayatta olmayan ve derlemeleri yaptığımız yüzlerce kaynak kişiye, özverili prodüktörümüz Ali Rıza Özkan'a içtenlikle teşekkür ederiz."

Bir ezgi örneği: VIEJOS AMORES (Eski Aşklar) –

Şiir: Lina Kohen Albukrek, Çorlu 1897 – İstanbul 1987.

Beste: Moreno Barokas.

No espertes korason adoloriado
Yo yori mucho por averte amado
No tengo de ti ninguna esperanza
Pensando en ti mi alma despedasa
Tu me dizias kon ke sakra emosion
Mira ke yo te amo kon muncha pasion.

Ke yo mucho sola a ti te amare
İ yo de ti nunca no me despartire
Ay amor! Tu prometa fue tanto falsa
Yo de ti kiti toda la esperanza
Entosegates la vida kon krueldad
Kruel korason i tanto sin piadad

Tus tantas dulses karesas a mi lado

İ esto no me puede ser olvidado
No te abasta ke de mi te burlates
İ kon tu malisia me abandonates
Nunka Dio te pardone tu mala echa
İ ke siempre ke bivas en la desdicha.

“30 mayıs 2006 ULUSLAR ARASI MÜZİK KONGRESİ BİLDİRİSİ
HARBIYE ORDU EVİ¹³;

SEFARAD LİTURJİK VE PARALİTÜRJİK MÜZİKAL GELENEĞİ

Jak Esim

Sefarad müziği 1492'deki göçle birlikte başta Osmanlı'ya, sonra da dünyanın birçok yöresine yayılmış bir müziktir. Son yıllarda hem müzik yorumcuları hem de etnomüzikologlar tarafından gündeme getirilen Sefarad müziğinin kökenleri konusunda, tarihsel süreç ve bu sürecin başlangıcı önemli bir yer tutar.

Bu toplumun kökensel müzikal özellikleri ile ilgili ancak nazari olarak düşünebiliriz. Yayımlanan taş plaklar (Hayim efendi. İshak Algazi, Viktorya Hazan, Jack Mayesh) ile etnomüzikologların olan kaydı ve derleme çalışmalarının notaya alınıp arşivlenmesi ondokuzuncu yüzyılın başında başlamıştır. Dolayısıyla ondokuzuncu yüzyıl öncesi dokümana sahip değiliz ve bu yüzden da nazari olarak düşünmek zorundayız. Yadsımayacağımız bir diğer önemli unsur ise, bu müzikal yapının Yahudilerin geleneklerine olan bağlılıklarının bir sonucu olarak, yüzyıllar boyunca nesilden nesile aktarılmış olduğudur. Gerek dinsel, gerek din dışı müzikal unsurlar hem kökensel yapıyı bir şekilde korumuş, hem de yaşadığı toplumlarla ve zamanın müzikal değerleri ile etkileşmiştir.

Bu müzik kültürü içerisinde dindışı müzik, Ladino veya başka bir deyişle Judeo-espanyol dilinin artık geçerliliğini kaybetmesi ile halk arasında yaşamını yitirmiştir. Dindışı müzik artık sadece dünyada müzik yorumcuları tarafından çok ta otantik değerlere bağlı olmadan yorumlanmaya devam edilmektedir.

Sefarad müziğinde dinsel yani litürjik ve paralitürjik müzik ise çok daha şanslı bir konumdadır. Şanslı konumdadır çünkü dinsel müzik geleneği hala önemini korumakta ve bu kültürün önemli bir bölümü devam etmektedir. Bu yüzden bu kültürün yaşayan yüzünü yani dinsel bölümünü seçtim ve bu bölümden örnekler sunup bazı açıklamalar yapacağım. Sefarad litürjik müzikte temel iki unsur hakimdir. Birincisi, hazanların (kantorların) yani duahanın tamamen kendi doğaçlaması ile oluşturduğu ve her seferinde farklı yorumlara yol açtığı müzikal unsur, diğeri ise geleneksel olarak nesilden nesile aktarılan müziktir. Nesilden nesile aktarılacak gelmiş bu geleneği de kendi içinde ikiye yani litürjik ve paralitürjik olmak üzere ayırabiliriz.

Hazanların doğaçlamalarına dayanan müzik, Cumartesi günü ayinleri ve bayram ayinlerindeki duaları kapsar. Hazan denen kantor veya duahan olarak açıklayabileceğimiz kişiler tarafından çoğu zaman İbranice güfteli, seyrek te olsa Ladino dilinde ve genellikle makamsal ezgili doğaçlamalardır bunlar. Hazanlar bu doğaçlamaları sırasında, gerek Yahudilerin tarihsel müzik geleneğindeki

¹³ Jak Esim, “Sefarad Liturjik ve Paralitürjik Müzikal Geleneği”, **Müzik Kongresi**, 30 mayıs 2006, Harbiye Orduevi, İstanbul.

hizum'ların, gerekse de Türkiye'deki Klasik Türk Müziği kültürünün etkisi ile Minha, Arvid, Avdala, Musav, Şahrit, Kiduş gibi duaları seslendirirler.

Doğaçlamaya dayanmayan ve nesilden nesile aktarılmış olan müzikal yapıya gelince burada karşımıza Tamimler, Piyutlar ve Yamim Norayim (Güzel Günler) gibi özel günlerde söylenen ilahiler geliyor. Tamimler Tevratın okunuşu sırasında kullanılan özel notalama sistemidir. Bu sistemin temelini oluşturan tamimler özel işaretlerdir ve bu işaretler ravia, pazelgadol, taşla gibi isimlerle adlandırılırlar ve kelimelerin üstlerinde, altlarında veya sonlarında olurlar. Her tamimin bir müzikal melodisi vardır ve bu melodiler hangi harfi işaret ediyorsa o harf melodi ile seslendirilir.

Kanımca Yamim Norayim, yani sene başı bayramlarını kapsayan ulu Kangünlerin ilahileri ise kökensel olarak tapınak dönemine, yani bundan 2000 yıl öncesine dayanmaktaydı. Çünkü toplumların birbirleri ile yüzyıllar boyu ilişki kurmamış olmasına rağmen, bu özel günlerde söylenen ilahilerde aynı melodik yapının korunduğu görülmektedir. Örneğin Suriye, Mısır, İran yörelerinin Yahudileri olan Mizrahiler ile İspanya kökenli Sefarad Yahudilerinde Yamim Norayim melodilerinin çok büyük ortak benzerlikler taşıdığını gözlemledim. Bu özel günlerdeki melodiler, genellikle Hazan ile halk arasında bir diyalog bütünlüğü içindedir. Hüseyini özellikle de **dağ hüseyini** makamı ön plana çıkar. Bu tarza **Yeruşalmi** tarzı (yani Kudüs tarzı) denmesinin bir sebebi de bu melodilerin tapınak döneminden günümüze geldiğinin bir başka kanıtı sayılabilir.

Sefarad dini müziğinde 3000 küsur yıldır var olan tek müzik aleti, koç, keçi veya antilop boynuzundan özel olarak yapılan şofar'dır. Günümüzde gerçekte Eşkenaz geleneği olan armonyum, Sefarad sinagoguna girmişse de, aslında bu sinagogda Yamim Norayim yani sene başı bayramlarının oluşturduğu ulu günlerde çalınan Şofar, sefarad dini müziğindeki tek enstrumandır. Şofar'dan Tevrat metinlerinde ilk kez İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıktıktan sonra "On Emir"i almak üzere Sina Dağı eteklerinde bulundukları sırada söz edildiği görülmekte, burada kuvvetlenen şofar sesinin toplumu derinden etkilediği anlatılmaktadır.

Şofar tarihte iletişim, bildirişim ve uyarı gereci olarak da kullanılmıştır. Günümüzde Yamim Norayim günlerinde çalınan şofar, Tanrının yüceliğini işaret etmesi, pişmanlık günü olan Kipur gününü simgelemesi, Tevratın Tanrı tarafından verildiği, Mabedin yıkılışı ve tekrar inşa edilmesini anımsatması, İshak yerine koçun kurban edilmesini simgelemesi, Kıyamet gününde de çalınacağını bilmesi ve İsrailoğullarının Kutsal topraklarda bir araya gelme ülküsünü benimsemiş inanç

sahiplerinin gözündeki ibadete ilişkin müzik enstrumanı olması bakımından Yahudi kimliğini oluşturan önemli unsurlardan biridir.

Üç temel sesi vardır.

Bunlardan

Tekia : Tanrısal çağırıcı ve sonsuz korumayı simgeliyen uzun bir ses

Şevanim: Tanrısal kudret karşısında, insanın aczini simgeliyen üç kesik ses

Terua: Tanrıyla birlikteliğin coşkusunu simgeliyen, dokuz kısa ses

Paralitürjik Şarkılar, dini ayin dışında sinagog veya sinagog haricinde söylenen din içerikli veya yarı din içeriği taşıyan şarkılardır.

Paralitürjik şarkılar arasında şunları sayabiliriz: Bakaşotlar, Maftirimler, Pirke avot perekleri, Teillimler, parida (doğum) şarkıları, düğün ile ilgili şarkılar (**aşugar** veya çeyiz, tevila:dini geleneksel banyo töreni), **noçe al hanyas** (kına gecesi), aşugar (çeyiz dikimi) ile ilgili şarkılar.

Bayramlara ait paralitürjik şarkı çeşitleri ise Purim bayramında **koplas de purim**, Pesah bayramında **agada** ve **koplas de pesah** Şavuot bayramında **la ketuba de la ley** Cumartesi günlerine has Şabat şarkıları: **Komo quadro el Shabat**, Bakaşot, evlerde geç saatte bir araya gelinerek kahvelerin içildiği bir ortamda söylenen Ayin dışı dini şarkılardır.

Pirke avot perekleri de İstanbula has bir gelenektir. Koral eserlerdir, makamsaldır ve en çok segah makamı hakimdir. Solistlerin de koro ile karşılıklı diyalogu vardır. Bunlar Pesah ile Şavuot bayramları arasındaki Cumartesi günleri konser şeklinde icra edilirdi. Bilgelerin öğretilerini içeren Pirke Avot sadece İstanbul’da müzikal yapı ile icra edilirdi.

Bir başka koral gelenek ise Edirne’ye has olan Maftirim geleneğidir. Türk Yahudilerinde Maftirim geleneği 300 yıl önce Edirne’de doğmuş, sonraları İstanbul’da gelişerek günümüze kadar gelmiştir. Dini edebi şiirler üzerine yapılmış akapella ve ünison şeklinde icra edilen koral bestelerdir. Bu müzik türünün oluşumu ve gelişiminde Mevlevi müziğinin etkisi olmuştur. Bu koraller makamsal olup batıdaki oratoryolardan bu yönü ile farklılık gösterir. Cumartesi günleri dini ayin dışında konser şeklinde icra edilirlerdi. Maftirimlerin konuları

her hafta okunan Tevrat'ın o haftaki konusu ile ilintilidir. Halen devam etmekte olan bir gelenektir.

“Turkish Digest” to Israturk@yahoo.com - 26. 08. 2006

“Türkiye söz konusu olduğunda, ilk olarak Yahudi cemaatini düşünmek doğru olmayabilir, çünkü Yahudiler yani Romaniotes’ler, Batıdan gelen Yahudilerden çok daha önce Anadolu’da bulunuyorlardı – St. Paul’un mektuplarını düşünmek yeterlidir. Böylece sayıları da arttı. Ve İspanya Kralının böylesine varsıl ve çalışkan bir topluluğa ülkesinden atması, Osmanlı Sultanı için inanılmaz bir şans oldu. Osmanlı İmparatorluğu, din üstünlüğünü hiç tasa etmeden, yadsınmaz bir hoşgörü ile iki dinin yan yana hatta birlikte uygulanmasından yüzyıllar boyu endişe etmedi.”

“Asya yakasındaki güzel Kuzguncuk köyüne bir ziyaret yapılırsa Camii, Sinagogları ve Ortodoks Kilisesinin bir arada olmaları göze hoş görünür” (Prof. Cengiz Bektaş)¹⁴.

Bu birliktelik mistik bir karşılıklı iletişim, inanç ve müzik dahil, bir uygulamayı getirdi. Tek Sabetaist cemaat olan bir Yahudi insan öbeği, Mesih (Maşiah) Sabbetai Sevi’nin İstanbul’daki duaları için ‘The Jews Mosque’ nin oluşmasını sağladı.

Kanlı saldırılar nedeniyle İsrail’e gidişlerini saymazsak, İstanbul’daki Yahudi Cemaatinin ekinsel, parasal ve uygulamalı etkinlikler konusunda çok derin kökleri vardır. Fanatikleri ve Müslüman Filistinlileri saymazsak, Türkiye’de antisemitizm çok hafif olup, İsrail’in Türkiye’ye gerektiği zaman, örneğin 1999 depreminde olduğu gibi, yaptığı yardımlar iki ülke arasındaki sevgi bağlarını güçlendirmiştir.

1980’den bu yana, Janet ve Jak Esim araştırmalarını Türk-Yahudi gelenekleri ile ilgili -özellikle Sefaradi ve de Ashkenazi- ayırım ve benzerlikleri ortaya çıkarmaya özen göstermişlerdir. Bu çalışmalarını yarım düzine CD de toplamış ve Kalan-Müzik Firması bu ezgilerin yenibaştan CD’lere aktarılmasını sağlamıştır. Herman Heder emprovizasyonlarını değişik gitarlarda deneyerek usta müzisyenlerle yapmıştır: Erkan Oğur ve söz yazarı Bülent Ortaçgil gitarları ile, perküsyonda Murat Özbey, kontrbasta Nezih Yeşilnil, saksofonda Yahya Dai, E.

¹⁴ Cengiz Bektaş, **8 Hoşgörünün Öteki Adı: Kuzguncuk**, Tasarım Yayın Grubu, İstanbul, 1996, s. 32-35.

Bora Gürel kemanda ve (galiba) Azeri olan Mamet Cafarov akordeonda. Bu sanatçılar müzik aletlerini değişik repertuarların melodilerine göre kullanmaktadırlar.

Sefarad'ın Cumhuriyet yolculuğu:

35 yıllık arşiv çalışmasının ürünü olan Janet ve Jak Esim'in yeni albümü 'Adio' çıktı. 1930'dan 1960'lara kadar Sefarad şarkılarını içeren albüm, Cumhuriyet'in etkisiyle bu müziğin yaşadığı değişimi ortaya koyuyor.

20. 06. 2006

ORHAN KAHYAOĞLU - Tarihçi¹⁵

İSTANBUL – 1989 yılında Türkiye'de 'Judeo-Espanyol Ezgiler' adıyla son derece özgün bir albüm, kaset formatında piyasaya çıkmıştı, Şarkıcı Janet Esim ile gitarist ve şarkıcı Jak Esim ünlü gitaristimiz Erkan Oğur'la birlikte yayımlamışlardı bu çalışmayı. 1492'de İspanyol ve Portekiz'in siyasi iktidarlarının baskısıyla büyük bir göç yaşamak zorunda kalan Yahudilerin Avrupa'dan Balkanlar ve Türkiye'ye uzanan göç ve yerleşimleri süresince oluşan bu kültürün özgün müziği olan Sefarad'ı orijinalitesini hiç zedelemeyen bu albümde yorumluyorlardı.

Janet ve Jak Esim'in bu alandaki araştırmacı, arşivci kimlikleri zaten dikkati çekmişti. Janet-Jak Esim, 1992'de aynı kültürel vizyonun bir uzantısı olarak 'Antik Bir Hüzün' isimli albüm daha yayımlamışlardı. Bu iki albüm, geçen yıl Kalan-Müzik tarafından tek bir CD olarak da yayımlanmıştı. İkili, albümden kendilerine Erkan Oğur, Bülent Ortaçgil gibi önemli müzisyenlerle uzun soluklu yurtdışı turneleri de gerçekleştirdiler. Bu turnelerin sonunda ikilinin bir konser kaydı da 'Birkaç Sonsuzluk Anı' adıyla 1994'te yayımlandı. Bu çalışmalar, Sefarad kültürünü, bu kültür insanlarının yaşadığı dramatik yaşam kesitlerini, şarkılarda yeniden hayata geçirmekteydi, günümüz duyarlılığı ve müzik vizyonu.

Toplam dört albümleri var Esim'lerin; yurtdışında da üçü derleme, biri de solo olan dört albümü daha yayımlandı. Esim'ler Sefarad kültür ve müziğini yansıtan son albümüse uzun bir aradan sonra 2003'te 'Mira' adıyla yayımlanmıştı.

Janet ve Jak Esim'in aynı konsept içinde hazırlanan son albümü 'Adio' ise kısa süre önce dinleyicilerine sunuldu. Sefarad müziği ve şarkılarının bu kez Cumhuriyet dönemindeki yeniden biçimlenişinin kültürel bir panoramasını çiziyor 'Adio' adlı albüm. Albümdeki çalışmaların tümüne yakını, yine Esim'lerin 35 yıllık arşiv ve kaynaklarının bir sonucu. 1930'dan 1960'lara kadar uzanan zaman diliminde, Sefarad müziğinin, Cumhuriyet'in müzik politikasının da etkisiyle yaşadığı içsel değişimler albümde şarkılar düzeyinde izleme, hissetme olanağı buluyoruz. Bu etkileşimle ortaya çıkan ilginç lirik kantolar albümünün ana müzikal tablosunu çizmiş. Ve işin en orijinal yanı albümde yeralan 13 parçanın 12 tanesinin ilk kez bir müzik grubu tarafından yorumlanması.

¹⁵ Orhan Kahyaoğlu, Janet ve Jak Esim, **Adio**. CD prospektüsü. Kalan Müzik Yapım, 2006.

Albümdeki tek bir parça, grubun da üyesi olan, albümün düzenlemelerini yapan önemli müzisyen Herman Heder'e ait.

'Adio' albümünde Esim çiftine yine büyük ölçüde eski yol arkadaşları eşlik ediyor. Erkan Oğur, Bülent Ortaçgil, Murat Özbey ve Memet Cafarov hatırlatılması gereken diğer isimler. Bu müzisyenler Esim çiftine ciddi destek sunmuşlardır.

Aslında albümdeki her parçanın duygusal, müzikal ve kültürel kökleri vardır. O yüzden, 13 parça üzerine spesifik değerlendirmeler yapmak bu yazının sınırlarını aşıyor. Ama, bu albümün kültürel-müzikal ayrıcalığını işaretlemek için birkaç örnek verelim. Örneğin 'El Pato' çocuk şarkı ve tekerlemelerine bir örnektir: Sefarad kültürünün gündelik hayatından bir kesit gibi. 'Esto Borracho' ve 'Anoche me sonyava yo' ise Cumhuriyet'in ilk döneminin, Batı esiniyle yeniden şekillenen operetlerini anımsatıyor. Bu kültürün ibadet dışında söylenen dini şarkıları da var. 'Paralitürjik şarkılar' adı verilen bu formun örneğiye 'De edad de sinko anyos'. Bu kültürün Batılılaşmasının sebeplerinden biri olan 'Alliance Okulları Türkiye'de hayat buluyor. Bu okullarda Fransızca yapılan eğitim sonucu Ladino-Fransızca ya da yalnız Fransızca söylenen şarkılar da varmış. Bunun en tipik örneği olarak Esim'lerin 'Adio' şarkısını repertuarlarına almışlardır. Aynı zaman diliminde yaşayan, ama farklı kültürel kaynaklarla da kaynaşan daha birbirinden ilginç çok sayıda Sefarad şarkısını büyük bir hazla dinliyoruz. 'A mi Kerida' ise albümde yer alan tek yeni şarkı. Bu şarkı da Herman Heder'e ait. Evet, her tür müziğin aynıştığı, sıradanlaştığı günümüz kültür ortamında 'Adio' albümü gerçekten bir seçenek durumunda.

Özü zedelenmeden ama günümüzün formlarından yararlanılarak hayata geçirilmiş bu şarkılar, tüm dünya müzikseverleri için çok etkili örneklerdir.. Janet-Jak Esim ve grubunun kültürel nosyonları kadar, müzikal birikim ve sanatçı kimlikleri tüm gerçekliğiyle albüme sinmiş. Tabii birbirinden seçkin müzisyenlerle kurdukları gönül ve duygu bağının da bir sonucu bu.

2. 2. 5 Çocukların Eğlenme Biçimleri ¹⁶

Yahudiler televizyon ve bilgisayar oyunlarının olmadığı tarihlerde değişik oyunlarla vakit geçirirlerdi. Büyükler ve küçükler için farklı oyunlar söz konusu idi; elbette ki kız ve erkek çocukların oyunları da değişti.

Erkeklerin oyunları: Tiyatro oyunu, çift mi tek mi oyunu, çember çevirmek, bilye oyunu veya bilyeyi çukura yerleştirebilmek (bilyeyi bir çukura girecek biçimde yuvarlamak) kurşun asker veya renkli bilye (cillop ki bunların tanesi 5 para idi) toplamak, toprağa çakılan çivi üstünde dengelenmiş duran bir parayı bir cevizle nişan alarak yere düşürüp alabilmek; bir de şişede bilye oyunu vardı ki bunda gazoz şişesinin ağzına konan bilyeler içeri itilir, sonra da herkes şişesini kırar ve

¹⁶ Jacques José Abravanel, "La Vida en Salonika", Portekiz Konsolosu, **Şalom**, 3 Şubat 1983.

içindeki bilyeyi alırdı. Kurşun asker ve askercilik oyunları da, erkek çocukların tercihleri arasındaydı. Bazen de renkli kağıttan uçurtma yapar, 100 paraya satarlardı, özellikle 23 Nisan bayramlarında. Hatta dinlence günleri oyun oynamak yerine erkek çocuklar çalışır, günde 100 para kazanırlar, böylece kendi masraflarını çıkarırlardı.

Kızların bebek, top, seksek, üçtaş, dokuztaş, koşmaca, kurtarmaca, dönmeşapşap, koçlar, ip atlamak....vb. gibi oyunları verdi ve erkeklerden ayrı oynarlardı.

Büyüyünce de dantel işilemeyi öğrenirlerdi.

Büyükler çoğu kez evlerde toplanıp, kağıt oynarlardı. Para önemli değildi ve çok küçük oynarlardı zaten. Ancak her hafta bir arkadaşın evinde toplanır hoşça vakit geçirirlerdi. Önce kahve içilir, sonra da meyve ikram edilirdi. Yoksullar bir iki elma veya portakalla durumu idare ederler, konuklar birer dilim meyve ile yetinirdi.

2. 2. 6 Askerlik

Kimi erkekler askerliklerini yine bugün olduğu gibi kendi meslekleri veya eğitimleri ile ilgili görevlerde tamamlarlardı. Doktor olan doktorluk yapar, eczacılık okuyan eczacı olurdu... Ancak ne var ki askerliğin süresi yoktu. Askere gidenin ne zaman döneceği belli değildi. Aylar, yıllar sürerdi askerlik.

Yahudiler askere gitmişlerdir: ve ölenler de olmuştur tıpkı Müslüman askerler gibi. Bir arkadaşımın babasına Bulgar Savaşı ardından altın madalya verildiği ve ailenin bu madalyayı muhafaza ettiği bilinir.

Luiz Yanti, Bursalı olan babasının savaş anılarını “Bünyamin Ferit Acıman Ailesinin Öyküsü” başlıkla yazdığı kitapta şöyle anlatıyor:¹⁷

“Babam zekası, vatanperverliği ve dürüstlüğü ile anıldı ve daima saygı ve sevgi gördü... Oniki onüç yaşında tahsiline Kuleli Lisesi’nde başlayıp, onyediy yaşında sona erdi. Birinci Cihan Harbi ilan edildiği zaman sınıfında ilk gönüllü subay olmak isteğiyle ayrıldı ve kendini harbin kucağına atarak Kafkas’lardan Filistin’e kadar Osmanlı İmparatorluğu’nun en zor cephelerinde kahramanca savaşp madalya sahibi oldu...Birinci Cihan Savaşı başlaması ile ...gönüllü bir savaş hayatı, bir subaylık serüveni yaşadı. İlk olarak Haydarpaşa’dan hareket edip küçük savaşlara katılarak kendini Kafkasya sınırında buldu. Orada muazzam bir

¹⁷ Luiz Yanti, **Binyam Ferit Acıman Ailesinin Öyküsü**, Repar Matbaacılık, 2000, s. .5-15.

cesaretle verdiği savaşta yer altında çok büyük bir yiyecek deposu ve (mühimmat) savaş malzemesi dolu bir depoya el koyup Rusları yendi. Bunun üzerine babam bir madalya ile taltif edildi”.

2. 2. 7. Defin İşlemleri: Hevra Kadişa ve Çorlu Mezarlığı

Mezarlık Hıdırağa'nın olduğu yerin bir üst düzeyindedir. Bütün taşların üstünde Yahudi adları İbranice yazılırdı. Bu mezarlığı Çorlu hiçbir şekilde korumamıştır. O denli ki taşların belki yarısından fazlası çalınmış, ev yapımında, inşaatlarda kullanılmıştır. 1985 yılında annemle babasının mezarını aramak için gittiğimizde taşı ne yazık ki bulamadık. Alber Barokas Erbeş'in anlattığına göre çok ağır ve ölümcül hastalıklar bu taşların üstünde uyuya kalınırsa geçermiş. Nitekim küçükken kendisinde olan bir beyin hastalığı nedeniyle mezarlığa götürüldüğünü geceyi orada geçirdikten sonra sabah sapasağlam evine döndüğünü anımsar. Dedemin (annemin babası hahamdı) taşı kutsal olup hastalıkları geçirirdi. Bunu annemğn ağzından duymama karşın yine de inanmakta güçlük çekiyorum. Dedemin dinç ve sağlam olarak 65 yaşına dek yaşadığını biliyorum.

Ölüleri gömme işi Hevra Kadişa'nındır. Dört veya daha az erkekten oluşan bu öbek ölülerle ilgilenir. Neve şalom Vakfına bağlı olan Hevra Kadişa, ölüyü evinden veya hastaneden veya bulunduğu yerden alır, işlemlerle ilgilenir.

Dua okunması, canazenin yıkanması, gömüye hazırlanması, bayram günü veya cumartesi öldü ise yanına bir bekleyen koymak,... hevra kadişa'nın görevidir. Tabut temini de Vakfın işi oluyor. Mezarlıklar Ulus Sefarad, Ulus Aşkenaz (yan yana), Hasköy, Bağlarbaşı, Ortaköy, Kilyos'tadır. Kilyos son olarak Yahudilere, Belediye Başkanı Sayın Topbaş'ın mezarlık olarak tahsis ettiği bir arazidir. Ötekiler Ulus Sefarad ve Ulus Aşkenaz mezarlıkları, her iki gömü yeri, evlerin arasında bulunmaktadır, çünkü artık Ulus oturulan bir mekandır. Hasköy çok eski olup, dağınık bir mezarlıktır. şu anda düzenleme sonucu, parsellendi de. Kadınlar bu işe de el attılar. şimdi erkek bulmakta güçlük çekiliyor. Hevra Kadişa'nın bir

üyeyi olmak, üstelik ücret almadan bu işi sürdürmek Tanrı huzurunda çok kutsal bir uğraştır.

2. 2. 8. Sefarad Yemekleri

Bugün Sefarad yemekleri çok yaygındır. Akdeniz mutfağı olarak da nitelendirilen bu yemek seçme ve pişirme yönteminin çok sağlıklı olduğu söylenir. Kızartma ve yağlı yemekler nerdeyse yok gibidir. Bol sebze, her tür salata, tavuk, hindi ve balık, özellikle buharda pişmiş balık çok sevilir. Çünkü çok sağlıklıdır. Bir tür ‘yaşlı mutfağı’ olan Sefarad yemekleri hafif ve şişmanlatmayan türdedir. Cuma gecesi sofrada mutlaka balık vardır. Balık alamayan et veya tavuk pişirir. Kırmızı et yemeyenler tavuk veya yağsız olduğu için hindi pişirirler.

Göze çarpan şu ki 500 yıl sonra bile bazı yemekler hâlâ İspanyolca adları ile anılmaktadır: Al: artikl olup (ALgodon: pamuk) ALbondiga: köfte demektir. ALmodrote kabak böreğidir. Albondiga de prasa: pırasa köftesidir. Boreka: yarım ay biçiminde bardakla kesilmiş börektir. Boyo: kaşarlı, biberli veya şekerli çesterdi. Bu yemekler Trakya’dan Van’a dek yapıldı. Ve hâlâ da yapılmaktadır. Üstelik yeni çeşitler eklenip böylesi hafif yemekler yeğlenmektedir.

Yemek tariflerini içeren çok kitap vardır. Moshe Shaul, Rivka Cohen, Viki Koronyo ve Sima Ovadya. Her yıl gördüğümüz Yemek Kitapları sürekli çıkıyor. Bu kitaplar ‘annelerimizin yemekleri’ yok olmasın amacı ile yayılmaktadır. Gerçekten bu kitaplar anneye bir bağlılık, annenin anısını yaşatmak, bir sıra hasreti ve heyecan göstergesi, aynı zamanda yeni kuşaklara bir aktarış biçimidir. Eski anıları toplama yeri olan bu kitaplar, bir koku ile, bir sözcük ile, katılan bir çeşni ile sizleri çok eskilere, annenize, onun annesine, onun da annesine götürebilir. Aslında bu yemek tariflerini bizler 500 yıl önce 1492’de İspanya’dan çıkarılışımızdan bu yana, tüm dünyaya taşımış olduk, adıyla sanıyla, tarifî ve tadiyla. Eğer dedelerimiz Balkanlara, Osmanlı İmparatorluğuna... dillerini, dinlerini, atasözü ve şarkılarını taşıdırlarsa, elbet yemek tariflerini de taşıdılar. Bu kitaplar bir sılayı dile getirirler, çünkü söz konusu olan annelerinin pişirdiği yemeklerdir.

Ünlü tarihçimiz İlber Ortaylı Deniz Alphan'ın yazdığı, Doğan Kitap¹⁸ basımı *Dina'nın Mutfağı, Türk Sefarad Yemekleri* başlıklı kitap hakkında şunları yazıyor:

“Yahudi-Türk cemaati Sefarad gruptandır. Yani Akdenizlidir. Yahudi ümmetinin en kalabalık kısmı Doğu Avrupa'da yaşardı. Akdeniz ülkelerinde bu meyanda Türkiye'de ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayanların Yahudi İspanyolcası dediğimiz renkli dili konuştuğu biliniyor. Malumdur ki, bütün Akdeniz mutfağı gibi bu mutfak da zeytinyağı üzerinde biçimlenir. Ve kuşkusuz, tereyağı yüzünden etli ve sütlüyü bir arada pişirmeyen Avrupa Yahudilerinin aksine, bu konuda ülkemiz Yahudilerinin diğer dinlerdeki komşularından pek fazla farkı yoktur. Yani lezzetli ve zengin mutfakları vardır. Domatesin dışında birtakım sütlü peynirli sosları diğer komşular da kullanmaz. Akdeniz dünyası, bütün dilleri konuşan ve üç dine inanan insanlarıyla müşterek bir kültür yaratmıştır. Bu Akdeniz'in içinde Yahudilerin, Müslümanların ve Hristiyanların yemekleri, hele Doğu Akdeniz bölgesinde, inanılmaz bir benzerlik taşır.

Deniz Alphan bu mutfağı aslında kendi annesinin pişirdiklerini öğrenerek tarif ediyor. Galiba kitabın renkliliği de buna dayanıyor. Yazar iyi bir aşçı... Bu mutfağın Osmanlı medeniyeti içinde Yahudi halkının renklerini aksettirdiği açık. Şüphesiz her iyi aşçı gibi Deniz'in annesi Dina hanım da mutfakta kendi renklerine sahipti. Pişirmesek de tariflerini ilgiyle okuyacağımız açık. Bunu da yapamayanların: 'Dina' ve 'Cuma Akşamı' bölümlerini okumaktan çok lezzet duyacaklarına inanıyorum. ...” İlber Ortaylı

2.2.9. Aile Yaşamı

Evler kalabalıktı. Herkesin en azından 6 hatta 9 veya 10 çocuğu olurdu. Birkaç bebek de, ya doğumda, ya sonradan ölürdü. Her evlenen erkek, ayrı bir eve çıkar gibi, ayrı bir odada barınırdı. Evin diğer yerleri ortak kullanılırdı. Karı-koca arasındaki en küçük bir tartışma, önce evde, sonra da mahallede herkesçe bilinirdi. Ama o zaman da kadındı üzülen, küçük düşürülen ve sesini çıkarmayan. Yemek,

¹⁸ İlber Ortaylı, *Dina'nın Mutfağı*, Doğan Kitap, Kuşbakışı.

içmek, harcamak, her eylem ortaktı. Zaten gelin her zaman kayınvalidenin evine giderdi, ve kendini her zaman garip hissedirdi. Kocasını bile ona yabancıydı, çünkü ‘anne’ evin başköşesine yerleştirilirdi. Gelinler çoğu kez hizmetli niyetine de alınırdı. Boşanmak da ‘kötü kadın’ ile eşanlamlı olduğu için, kimsenin aklının ucundan bile geçmezdi. Mutsuzluk bir yazgıydı ve bu yazgıyı değiştirmek için kimse uğraşmazdı. Doğan çocuklar da bu hengamede ya kucaklarda ya da salıncaklarda, çoklukla da düşe kalka büyüüyorlardı – eğer salıncığın ipine dolanıp boğulmaz, ya da soğuktan ve hastalıktan ölmezlerse.

Yemeğin en yağlısı, balığın en tazesi evin erkeğine sunulurdu. Çocuklar ne iş görüyorlardı ki evin içinde, yorulmuyorlardı ki babaları gibi. Onlara okul dönüşü, eğer okula gidiyorlarsa, veya evde iseler, kahvaltı olarak üstüne yağ sürülüp pudra pudra şekeri ekilmiş ekmek verilirdi. Daha da yemek isterlerse, ‘kenefleri doldurmak için mi!’ diyerek azarlanırlardı. Çoğu evde durum böyleydi. Çocuklar evin en az önemsenen sakinleriydi. Zaten evde, çevrede, her yerde fazlasıyla çocuk vardı.

Kadın salt kocasına değil, evin bütün erkeklerine hizmet ve itaat etmek zorundaydı. Özellikle gelin-görümce, eltiler,... sürekli kavgadaydı. Kayınvalide ölünce, gelinler rahat bir soluk alabilirlerdi. Ancak bu kez de ‘Annem senin yüzünden öldü!’ diye suçlanmaları olası idi. Kısacası, Yahudilerde de, Türkiye’nin her yanında olduğu gibi pederşahi (erkek-egemen) aile tipi benimsenmişti.

2.2.10. Evlerin Planı ve Eşyalar

Çorlu plansız bir ilçe olup, evler ahşaptı. Bunlar ya tek katlı evler, ya da şimdi dupleks dediğimiz iki katlı yine ahşap evlerdi. İki katlı evlerde oturanlar varsıllardı.

Eve önce geniş bir sofadan girilirdi. Ve bu sofaya açılan birkaç kapı vardı:

Mutfak kapısı, tuvalet kapısı, ve bir de oda kapısı – bu genelde misafir odası olabilirdi. Eğer ev tek katlı ise üç-dört oda bulunurdu. Ev sakinleri de özellikle çok çocuklu ailelerde, ki bütün aileler genelde çok çocuklu idiler, üçer dörder yer yataklarında yatarlardı. Ve bütün gereksinimler doğal olarak bu katta görülürdü.

İki katlı evlerde yatak odaları üst kattaydı ve bu kapılar da bir orta hole açılırdı. Aslında görkemden kaçınılan, sade evlerdi Çorlu Yahudilerinin evleri. Eşyalar acemi ellerin ürünü tahta sedirlerden oluşurdu. Ve ‘boron’ dedikleri dar ve yüksek aynalı büfeler evlerin süsü idi. Birkaç tahta iskemle ile bir-iki koltuk da girişteki oturma birimi veya ‘salon’u oluştururdu. Sedirlerin üstünde kilimler serilmiş olup, yerler enli tahtalarla döşenmişti. Sedirleri de yapan tek bir kişi vardı Yako Brusali. İçlerine bol saman tıkar, üstünü de diktığı beyaz pamuklu bir örtü ile kaplardı. Zemin tahtalarının arası çoğu kez aralıktı, ve bu aralıklardan alttaki kat çocuklarca gözetlenebilirdi. Bu hem eğlenceli olur, hem de aydınlatma ve ısıtma sadece alt Katta bulunduğundan tahta aralarından biraz ısı ve ışık geçebilirdi. Varsıl Çorlu’lular bronz yataklarda yatarlardı, aslında çoğunlukla yataklar demirdendi, çocuklar içinse yer yatakları veya yer halıları serilirdi. Çocuklar çoğu kez halılarla kilimlerle örtünürlerdi.

Yatak odaları o kadar soğuktu ki, yatmaya çıkanlar yıldırım gibi acele yatağa girerler, ve anneler işte o zaman üstlerine halı ve kilim örterlerdi. Kaldı ki pencerelerin tahta kısmı çürük olup veya iyi kapanamadığı için, sabah yatağın ayak ucu biraz karla örtülü olabilirdi. Evet inanılmaz gibi gelir ama kar bazen yatağın ayak kısmına dek ulaşabiliyordu. Çoğu kez evin hayvanı ile yatılırdı. Bu belki bir kedi, bazen de ‘pluto’ adlı bir köpek olabilirdi. Hatta hayvan kiminle yatacak diye, evin çocukları kavga bile ederdi, ve iki yandan çekiştirilen hayvanın yaşamı tehlikeye girerdi: ‘Dün gece seninle yattı, bu gece kedi benim hakkım!’ Tabii ki bu sözler Türkçe değil, Yahudice söylenirdi.

Perdeler, örtüler beyazdı, ve kenarlarına tığla işlenen bantlar dikilirdi. Bu bantlar ‘yenso’ denilen beyaz pamuklu pervazlara tutturulurdu. Varsıl evlerde pencereler, beyaz pamuklu sade perdecikler yerine, tüllerle örtülü idi, ve yerdeki tahtaların üstüne muşamba kaplanırdı.

Önceden de anlatıldığı gibi Yahudiler, öteki din mensuplarında da olduğu gibi mahallelerde otururlardı. Evler çoğu kez iki katlı olup, dört yanı açıktı. Bugünkü villalar veya ‘dupleks’ diye adlandırdığımız evlerdi aslında. İçinde oturanlara zengin denebilirdi. Ev kendilerininindi. Ancak bazen bir yakının evinde otururlardı kira ile veya kira ödemedi. Çok kez üç katlı olabilirdi evler. Ancak mutlaka ahşaptılar.

Çoğu evlerin içi şöyle idi: Her katta iki oda ve bu odaların açıldığı küçük bir hol vardı. Sokak kapısından geniş bir antreye girilir ve buradan her yana kapılar açılırdı. Bunlar bazen banyoyu da içeren bir alaturka tuvalete (bu sözcük bile yersiz ve çok şık duruyor aslında), mutfığa ve çoğu kez tek bir odaya açılırdı. Mutfak aşağı katta olup, arkadan bahçeye bir odaya açılırdı. Gerçi bu yer bahçe olmayıp, bir avlu, veya bakımsız bir alandı ama yine de çok işe yarardı. Evin bütün gereksizleri, hatta ‘bir gün gerekebilir’leri atıvermeye yarardı üstelik. İvr zıvırdan tutun da, kirli, paslı, kırık dökük, akla ne gelirse orada bulunabilirdi. Yaşam gustosu nedir bilinmezdi.

Üst kat veya ikinci katta yatak odaları bulunurdu En güzel odada kayınvalide ile kayınpeder kalırdı. Gelin ve damat veya evin genç çifti daha küçük bir odada kalır, bebeği de yanlarına alırlardı. Bu birliktelik kayınvalide ve kayınpeder ölene dek sürerdi. Daha sonra doğan çocuklar ki bu sayı 10, 12 veya daha çoktu, şuraya buraya serilen yer yataklarında uyurlardı. Elbette evin kedileri de onlarla birlikte uyurdu. Yine üst katta bir tuvalet daha bulunurdu. Bütün tuvaletler alaturka idi.

Evin eşyalarından söz etmek gerekirse: Aşağıda girişte sedirler, koltuklar, iskemleler, kanapeler bulunurdu. Çoğu sedir ve divanlar aslında birer yataktı. Böylece o evin çocukları evlenene değin o sedirlerde uyurlardı. Bunlarda gündüz oturulur, gece de uyunurdu. Üst katlardaki da bütün odalar yatak odalarıydı. Odaların önündeki sahanlıkta bile gece yataklar serilir ve evin çocukları orada uyurdu. Gece tuvalete kalkanlar çocukların ve yatakların üstünden atlayarak helaya varırlardı. Aslında evlerin büyük bölümü sinagoga çok kez de okula açılırdı. Yerlere elde işlenmiş seccadeler serilir, hazır hiçbir şey satın alınmazdı nerdeyse. Yatak üstleri, yatak kenarları, kanepeler, örtüleri, perdeler,...akla ne gelirse, tümü el yapımı idi. Elbette giysiler de elde ve evde dikilirdi.

Evin tek bir odası ısıtılırdı. Kaldı ki ne kimsenin pek bir özel yaşamı, ne de ‘yüksek tahsil’ gören gençler vardı. Odadan çıkan ‘hemen geri dönerim’ düşüncesi ile ardından kapıyı açık bırakınca içerdekiler de hep bir ağızdan Yahudice bağırırlardı: ‘**La puerta**’, (yani kapı!..) Bu sözcük hala nostalji ile anımsanır: ‘**La puerta!**’. Nedeni de her evde tek bir oda ısıtılırdı, oturma odası veya bütün ailenin toplandığı oda.

Mutfaklar büyük ve battaldı. Dört bir yanı sofalar çevrelenmişti. Bunlar çoğu kez çinko ile kaplı tezgahlardı. Çinko tezgahlı mutfaklar konforlu sayılırdı. Çinko zamanla ve asitlerle yıpranıp delindiği için, sofalar sık sık yeniden kaplanırdı. Tabaklar ‘platera’ denen tabaklık anlamındaki kademeli raflara konurdu. Teldolap da mutlaka vardı. Özellikle mutfak penceresi veya evin güneş görmeyen bir köşesine Yahudice ‘taraba’ denen pervaz düzeyinde bir tahta çakılırdı. Hem teldolap, hem taraba, yemekleri saklamakta kullanılırdı. Hele teldolap o zamanın çağcıl buzdolabıydı.

Evlerde tek bir musluk yeri vardı. İnsanlar o muslukta hem bulaşıklarını, hem sebze ve meyvelerini, hem de saçını başını yıkarlardı. Mutfaklarda su akmazdı elbette. Çoğu evlerin arka avlularında bulunan kuyulara tulumba takılırdı. Ve tulumbadan çekilen su, mutfak ve banyodaki depolara doldurulurdu. Sonra bu su bir yanına musluk lehimlenmiş tenekelere aktarılırdı. Bahçesinde kuyusu olmayan, kış yaz demeden, her yer donmuş bile olsa, uzakta veya yakında bulunan sokak çeşmesine gider, eve değin su taşırdı. Eklemek gerekir ki, bu evdeki kuyular, buzdolabı görevini de yerine getirirlerdi. Karpuz, kavun, meyve ve daha çok çeşit besin maddesi, fileler içinde bu kuyulara sarkıtılarak soğuk tutulurdu. Bazen da file unutulur, yiyecekler böylece kuyunun dibinde çürümeyi beklerdi. O zaman filenin sahibi uzun süre hayıflanır: ‘Benim bu kuyunun dibinde, iki kilo sebze, bir de karpuzum vardı’ derdi, iç çekerek.

Sular, ‘alborniya’ denen iki kollu testilerden içilirdi. Bu testiler, yazın sıcak günlerinde ıslak beze sarılır, kurudukça yeniden ıslatılırdı. Böylece kuruyan bez, buharlaşma süreciyle suyun içindeki ısıyı da beraberinde götürür, suyu serinletirdi. Mutfakta bir de oyuklara yerleştirilmiş kazanlar vardı. Büyük çamaşır günü, bu kazanlara su doldurulur ve altları çıra ve tahta ile tutuşturulur, kömürle ısıtılırdı. Çamaşırlar ‘agua de lişiya’ ile yıkanır. ‘Lişiya’ sözcüğü Portekizcedir. Fransızca’da ‘eau de lessive’, Türkçe’de ‘çamaşır suyu’ olarak biliyoruz. Lişiya şöyle elde edilirdi: Su kuyudan çekildiği için hiç köpürmezdi, çamaşır da beyazlamazdı elbette ki. Mangalda veya sobada biriken külleri, büyük bidonlara ve kovalara doldurdıkları kuyu suyunun içine dökerlerdi. Ve bu kömür ve odun külleri ile karışmış kuyu suları bir süre veya 1-2 gün dinlenmeye bırakılırdı.

Ondan sonradır ki bu su ile çamaşırlar yıkanır ve bembeyaz olurlardı. K ldeki etkili madde içerdiği soda idi, tıpkı bugünkü deterjanların soda (solvex) içermeleri gibi. Bu yöntem kullanılmak zorundaydı, çünkü sular kuyu suyu idi ve hiç k p rmezdi. Bu yöntem Yahudilerin amaşırlar yıkamaya biçimiydi.

Rumlar da buna benzer bir yöntem geliştirmişlerdi. Onlar kaynayan çamaşırlar üstüne külleri dökerlerdi ve bu yönteme ‘**bogada**’ adını verirlerdi. Söylenene bakılırsa, yine de ‘lişiya’ bogada’dan daha iyi yıkardı.

Lişiya ile ilgili bir atasözünü anmadan geçemiyeceğim:

‘**A lavar la kavesa del azno se piede la lişiya i el şavon**’. Böyle evirelim: Eşeğin başını yıkamaya kalkışırsanız, çamaşırlar suyunuz da, sabununuz da ziyan olur’. Bu atasözü boşuna verilen uğraşlar için kullanılır. Bir de deyim vardır. ‘**Lişiya sin kolor**’ hoş olmayan insan demektir. Bunun anlatıcısı Portekiz Fahri Konsolosu Bilimadamı Jacques Jos  Abravanel olup tarafımdan çok önce notedilmişti ¹⁹.

Soğutma yöntemlerine yeniden dönerek kısaca sayalım. Buzdolabı olmadığı zamanlarda ‘Azer aşlama’ diye anılan bir yöntem kullanılırdı. Bunun Fransızca’da 1. vacciner (aşılamak), 2.bouture, 3. refoidir de l’eau olarak üç anlamı vardı. Buzdolapları olmadan önce, varsıl kişilerin ‘buziera’ diye adlandırdıkları kaplar satılırdı. Dışı tahta, ii çinko idi. Tahta ile çinko arası y n elyafla doldurulmuştu. Bu kapların içinde buz konan bir bölme bulunurdu. Başkaca, suların soğuması için konduğu yerler ve servis tabaklarına alınmış yemeklerin soğuk kalmaları için yerleştirildiği raflar vardı. Böyle ‘buziera’ları olmayanların testileri vardı. Üstleri ıslak bezlerle örtülürdü. Bezler kurudukça suların da sıcağını alır ve bezler yeniden ıslatılırdı.

Elbette yemekler çoğu kez madeni kaplarda ve mutfaklarda kömürde pişerdi. Ve gerçekten yemeklerin, özellikle etlerin tadına doyum olmazdı. Kaldı ki ‘hormon’u kimse bilmez, hayvan otlaktaki mis gibi yeşilliklerle karnını doyururdu.

Tabak ve tencereler kalın bir telle ovulurdu. Emayeler de telle ovulurdu. Ancak araya aşındırıcı bir madde gerekirdi. Telin veya bezin altına çalınan bu madde gri

¹⁹ Moshe şaul, “Lişiya sin kolor”, **Aki Yerushalayim**, Eylül - Arahk 1987, s. 34-35.

renkte ince bir kum olan ‘arena’ idi. Arena biraz su ile ıslatılır ve kaplar ovulurdu. Sonra da suyun altına tutulan tabaklar tertemiz olurdu ve hiç çizdiği olmazdı. Arenacılar sokaktan geçer ve ‘arenaciiii’ diye bağırırlardı. Evde eski giysileri olan bunlardan verir, biraz arena alırdı. Ev kadını ile satıcı arasında sıkı bir pazarlık olurdu. Kadınlar ya birkaç kuruş para öderlerdi, (örneğin bir avuç arenanın ederi 50 para veya daha azdı), veya evden eski bir giysiyi para niyetine verirlerdi. Eğer giysi arenadan daha değerli ise arenacının para üstü yerine evin hanımına doğru sayarak verdiği birkaç mandaldı. Bu konuda her zaman tartışma olur, taraflardan biri mutlaka aldanırdı. Aynı tartışma ‘eskiler alayım’ ile de olurdu. Evin hanımı giysileri eskiciye bulunmaz bir meta gibi sunar, eskici de elden geldiğince giysiyi küçümserdi. Ama sonunda bu değiş tokuş mutlaka gerçekleşirdi.

Yemekler çok lezzetliydi demiştik. O zaman ne kolesterol, ne tansiyon, ne şeker sayrılıkları bilinirdi. Herkes acıktığınca yerdi. Et çok harcanırdı. Kaldı ki Trakya’da kasaplık hayvan bolluğu vardı. Etin en yağlı (!) parçaları babaların, sonra da evin büyük oğlunundu. Çocuklar yemese de olurdu. Onlar nasılsa ileride yiyeceklerdi. Bu nedenle o zamanlar çarpık bacaklı ve kısa boylu insanlar çoğunlukta idi. Uzun boylu olmak bir şanslı. Çocuklar kötü beslenirler, okul dönüşü, üstüne şeker serpiştirilmiş kalın ekmek dilimleri yerlerdi. Varsılların yemeği daha çeşitliydi²⁰.

Banyolar, bunlara banyo denebilirse eğer, yürekler acısıydı. Yerdeki leğenlere, kaynar sular dökülür, soğuk su katarak ılık duruma getirilirdi. Bebekleri leğenlerin içine sokup hep aynı suda yıkarlar, büyükler ise leğen, alçak iskemle ve takunya üçlüsüne bir de maşrapa katıp yıkanırldı. Banyo, her evde, odun ve/veya kömürle ısınırdı.

İkinci ve üçüncü yıkanan, banyonun sıcaklığı bakımından daha şanslı sayılırdı. Hava çok soğuk olduğu zamanlar, yıkanmak için kullanılan nesneler, sudan sabuna varana değin, her şey en yakın odaya taşınır, banyo sobanın yandığı odada yapılırdı, altına halı serilmiş geniş leğenlerin içinde. Sabun, beyaz sabundu, ve beden el boyu bir parça havlu ile sabunlanırdı. Bebelerin ve çocukların gözleri

²⁰ Jacques José Abravanel, “La Vie Quotidienne”, **Portekiz Konsolosu konferans**, 1982.

hep yanardı ve kopan kıyamete hiçbir anne aldırılmazdı: ‘...ziyanı yok, ne kadar yanarsa, gözün o kadar parlak olur’. Ancak en güzel hamam, sokaktaki Türk Hamamı idi. Çoğu insanlar haftada bir hamama giderlerdi. Elbette gündüzler, hep kadınlar içindi, gece ve Pazar günleri de erkekler yıkanırđı. Ancak her zamanki tartışma şu idi ki, kadınlar azçok yetişkin erkek çocuklarını hamama götürünce öteki kadınlar: ‘Haftaya bari babasını da getir..’ diye söylenirdi.

Varsıl aileler hizmetli çalıştırırđı. Bu kadınlar gerçekten nerdeyse boğaz tokluğuna çalışırldı. Bir de elbet yatacak, kalacak yerleri vardı. Bu nedenle çalıştıkları yerden hiç ayrılamazlar, hatta evlenene değin kalabilirlerdi. Bazen da iki-üç kadın çalışırđı aynı evde. Her birinin ayrı görevi vardı. Biri mutfak işinde, öteki çamaşırdı çalışır, bir başkası çocuklara bakardı. 1920 yıllarında bu kadın işçiler günde 5 kuruş, bazen 10 kuruş ücret alırlardı. Çamaşırdan bulaşığā, temizlikten yemeğē varana değin, evin tüm işini onlar yüklenirdi. Aylık ücretler ise 15 liraya kadar çıkardı. O zamanlar İstanbul’da ücretler diğēr şehirlerden daha yüksekti. Hatta 1940’larda temizlikçiler günde 2-3 lira para alırlardı ki bu ücret iki kilo et parası idi. Aylık maaşlar 40-50 lira kadardır.

2.2.11. Giyim

Örtüler ve perdeler gibi, giysiler de, bebelerden yaşlılarınkine varana değin, her şey ama her şey evde kadınlar tarafından elde dikilirdi. Daha şık bir giysi için, ‘A Stambol’ veya Rumların dediğē gibi ‘İstimboli’ ye gidilirdi. Ama bu zenginlerin işiydi. Böylece hem dükkana mal satın alınır, hem hanıma, sonra da kendine, evlenecek yaştaki kıza çeyiz, oğlana da kızların hoşuna gidecek bayramlıklar ve giysiler satın alınırđı. Şapkalar da çeyizde önemli bir yer tutardı, çünkü şapkasız sokağā çıkılmazdı. Bazen eşya bile taşınırdı Çorlu’ya, elbette ki at arabası ile. Ancak, bunu kışın yapmak çok sakıncalıydı, çünkü hem yolda don tehlikesi vardı, hem de kurtlar inebilirdi Trakya dağlarından. Aslında giysiler eskidikçe örülür ya da yamanır, ve birkaç yerden yırtılmadan hiç atılmazdı. Kaldı ki, eskiyince de yine atılmaz, iyi bir paraya bir eskiciye, veya arena veya mandal karşılığı

arenacıya satılırdı. Ancak nerdeyse her tür giysi evde dikilirdi. Zaten ev işinden sonra kadınlar bir an boş durmazlardı. Zaman nasıl geçerdi ki yoksa. Uzun kış ayları, kadınların en etkin dönemleri idi. Evlenecek olan, doğum yapacak olan, ev taşıyacak olan için, kendisi ya da çevresinden olsun, hep bu aylarda, hazırlık yapılırdı. Aslında Müslüman kadınlar örtünürdü. Buna bakıp Yahudi kadınları da ‘tokado’ denilen ince tül bentten yapılmış bir başörtü kullanırdı. Ancak bu başörtü sıkı değildi ve önden bağlanmazdı. Bu tür ‘tokado’yu Ankara’lı olan babaannemde gördüm. Kenarı ya boncuklar, ya renk renk ipliklerle işliydi. Eklemek gerekir ki Cumartesi sabahları erkekler duada iken Yahudi kadınlar evlerinin önünde gruplar halinde toplanıp kahve içerler yaptıkları ‘borekas’ları yer, çoğu kez de çekirdek yiyerek erkekleri beklerlerdi. O anda haftanın tüm dedikoduları ağızdan ağıza yayılır, herkes bildiği bir ayrıntı ile mutlaka bir ekleme yapar, böylece olay açık ve seçik bilinir, hiçbir karanlık yönü kalmazdı artık. Kadınların üstünde şimdiki sabahlıklara benzeyen ‘penuar’ denen uzun giysiler olurdu. Çoğunlukla aldıkları bayramlıkları giyerlerdi. Bayram için güzel giysiler alırlar, basma, fanila, işli çoraplar, haseden şimdi şalvar diyebileceğimiz bol pantolonlar giyerlerdi. Hamursuz (haseden) veya Yeni yıl (Rosh hashana) gelince tıpkı şimdiki Müslümanlar gibi alışveriş furyası başlardı. Palto yoktu, Polka giyilirdi. Polkanın altına da elbise giyilirdi. Evde terlik giyilir, sokağa takunya ile çıkılırdı. Aslında 1900’lerde kadınlar şalla gezer, erkekler bir tür pantolon olan pütür, ve de fes giyerlerdi.

Yahudi Kıyafetleri ²¹ adlı kitapta eski giysilerle ilgili ipuçları bulduk. Silvyo Ovadya’nın küratörü olduğu bu sergiye katılım olarak 60 adet resim beklerken, Sabancı Üniversitesinin yayınladığı Osman Hamdi Bey ve Marie de Launey’in 1873 yılında Viyana’da gerçekleştirdikleri fotoğraf sergisinin “1873 yılında Türkiye’de Halk Giysileri” adlı tanıtım kitabı, hedeflediğimiz sayıyı aşmamıza hatta seçim bile yapmamıza olanak tanıdı.

“43) Bu kitapta giysilerin sınıflandırılması, kitabın başında yer alan “İçindekiler” bölümünde de görüleceği gibi bölgesel olarak yapılmıştır. Her bir bölümde de giysiler, fotoğrafların çekildiği, gravürlerin veya çizimlerin yapıldığı dönemlere göre kronolojik

²¹ **Yahudi Kıyafetleri**, ‘1873 yılında Türkiye’de Halk Giysileri’ Gözlem Kitabevi, İstanbul.

olarak sıralanmışlardır. Son bölümde ise arşivlerde hangi şehir/yörede çizildiklerini veya çekildiklerini belirleyemediğimiz fotoğraf, gravür ve illüstrasyonlara yer verdik.....”.

İzleyen “Gravürlerle Osmanlı’da Yahudi Giyimi²²” adlı bir yazıda 19.-20. yüzyıllar ile ilgili olarak Sanat Tarihçisi, Müze Uzmanı Amalia S.Levi şunları yazdı:

“1873 tarihinde Osman Hamdi Bey ve Marie de Launey tarafından hazırlanan ve Viyana’da halka teşhir edilen “Elbise-i Osmaniye” adlı fotoğraf sergisi geleneksel kıyafetten Avrupa modasına geçişe ışık tutmaktadır...”

Bazı Müslümanlarla Yahudilerin kuşku veya tepkiyle karşıladıkları giyimdeki bu batılılaşma süreci çeşitli cemaat ve şehirlerde, 20. asrın başına dek sürmüştür. Bu geçiş süreci sırasında, geleneksel kıyafetler ile Avrupa öğeleriyle bezenmiş kıyafetlerin aynı anda paralel olarak kullanıldığına tanık olmaktayız. 19. yüzyılın ortalarından itibaren, yazılmış olan seyahatnameler, kitaplar ve hazırlanmış çeyiz kataloglarının yanı sıra, fotoğraf sanatının gelişmesi, dönemin kıyafetlerinin incelenmesini kolaylaştırmaktadır”.

Yazı, kadın giysilerinin ayrıntılı tarifi ile sürüyor: “Kadınlar sokağa çıkarken, Müslüman kadınları açık renkli feracelerinin aksine, koyu, genelde de kahverengi feraceyi tercih ederlerdi: Feracenin yakası işlemeliydi;...Zamanla ferace, yerini Avrupai bir tarz olan paltoya bırakmıştır. 18.yüzyıldan itibaren Müslüman, Hristiyan ve Yahudi kadınların ev içi elbiseleri birbirine benzemektedir; en önemli ayırım baş örtülerinde görülmektedir.”

Yahudi dini kuralları halaha’ya göre saçını örtmek zorunda olan evli kadınlar, başlarına oyali yemeni bağlardı. Pamuklu, çiçekli bir kumaştan yapılmış yemeniye iğne işi oyayı genelde kadının kendisi ilâştirirdi.

İstanbul, Bursa ve Kudüs’teki Yahudi kadınlarının karakteristik başörtüsü, saçları tamamını örtmek zorunda olan hotoz’du (halebi olarak da bilinmektedir). Top şeklindeki başlık, başın tepesine oturtulur, genişletmek için etrafı bir veya birçok şalla sarılırdı”.

2.2.12. Sağlık

Önce doğal bir eylem olan doğumdan söz edersek, elbette ki Türkiye’nin her yerinde olduğu gibi, Çorlu’da da doğumlar evde yapılırdı. Sezaryen gerektiğinde, çoğu kez anne kaybedilirdi. Doğum halinde ya eve bir ebe gelirdi, ya da herhangi bir doktor, bazen bir pratisyen, bazen de bir dahiliyeci vb. Genelde tek bir doktor her hastalığa bakardı. Bir batıl inanca göre hasta hapşırdı mı mutlaka yaşayacak demekti. Ola ki kısa süreli bir teselliydi bu. Çorlu’da bir şans eseri Askeri

²² Amalia Levi. **Gravürlerle Osmanlı’da Yahudi Giyimi.**

Hastane vardı. Her tür hastalık için hastanenin baştabibi çağırılır ve hemen gelirdi de. Hasta kişi de Askeri Hastaneye yatırılırdı.

Çorlu'da Cumhuriyet'ten sonra uzun süre hizmet vermiş bir doktor da Sabri Bey idi. İnsan dostuydu. Teşhisi çok iyiydi. Çorlu'luların torunları Sabri Bey'i hala sevgi ve minnet ile anarlar. İlçede iki eczane vardı, biri Türk Şahabbettin Arif, biri de Yahudi Jozef Bensason. Bensason'lar, yıllar sonra Eminönü Yemiş'te de aynı uğraşı sürdürdüler. Babaları öldükten sonra oğulları bir süre bu işe devam etti.. 1935'lerin önemli bir doktoru da, kaymakamın damadı Muzaffer Bey idi. Kendisi kadın-doğum uzmanı ise de, bir dizi hastalığa bakar, veya bıçak yaraları da diktiği ve küçük ameliyatlara yaptığı da olurdu. Antibiyotik olmadığı için, biri zatürrie oldu mu mezarı kazılabilirdi. Kuşpalazına yakalanan yaşamazdı. Ancak annemin anneannesinin bir yöntemi çoğu kez kuşpalazını iyileştirirdi. Annemin anneanesi hastayı karşısına alır, üç parmağını hastanın boğazına sokardı. Böylece patlayan cerahat dışarı akar ve hasta kurtulurdu. Bunu annem, anneannesinin başarılı ve ünlenmiş bir uygulaması olarak anardı. Zaten ilaç yoktu, veya doktor eve varana dek çocuk ölürdü. Çocuğun ölmesi de doğaldı. O kadar çok çocuk vardı ki, ölse de anne-baba çok üzülmezlerdi; veya üzüntü kısa sürede unutulurdu.

Bir de bana anlatılan '**Atar el Omblığo**' veya Göbek Bağlanması idi. Bir kadın doğan bebeğin göbek yerine parmağını sokar. Sonra da parmağı evirir çevirir. Göbek, bağlandığında parmağı, göbeğin kendisi dışarı atardı.

Özet olarak, Çorlu'da elden geldiğince, ya evde, veya Askeri Hastane'de hasta tedavisi ve bakımı yapılmaya çalışılırdı. Eğer hastanın şansı varsa, at arabası veya trene bindirilir, ölmeden İstanbul'a yetiştirilirdi. Hastalar İstanbul'a getirilir, doğumda ise Sirkeci'deki Orhan Bey'in hastanesine gidilirdi. 1924'te Askeriye için Çorlu'da bir 'Devlet Hastanesi' açıldı ve Zığurdeos adında bir Rum doktor ile ünlü Gravyer Paşa (Ashkenaz Yahudisi) getirildi. Annem ölene değin bu doktorun adını hep söyledi durdu.

2.3.13. Evlilik

Nişan iki baba arasında halledilirdi. İyi bir koca bulmak o kadar önemliydi ki, İstanbul'dan Çorlu'ya gelin gelenler bile vardı. Hatta İstanbul'un Hasköy

semtinden muhasebeci (!) bir genç kızın bir Çorlu'luya gelin olduğu bilinmektedir. Gençler birlikte çıkmak ve tanışmak gereğini duymadan, büyüklerin sözü üzerine nişanlanıp evlenirlerdi. Hatta birlikte çıkıp tanışmak diye bir konu da kimsenin aklına gelmezdi. Kaldı ki, iki genç birlikte çıksa bile, mutlaka aralarına bir çocuk veya özellikle kızın ailesinden biri katılırdı, şöyle ki gençler hiç yalnız kalmaz, birbirlerinin elini bile tutamazlardı. Ancak 1900'lerden sonra bu durum giderek değişti ve gençler biraz daha özgürce davranabildiler. Şöyle ki artık kız ve delikanlı 'birbirlerine kediler gibi bakmaktan kurtuldular'.

Nişan pek yapılmazdı. İki aile, çocuklarını birbirine uygun görüp, evlendirmeye karar verdiklerinde, söz kesilirdi. İki ailenin en yakınları, kızın evine kızı istemeye gelirdi. Erkek tarafı mutlaka şeker dolu bir gümüş getirirdi. Bu gümüş, ya bir şekerlik, ya da bir tepsi idi. Gelenlere şeker ikram edilir, ve şekerden sonra da ev yapımı tatlılar, 'dulce de kuçara' veya kaşıkla alınan tatlı, beyaz tatlı, kırmızı tatlı, beyaz şeker, kayısı veya portakal reçeli, limonata, ev yapımı kurabiye ve pastalar sunulurdu. Ayrıca erkek, nişanlısına bazı armağanlar da verirdi: Örneğin iç çamaşırı, ayakkabı, çok şık bir çift terlik, ipekli bir giysi... Bu armağanlar bir süre ailenin büyüklerine, teyzelere, halalara,... gösterilirdi.

Bazen de ve daha sonraları, sokakta birbirini görüp beğenen gençler daha sonra dans öğrenmek için veya başka bir vesile ile buluşarak gezerlerdi. Çöpçatana gereksinim yoktu. Zaten Çorlu olsun, Edirne, Kırklareli, Lüleburgaz,... gibi başka kentler çok küçük yerlerdi ve herkes birbirini tanırdı. Hem çöpçatan olmaz, hem de çeyiz hazırlığına başlanırdı kız yoksul olsa bile. Kaldı ki annesi daha kızı bebekken çeyizini hazırlamaya başlamıştı bile. Varsıl aileler drahomalarını altın lira üzerine hesaplardı. Örneğin 300 altın lira gibi bir para iyi bir drahoma idi. Sevgi olunca kız hiç para vermeden ya da çok az bir para ile giderdi. Bu konular biraz erkeğe ve ailesine bakardı. Çünkü bazı kez, erkekle ailesi veya iki aile arasında tartışma çıkardı. Evlenecek kız hemen bir kasnak veya 'bastidor' edinir ve dikişe başlardı. Tekirdağ'da Kirya Mato adlı bir kadın evlenecek kızlara Cumartesi ve Pazar dışında iş öğretirdi. Bunun için de 100 para veya 1-2 kuruş alırdı ki iyi paraydı. Kızlar da yastık, yarı nevresim veya 'demi-drap' denen işli yatak takımları,...dikmeye çalışırlardı. Bu iş için keten, nansuk, renkli patiska,...üstüne 'fil-tiré' denen bir tür nakış uygulanırdı. O denli ki iç çamaşırları

dantel gibi oya ile işlenmiş olurdu. Gerçi damat mutlaka tanıdık biri olurdu ama, bu denli umutla hazırlanan gelin, sonradan ayak altına alınır, evlilik cehenneme dönüşürdü çoğu kez. Çünkü evler çok kalabalık, insanlar hep bir arada yaşarlardı. Gezmeye gittiklerinde bile bütün aile (eşeklerin sürdüğü) arabalara biner ve ‘**Praçolya**’ya (Rumca bir sözcüktür), ‘**Yipo**’ya (şarkılı-danslı eğlence yeri) gidilirdi.

Latif Öztürkatalay, 1995 yılında yayımladığı Mardin ve Mardinliler adlı yapıtında şöyle yazıyor²³:

“Museviler...sosyal açıdan ileri gitmiş bir toplumdur. Birbirleri arasında yardımlaşmayı organize ediş biçimleri, tek kelime ile bir harikadır. Drahoma konusu ister istemez, kız babalarının maddi açıdan canlarını yakmakta, ama, gelin misali “Hem ağlarım, hem giderim” dercesine, bu işi halen sürdürmektedirler. Evlenecek iki Musevi gencinin yuvalarının temel ve en gereksinim duydukları hayati ihtiyaçlarını temin etmekte asla sıkıntıya uğramamakta-dırlar, bu drahoma sayesinde. Musevilerin çoğu zeki ve akıllıdır. Çok çalışmak onların vazgeçilmez birer tutkularıdır”.

Drahoma eskiden beri hep varolmuştur. Drahoma vermeden veya almadan pek evlenilmezdi. Düşük drahoma, ucuza koca almak demektir. Beş ile yedi altın lira arası normal bir drahoma idi. Annem 1926 yılında 1700 Türk Lirası drahoma vermişti. Elbette 100 tane sarı altın lira verenleri de biliyoruz. Büyük bir gümüş tepsiye badem ezmesi dizilir ve altın liralara badem ezmesinin arasına estetik bir biçimde yerleştirilirdi. Bu tepsi, hemen düğün öncesi, damada ve/veya damadın babasına sunulurdu.

Prof. Avram Galante “Histoire des Juifs de Turquie”²⁴ veya Türkiye Yahudilerinin Tarihi, 2. adlı kitabında şöyle yazıyor:

“Yahudi Cemaatinde Nişan törenleri bu konuda yükümlü hahamların önünde yapılırdı. 1911 yılında nişan hakları bazı ücretler karşılığı elde edilirdi. Şöyle ki:

50 ile 100 lira arası drahomalar için 1 mecdiye

100 ile 200 lira arası için 2 mecdiye

²³ Latif Öztürk Atalay, **Mardin ve Mardinliler**, 1995, s:126

²⁴ Avram Galante, **Histoire des Juifs de Turquie** Cilt 2- s:281

200 ve daha üstü için

3 meci diye

ödemek gerekirdi. Yoksulların nişanları için ücret söz konusu değildi.

1900 yılı civarında drahoma 5 altın, sonraları 3 altın kadardı. Ben evlendiğim 1960 yılında kocama 30.000 lira vermiştim ve bununla tüm ev gereksinmelerimizi sağlamıştık. Eğer babalar parada anlaşılmazsa, çocuklar bazen evlenemez, baba daha ‘ucuz’ bir koca arayışına giderdi. Bunlar çok uç ve ender örneklerdir. Çünkü para yüzünden bir evlilik geri bırakılmazdı.

“La ija en la fasha, l’ashugar en la kasha”. (Kız kundakta, ceyiz sandıkta). Kız çocuk doğduğunda ceyiz hazırlığı başlardı, çünkü her şey elde yapılırdı ve işlemler çok ağır ve zordu. Moda yoktu ancak herkes neyi hazırlayacağını önceden bilirdi. Aslında her şey elde ve evde işlenirdi. Düğünden 2-3 gün önce, kızın ceyizi damadın evine giderdi. Bunun için de büyük bir tahta araba alınır, süslenip püslenip tüm ceyiz içine düzgün bir biçimde konurdu. Arabayı çeken iki inek de kurdelelerle, çiçeklerle süslenirdi. Araba, çalgı ve müzik eşliğinde sokaklardan geçirilir, herkes, ceyizin, damadın evine gidişini seyrederdi.

Çeyiz tek bir kez yapılır, ömür boyu kullanılırdı, ve moda hiç değişmezdi. Her şey elde işlenirdi, çünkü Çorlu’da kimsenin dikiş makinesi yoktu, ve kimse hazır giyim diye bir şey bilmezdi. Annem doğduğu zaman, 1897’de babası bir dikiş makinesi satın aldı ve böylece bütün Çorlu’nun işi görülmüş oldu. Bu dikiş makinesi Singer marka olup, antika değere sahiptir. Dikilmiş ceyiz, düğünden birkaç gün önce, erkeğin evine gönderilirdi. Tarladan buğday taşımaya yarayan tahtadan büyük bir araba kiralanır... Ve araba böylece, erkeğin evinde boşaltılırdı. Sonra da ceyiz evin duvarlarına asılıp gelenlere gösterilirdi. Görenlerin ‘ne güzel, çok güzel’ demesi beklenirdi. Çeyiz ailece dikilirdi. Düğünden birkaç ay önce, gelinin annesi parça parça, tüm çevreye dikilecekleri dağıtır, arkadaşlara, teyze ve halalara, genç kızlara, vb... herkese, marifetlerine göre ısmarlanırdı. Çeyizde neler vardı: **‘yiro’** denen yatak kenarları, yatak örtüleri, yastık yüzleri, yastıklar, gecelikler, elbise, palto, döpiyes, gibi giyecekler,... Aslında tayyör ve palto için İstanbul’a gelinir ve İzidor adındaki bir terziye çok yüksek ederlerle diktirilirdi. La Schwartz adında bir kadın da vardı, ve bu kadın, herkesin kolay kolay ulaşabileceği bir terzi değildi. O da İstanbul’daydı ve onun için özel gelenler

gerçekten Çorlu'nun çok zenginleriydi. La Schwartz o zamanın modasını uygularken, elişi yönünden ağır elbiseler dikerdi, nervürlü, pilili, dantelli, filtireli, kürk yakalı,...ve her parçanın dikişi haftalar sürerdi. Bir de Sara la Preta veya Kara Sara vardı ki o da gerçekten çok namlı bir terziydi.

Gelin yeni evinde, tek bir yatak odasına sahipti. Yataklar bronzdan olabilirdi, bazen de daha sade olan demir yataklar kullanılırdı. Aynı odada bir masa, altı iskemle, ve bir iki eşya daha bulunurdu. Perdeler beyaz patiskadan olup, ot doldurulmuş bir minderin üstüne, yine beyaz bir patiska serilir, bazen dikilir, bazen de topluığnelerle tutturulurdu.

Ancak, eğer önceden yoksa veya eski ise, oturma odasına bir salon takımı alınırdı, yani kadifeden bir koltuk, iki kanepe, altı iskemle ve büfe niyetine bir de 'boron' alınabilirdi. Doğan bir dizi çocuk da, bir yaşa gelene dek, önce beşikte, sonra da şurada, burada veya yer yataklarında yatarlardı.

Düğünden önce Çorlu'nun ileri gelen kadınlardan biri '**La Gabaya**', kız ailesinin çamaşır bohçasını hamama taşıyıp '**Lunes de Banyo estaj yamados al banyo!**', veya Pazartesi Hamamı! Hamama davetlisiniz! diye Yahudi Mahallesinde seslenirdi.. Gelin, hamamda 'tevila' denen bir işlem için özel bir bölmede, mermerden 'Mikve' denen bir kurnaya alınır ve 'beraha' adındaki dua İbranice okunurdu. Tevila ve Beraha duaları yapılmadan kızlar gelin olmazdı. Ayrıca **La Gabaya** gelini giysisiz görerek, hiçbir bedensel özürü bulunmadığına emin olmak isterdi. Bunu da erkek tarafına bildirirdi.

Bu arada gelinin annesi, örtüler, servisler ve ne gerekliyse hamama çantalarla taşır, güzel bir kahvaltı sofrası kurardı. Hele para bol ise, gelinin annesi bütün Çorlu kadınlarını hamama davet eder, bir de çalgıcı ve çengici çingeneler getirilirdi. Bu hamam sefası bütün bir gün sürerdi. Bütün gün şarkı söylenir, göbek atılırdı. Bütün Çorlu çağrılıydı ve hamama gitmeyen insan kalmazdı.

Düğünden bir hafta önce gelin bütün çeyizini annesinin evinde iken ziyarete açardı. '**Dia de Ashugar**' veya Çeyiz Günü her şey ama her şey evin içinde asılır, ziyaretçilere yani köy halkına gösterilirdi. Herkes tatlı yerdi ve 'ne güzel...çok

güzel...' diyerek hayranlığını dile getirirdi. Arada gelinin arkadaşları gelince anneler oğullarına gelin seçerlerdi. Böylece bir taşla iki kuş vurulmuş olurdu.

Düğünden bir gün önce, artık nişanlılar birbirlerini göremezlerdi. Her iki taraf da kendi evinde kına gecesi kutlayacaktı. Gelinlik, her şey gibi evde dikilir, ancak parası damat tarafından ödenirdi. Varsıl damatlar, eşlerinin gelinliklerini kendileri, İstanbul'a gelip alırlardı. Bir de eşinin, hamam bornozunun ve hamam tası ile takunyelerinin, yine damat tarafından satın alınması gerekirdi, şimdi olduğu gibi. Düğün sabahı, bir tellal kadın, köyün tüm kızlarını gelini giydirmeye çağırırdı. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra herkes müzik eşliğinde sinagoga giderdi. Düğün sinagoda yapılır. Mesafeler kısa olduğu için, sinagoga yaya gidilirdi.

Düğün günü, gelini bekar kız arkadaşlarının giydirmesi adetti. İki nedime iki yandan gelinin koluna girerdi. Ancak sonraları gelinleri sinagoga, babaları veya büyük ağabeyleri götürmeye başladı. Sokakta herkes ikişer üçer gelinin peşisıra yürür, sinagogda dua sırasında şimdi olduğu gibi bir ampul kırılırdı. Tüm öteki dinsel yükümlülüklerin bugünkülerden hiç farkı yoktu. Dualar, şarkılar, şimdikiler gibiydi. Bugün olduğu gibi haham hem geline hem damada birer yudum kutsanmış şarap içirirdi. Ancak bugünkü gibi, gelin ve damadı ve de aileleri kutlamak için sıraya girilmezdi. Tören bittikten sonra, herkes damadın evine davet edilir ve gece yarısına değin yenilir, içilir, dans edilirdi. Belki de böylece, gençlerin tanışması bakımından, bu düğün, yeni düğünlere vesile olurdu.

Gelin damattan önce giderdi. Duadan sonra da elbet birlikte çıkarlardı.

Düğünler Pazar günü yapılırdı. Düğünde dans etmek için bazen ders bile alınırdı. Dulas adında Rum bir dans hocası vardı. Az insan giderdi ama sonraları hanım müşterileri pek çoktu. Siloğos Tekirdağdaki Rum Kulübünün adıydı. Sonraki pazartesi 'lunes de boda' veya düğün pazartesisini olarak anılırdı. Bu eğlence gününe salt kadınlar katılırdı. O pazartesi, gelinin evinde çalgılı ziyafet vardı. Sonra gelin kayınvalidesinin evine yerleşirdi. O pazartesi günü herkese gelinin bakire olduğu ispat edilirdi. Bakire değilse damadın evinden kovulurdu. Çorlu'da böyle bir olay hiç yaşanmadı deniyor.

Düğünden sonra 'Pasar por el Piskado' veya Balığın Üstünden Geçmek (Üstünden Atlamak) diye adlandırılan bir gelenek vardı. Yeni evliler yere, güzel bir tabağın

içine yerleştirilen büyük bir balığın üstünden el ele atlardı. Bu işlem bereket getirirdi. Yeni evlilerin balıklar gibi çok çocukları olacaktı.

Bütün Çorlu ‘karşılama’ denen bir dans yapardı. Armağan yalnızca çok yakınlarca sunulurdu. Balayı yoktu. Gelin kayınvalidenin evinde yaşayacak, ve çok saygılı olacaktı bundan böyle. Başka bir deyişle ayrı bir yer olsa da, olmasa da, gelin kayınvalidenin evinde oturacaktı. Evlilerin biri ölürse hayatta kalan kişi ölenin kardeşi ile evlenmeliydi. Böylece çocuklar ve miras bölünmez, ve hem yabancıya gitmez, hem aile içinde kalırdı. Yahudi bir genç kız bir Müslüman ile evlendiği için annesi kendisini asmıştır. Damat Hristiyan da olsaydı anne yine aynı şeyi yapardı. Önemli olan kızının kendi dininden biri ile evlenmesiydi.

Sunu çeşitleri şöyle idi: Gaz tenekeleri ile getirilen siyah havyar ve turşu, puf börekleri, kaşarlı ve beyaz peynirli börekler, çeşitli şekilde pişirilmiş balıklar, çuvala taze ceviz, **friza** (Rumca bir sözcük) veya fûme likorino (bir tür balık). Böyle varlıklı evlerde düğün 40 gün 40 gece sürerdi. Düğün sabahı kırmızı şeker dağıtılırdı²⁵.

Prof. Avram Galante ‘Histoire des Juifs de Turquie veya Türkiye Yahudilerinin Tarihi, Tome 2’de şöyle yazıyor²⁶:

“Yahudi Cemaati 1911 yılında, “**Ketuba**” veya evlilik kontratlarını yasallaştırmak için aşağıdaki miktarları saptamıştı. Şöyle ki:

5.000 ile 10.000 kuruş arası	drahomalar için	% 1/4
10.000 ile 25.000	“ “	% 3/8
25.000 ile 50.000	“ “	% 1/2
50.000 ile 75.000	“ “	% 5/8
75.000 ile 100.000	“ “	% 3/4
100.0000 ve üstü	“ “	% 1

5.000 kuruştan az olan Ketubalar veya aşağı değerdeki armağanlar ücretsiz yasallaştırılırdı.

²⁵ Lina Kohen Albukrek, “Las Bodas de Chorlu, veya Çorlu Düğünleri”,

Şalom, Yaşam Eki, 30 Ocak 1985 ve **Aki Yerushalayim**, No.30-31, Temmuz- Aralık 1986.

²⁶ Av ram Galante, ‘ **Histoire des Juifs de Turquie**’ Tome 2, Isis, İstanbul, 1945, s:281 .

Gelinlikleri anlatmak için “**Osmanlı’da Yahudi Kıyafetleri**” adlı kitaptan bir alıntı yapalım:

“Her ne kadar Yahudi gelinler, özellikle 20. yüzyılın başından itibaren beyaz, Avrupa tarz gelinlik giymeye başlamış olsalar da, daha önceleri kadifeden veya ipekten yapılmış, üstü sırma veya dival işiyle süslenmiş kaftan veya entari giymekteydiler. Bu entarinin ismi primer vestido’ydu. Bu gelinliklerin üstüne genellikle çiçek desenleri işlenirdi: Beyaz, Avrupai gelinlik modasına geçmeden evvel ise, dival işiyle bezenmiş elbiseler giyerlerdi.

Doğumlar hemen beklenirdi. Her ailenin beşer, onar çocuğu vardı. Doğaldır ki 10 ya da 15 çocuk bakmak kolay değildi. Bunlar ne iyi beslenir, ne okula yollanabilir ne de düzgün giydirilebilirdi. Her çocuk bir öncekinin giysilerini kullanır, kendinden sonra doğana devrederdi. Çocuklar yerde yatarlardı çünkü 10-12 yatak bulunamazdı. Yer de yoktu zaten. Doğumlar evlerde diplomasız ebelerin nezaretinde yapılırdı. Göbeği de ebe keserdi. Eğer sezaryen gerektiren bir durum olursa anne ölebilirdi. Erkek de ölen karısının kızkardeşi ile evlenirdi.

Doğumlarda olsun, mevlutlarda olsun, aileden sonra yoksullar için sofralar kurulurdu. Rakıdan katı yumurtaya varana değin her tür yiyecek sunulurdu.

Davet çağrılarını yapan da Mazaltuça adında bir çığırtkan kadındı. Çorlu’da Zimbulaçi adında bir kadın da hamama bohça taşır, sofrayı kurardı. Hamam günleri de evin hanımı büyük hazırlıklara girişirdi birkaç gün öncesinden. Bir de Ermenilerden öğrenilen beyaz gülleri andıran buketler yapılırdı. Kaldı ki nişan, düğün, sünnet ailece hazırlanırdı. Bebek doğunca da toplanla amerikan bezi, hase, kenar işlemeleri, vb...kumaşlar satın alınırdı. Kış olsun yaz olsun dikişe çok önceden başlanır, beş tane iğne ile çorap bile örülürdü. Ayrıca badem, keçiyoynuzu, üzüm, kiraz, muşmula ve Çorlu’da pek bulunmayan meyveler da sağlanırdı.

2.3. Toplumsal Yaşam ve Gelenekler

Doğaldır ki sinema ve tiyatronun henüz girmediği yerlerde, insanlar birbirlerine daha sıkı bağlanırlar. Gündüzleri kadınlar birlikte kahve içer, geceleri ve hafta sonları da aileler birlikte olup, güzel havalarda geziye çıkarlardı. Soğuk kış günü

ve geceleri de evlerde toplanılır, konken, poker, pişpirik, tavlâ,... oynanırdı. İkrâma sıra gelince de kahve ile, evde hazırlanmış bisküvi, börek, pasta gibi sunular yapılırdı. Ancak yoksul aileler, orta yere dilimlenmiş bir portakal veya parça parça kesilmiş bir elma koyabilirlerdi. Bu da doğal görüldü. Gençler evlerde toplanırlar gramofonlarda plak çalarak eğlenirler, bol bol dans edip, şarkı söylerlerdi. Bazen de birinin evinde toplanıp birlikte yemek yerlerdi.

‘El Yipo’ adında büyük bir bahçe, bütün eğlencelerin toplandığı bir mekan, aynı zamanda Rumların mahallesi idi. Ayrıca ‘La Paçolya’ (Rumca bir sözcük), ‘Sinandere’, ‘Havuzlar’, ‘Mavili’, ‘El Bostan de Hazaniko’... bunlar gidilebilen piknik yerleri idi. Çok sık ağaçlıklı olup salatalık toplanabilen yeşil alanlardı. Yemekler birlikte getirilir, özellikle Cumartesi bitimi veya Pazar akşamüstü gidilerek, yerlere beyaz ve çiçekli örtüler atılır, orada yenilir, içilir, dans edilir, tiyatro gösterileri yapılırdı. Özellikle bu yerlerde su çok lezzetliydi, çünkü açıkta akan doğal kaynak suları idi. Yazın Çorlu Yahudi gençleri kız ve erkek, at arabalarına binip deniz kıyısına giderler, denize girerlerdi, kimi o zamanın kapalı mayoları ile, kimi elbiselerle.

Çoğu kez kimse başka dinden insanlarla gezmek istemezdi. Çocuklar da büyüklerden gördüklerini uygulardı. Elbette korkulan karışık evliliklerdi. Bu din ayrımcılığının bir örneği de şöyle:

Çorlu’da Paro’nun kahvesi diye bir kahve vardı. Sahibi çok akıllı olduğu için ona Paro (**Pharaon** veya Firavun) derlerdi. Bu kahveye salt Yahudiler gelirdi. Tam karşısındaki kahvede de Çorlu’nun Müslümanları otururdu. Ve garip olan şu ki, herkes kendi kahvesini bilir, bu ayırım doğal karşılanırdı. Ancak Cumhuriyet’in ilanından birkaç yıl sonra, Paro’nun kahvesinde şöyle bir ibarenin yazılması zorunlu kılındı: “Vatandaş Türkçe Konuş”.

“Unutulmayan bir olay da, Çorlu Yahudilerinin ileri gelenlerinin, her yıl mutlaka, Çorlu Askeriyesi tarafından ‘**Klôb d’Askeriye**’ ye çağrılı olmaları idi. Çağrılı Yahudiler de büyük bir onur duyarak, Cumhuriyet balolarına katılırlardı. Hatta çağrılı kişiler bundan dolayı çekinmeden övünebilirdiler. Yahudi hanımlar, Türk zabıtları ile dans etmekten gurur duyarlardı. Özellikle bazı zabıtlar hanımlarını birlikte getirmediikleri için, zabıtlarla dans etmek Yahudi hanımlarına kalırdı ve bundan dolayı da mutlu olurlardı.

Özellikle Türk askerleri çok nazik ve yakışıklı idiler. Yahudi hanımlar o gün için çok özel elbiseler yaptırırlardı. Hatta aralarında çok güzel ve sarışın bir Yahudi hanımın davete gelin gibi bembeyaz bir elbise ile katıldığı belleklerdedir. Oysa eşi yanındaydı ve çok çağdaş bir erkek olduğu için, bunda bir sakınca görmemişti.

2.3.1. Eğlenceler

Bir eğlence de sinema idi. Sonraları Askeriye'nin bir sineması olmuştu. Dinlence ve bayram günleri, Çorlu Yahudileri, askeriye'den sinemayı kiralamak isterdi. Askeriye kabul ederdi, ve hiç ücret almazdı. 'Gelin, gelin, eğlenin' derlermiş askerler. Yahudiler de **'La Kaleja de los Judios'** veya Yahudilerin sokağının başına bir adam dikerler ve eline bir çan verip bağırırlardı: 'Bilin ki bugün saat 2 de sinema var, herkes gelsin'. Film yalnızca Yahudiler için oynatılırdı. Filmin önce bir perdesi oynar, sonra da bir grup kız çıkar sahnede şarkı söylerdi. Şarkılar bitince de filme kalındığı yerden devam edilirdi. 'Askerler mahfeli o gün bizlere armağan ederler, bizler de dilediğimizce eğlenirdik' der o günleri anımsayanlar. Aslında gazinolar karanlıktı ve Yahudiler çok ender olarak giderdi gazinolara. Safiye Ayla'nın gelip bir gazinoda şarkı söylediğini çok kişi unutmadı.

Aynı zamanda Yahudilerin de kulübü vardı. Bu Kulüpte tiyatrolar oynardı. Dreyfüs, Yusef Hatsadik (**Joseph vendu par ses frères**), Yusuf'un Kızı, vb... Hatta Yahudi Okulu sahne olarak da kullanılır, kulüp olarak da görev yapardı. Tiyatrolar, eğlenceler, balolar,... ve bir dizi eğlence Yahudi Okulunda yer alırdı. Piknikler de sıkça yapılırdı. Yemekler taşınır, karpuzlar akan soğuk sularda bırakılır, çalgılar bir an bile durmazdı.

1920'den sonra gençler daha özgür davranmaya başladılar. Sokaklarda gezintiler, el ele tutuşmalar, dans eden gençler, vb.... 1911'de İstanbul'dan gençler Çorlu'ya gelmeye başladılar. Bu durum 1930 yıllarına değin sürdü.

2.3.2. Yangın

Annemin anlattığına göre yangın 1912 Ağustosunda gece yarısı başladı ve her evden çığlıklar yükseldi. "Yanıyoruz, eyvah yangın var!!" sesleri ortalığı birbirine

kattı. Yangının çıkış nedeni şöyle: Deprem oldu. Ve bu deprem öylesine güçlü oldu ki, bir dükkanda mallar raflardan aşağıya düşmeye başladı. Ancak düşerken kibrit kutularına çarptılar. Ve kibritler tutuşuverdiler. Böylece yangın çıktı. Yahudi semtinde çıkan bu yangını söndürecek su bulunamadı. Ve yangın yavaş yavaş tüm Çorlu'yu sarmaya başladı, şöyle ki evler, dükkanlar, bahçeler, vs. yanmaya başladı. Bu ara yangının sürdüğü çevredeki bazı binaları yıksalardı belki bir faydası olurdu. Ancak kimse bunu düşünemedi. İnsanlar evlerinden bazı eşyaları kurtarmaya bakıyordu. Evden uzağa taşıdıkları eşyaları, ertesi sabah ya anımsamıyorlar, ya da bulamıyorlardı. Bazı insanlar bunları çalıyordu. Zenginler ağır mobilyalarını kırıpdatmadan boş gözlerle bakıyorlardı. Herkes iflasa yakındı. Zaten zenginler en çok zarar görenlerdi. Halkın dörtte üçü her şeyini yitirmişti. Çorlu yoksullaşmıştı. Oysa Çorlu çok iyi günler görmüştü. Ancak şimdi korkunç bir duruma sürüklenmişti. Çorlu'nun 200 ailesinden 150'si evsiz, barksızdı. 4 buçuk milyon frank zarar ziyan olmuştu ki aile başına 30 bin frank eder. İtfaiyeciler kovalarla suyu alevlerin üstüne boşaltıyordu ama yetmiyordu. Evler birbirini tutuşturunca Çorlu alevlere teslim olmuştu. Çorlu kısa sürede yandı, kül oldu. Mezarlık ve sinagog yanmamıştı. Müslümanlar olsun, Yahudiler olsun buğday dolu torbalarla kaçıyordu.

2.3.3 Bayramlar

Bu yıl Yahudi takvimi 5767 yılını gösterir. Ama İsrail de tüm dünya ülkeleri gibi Hristiyan takvimini kabul etmiş, dünya ile 'bir' olmuştur

Çorlu'da bayramlar şimdi olmadığı gibi kutlanırdı. Çünkü aynı dinden insanlar oluşturdukları gettolarda hep birlikte yaşarlardı. Küçükler büyüklere gider, gençler ailelerin yaşlılarını ziyaret ederdi. Sinagogda zaten herkes bayramlaşırdı. Aslında Çorlu'da bayram kutlamaları hem evlerin içinde, hem dışarıda hissedilirdi. Kaldı ki yapacak pek bir şey yoktu. Bu nedenle bayramlara çok önmceden hazırlanırlar, ve gereğinden fazla kutlanırdı. Çorlu'da en güzel kutlanan bayramlardan biri, yine Pesah veya Hamursuz Bayramının 7. gecesidi, “Şevii şel Pesah” bambaşka bir bayram gecesidi olarak kutlanırdı. Rosh Hashana yani ‘İbrani Yeniyılı’ kutlanır, hemen sonra Kipur veya Oruç günü, sonra da Sukot veya Üzüm bayramı, ardından

Hanuka veya Kandil Bayramı, Purim veya Şeker Bayramı, sonra da Pesah veya Hamursuz bayramı gelirdi... Bayramlar Çorlu'da herkesçe ve hep birlikte kutlanırdı. En son 'Oşana Raba' çok beklenen bayramlardan biriydi. Yahudiler geceden sinagoga giderlerdi. Sefer Tora'lar veya Kutsal Kapı açılır, mumlar yakılır ve hep bir ağızdan ilahiler okunurdu. O gece dua ile geçer ve hiç uyunmazdı. Elbette Çorlu gibi küçük yerlerde Yahudi bayramları çok belirgindi. Başka bir deyişle tüm bayramlar bütün ilçe halkı tarafından neşe ile kutlanır, bayram olduğu da belli olurdu. Şimdi bile bazı küçük Yahudi toplulukların barındığı yerlerde, yine bayramlar ve Cumartesiler hissedilebiliyor. Örneğin yazın adalardaki sinagoglar hem Cuma akşamları, hem cumartesi sabahları dolup taşımaktadır. Çorlu'luların anlattığına bakılırsa, temizlik bütün Çorlu'da bayramlardan çok önce başlardı. Evler baştan başa yıkanır, paklanırdı. Arada odalar ve tüm eşyalar temizlendikçe, o mekanlara bayram gününe kadar girilmezdi. Böylece aile üyeleri, sıkışık ve rahatsız bir biçimde, tek bir odaya sığmak zorundaydılar. En güç temizlenen yer tahtalardı. Fırça ve sabun ile, döşemeler yer yer ovulur ve bu işi de evin genç kızları yapardı. Bayram geldiğinde hepsi de yorgun düşerdi. Bu yetmezmiş gibi, mahallenin kadınları çok önce birlik olup, sokakları yıkardı. Ayrıca bütün yemek takımlarının değiştirilmesi gerekirdi. Hamursuzda kullanılan yemek takımına 'lokso' denirdi. Hamursuzdan hamursuza kullanılan lokso, günlük yemek takımlarından daha şıktı, ve ayrı yıkanırdı. Bugünkü dindar Yahudiler ise dinsel gereksinimleri için mutfaklarında ikinci bir bulaşık makinesi bulundururlar, özellikle İsrail'de durum böyledir.

2.3.4 Koşer

Koşer konusu biraz irdelenmeye değer. Keskin bıçaklar kullanmak ve kesimlik hayvanı eziyet etmeden öldürmek gerekirdi, ... Aslında 'kosher' veya 'kasher' sözcükleri insanlar için de kullanılır. Şahitlik yapacak kişi namuslu, düzgün bir insan ise 'kaşer' denebiliyor. Sefer Tora'da birkaç kez yineleniyor Kaşer konusu. Kesilecek hayvan önce sağlıklı mı diye bakılmalıdır: Sağlıksız hayvan kesilmez. Hayvanı 'Şohet' adlı din adamı keser. Kanlı et yenmediği için et sofraya

gelmeden önce birkaç işlemde geçirilir. Ve sağlıklı hayvan kesildikten sonra ‘koşer’ damgası vurulur. Önce et bol suda yıkanır, sonra da tuzlanır. 45 dakika tuzlanan et bütün kanını bıraktıktan sonra, yeniden bol suda yıkanır ve pişirilebilir. Et ağır olduğu için ancak altı saat sonra sütlü mamul yenebilir. Hatta ağız bile çalkalanmalıdır. O zaman servis değişir. Dindar insanlar, hatta çok sofu olanlar et ve peynir için iki ayrı bulaşık makinesi bulundururlar. Çorlu’da kasaplar Yahudi olduğu için herkes düşünmeden et alırdı. Bugün Yahudi kasap yoksa da Müslüman kasaplar koşer et satıyorlar. Ve çok Müslüman domuz etinden sakındıkları için Yahudilerin alışveriş yaptıkları kasaptan et alıyorlar. Gerçekten Çorlu’da bir tek insan bile kaşer olmayan eti yemezdi.

2.3.5 Mum Yakma veya “Lampara” Eylemi

Dinsel olarak her Yahudi kadın, özellikle evli barklı ise, Cuma günü “Lampara” (lamba) yakmalıdır. Bu zorunluluk için iki mum gerekir. Kısa bir dua ile birlikte iki mum yakılır. Ancak bu Cumartesi başlamadan önce Cuma’dan yapılmalıdır. Çünkü Yahudilikte gün geceden başlar. Bayramlar için bile günün önceki gecesidir başlama tarihi. Cuma güneş battıktan sonra Cumartesi başlar. O zaman artık mum veya lampara yakmak günah sayılır. Okunan dua şöyledir:

“Baruh Ata Adonay, Eloenu Meleh Aolam aşer kideşanu bemitsvotah vetsivanu leadlik şel Şabat.”

Eğer o Cuma günü bir bayrama denk geliyorsa, lampara yani iki mum yakma duası ayıdır.

Salt Kipur ise duanın sonundaki ‘leadlik ner şel Şabat,’ (yakmak şabat mumlarını) şöyle değişir :

‘...leadlik ner şel YOM AKİPURİM’... (yakmak (yom: gün) Oruç gününün mumlarını).

Elbette bu dua yüzlercesinden ancak bir tanesidir. Her bayramın kendi duası vardır, Meyveler için bile dualar vardır. Onları yiyebildiğimiz için Tanrı’ya şükrederiz. Olokost veya Soykırım duası kendi başına bir duadır. BİR DAHA ASLA diyen. Sinagogda okunan çok kapsamlı ve uzun bir duadır.

2.3.6. Batıl İnançlar: Ayin Ra (Kem Göz) ve Benzerleri

Batıl inançlar hep olmuştur, ve şu anda da vardır. Ancak toplum ‘okudukça’ batıl inançlar da zihinlerden siliniyor ve pozitif bilimlere yöneliniyor. Yine de anlatmakta yarar var ki İbranica ‘Ayin ra’ veya Kem Göz’ün yeri başka. Ve hâlâ inananların var olduğunu söylemek yerinde olur, örneğin bu çalışmayı yapan kişi de inananlardandır.

Sefarad’ların Ayinra veya kemgöz dedikleri olay ile bazı şeyler olmaz, bazı şeyler kötü yola girer ve bazı şeyler de uğursuzluk getirir. Bu kötülükleri uzaklaştırmak için bazı cümleler, bazı büyüler, bazı mavi taşlar kullanılır. Bu konuda Dereh Abaite adlı forumda Haham Isaac A. Sacca şöyle bir açıklamada bulundu:

A) ‘Metafizik’ varsayım – Özellikle kabalist hahamlar tarafından ileri sürülmüştür. Bu hahamların dediklerine bakılırsa: Zihinsel ve mistik bir güç insanın ruhunda yerleşir. Bu güç metafizik ve doğa yoluyla bir insandan ötekine insana geçebilir. Bir insan ne denli kıskanç ise, uğursuzluğu o denli aktarır. Oysa bir insan ne denli sevimli ise, öteki insana hiçbir zararı olmaz. Elbet alıcı yönünden bakarsak ruhu ne denli duyarlı ise, kem gözün etkisine o denli açık olur. Böyle durumlarda 5 sayısı anılmalı veya elle 5 sayısı işaret edilmeli, veya 5 numarayı içeren bir cümle söylenmelidir. Kabalistler 5 sayısının kullanımını şöyle açıklar: elde parmaklar açık olmalı, tıpkı ‘stop’ veya ‘kendini tut’ dercesine. Burada kötü bir istek frenlenmekte. Başka nesneler balıklardır. Mavi veya kırmızı renkler, veya bazı nesneleri göstermemek, veya bazı taşları veya bazı bitkileri kullanmak, kuşkonmaz gibi...

B) Fiziko-espiritual varsayım: ‘...kengöz, ruhun veya o insanın kötülüğünden veya o insanın durumundan kaynaklanır. Konu şu ki, kengöz bir kişiye fiziksel bir biçimde ulaşır. Denir ki, insan kıskanç sinirli veya küskün olunca, bedeninde elektrokimyasal bir oluşum taşır: kalp hızlı çarpar, kan hızlı dolaşır... Bu değişiklikler beyne ulaşır ve göz ile iletişim kurar. Ve eklerler ki göz zehir

denebilecek bir toksik etki ile bakar. Veya insan metabolizması ile moral değerleri arasında bir bağ vardır.

C) Fiziksel varsayım: Bu tümü ile fiziksel bir teoridir. Bu teori insanın duygusal anları ile hiçbir ilişkisi yoktur. Kemgöz bir hastalık, bir durumdur. Veya insanda, bakışta, gözde varolan bir güçtür.

D) Rambam varsayımı - Dünyaca ünlü ve sınır tanımayan bilgin Moshe Ben Maymon veya Maimonides veya Rambam'ın teorisine bakılırsa bu rasyonalistlerin teorisidir ve çok sayıda inanana vardır. Tora veya Talmud'da bu inanıştan söz edildiği zaman, insanın kıskanç bir yaratık olduğu söylenir. İnsan ne zaman kıskanır? Elbet kıskançlık gözde başlar. Bir kimsenin çocuğu yoksa ve ötekini çok çocuğu varsa kıskanır. Ancak Rambam, bu kıskançlığın kötülük aktaracağına inanmaz. Bu teoriye göre, kıskançlık kişisel bir problemdir ve insanın salt kendine zarar verir, başkalarına değil. Talmud der ki: "Göz görür, yürek ister. Kıskançlık gözlerden girer ola ki".

Araştırmacı Dora Niyego ²⁷ 'El ojo malo' veya Kemgöz ile ilgili şunları yazdı:

"Doğudan gelen gelenekler arasında Yahudiler en çok kemgözden korkmuşlardır. Hatta çok kez 'Guadrados de Ojo malo' veya 'Kemgözden Sakın' gibi deyişler kullanırız. Eskiden kadınlar 'Zarar verebilecek en güçlü kişi insanın komşusudur', derdi. Komşu evler çok yakın olduğu için evlerde neler oluyor neler bitiyor hep bilinirdi. Bu nedenle bir atasözü bile türemişti: 'Lo ke no ve la vizina es melizina'. Anlamı şöyle: Komşunun görmediği (bilmediği) şey insana ılaçtır.' Hatta iyi olan olan şeyler bile kötümüş gibi anlatılırdı. İsraili yazar ünlü Efraim Kişon'un dediğine göre, kendisi çok önemli bir ödülü alamadı çünkü o gün cebinde bir diş sarımsak taşııyordu. Hatta 'ajos' veya 'sarımsaklar' sözcüğünü söylemek bile kemgözü etkisizleştirmeye yeter. Doğudan gelen inanışlara göre mavi göz kemgözü uzaklaştırırdı. Bu nedenle yeni doğanlara, gelinin elbisesinin altına, gençlerin boğazlarına, evin duvarına mavi göz asılırdı. Eğer kemgözün ev halkından birine değse bilmiş bir kadın çağrılır ve hastayı üfürüklerdi. Bu kadının

²⁷ Dora Niyego, "El Ojo Malo," *Şalom*, 24 Mayıs 2006.

avucuna tuz alıp hastanın tepesinde gezdirir, sonra da tuzu tuvalete atardı. Bu el hareketinin anlamı vardır. Hatta ‘eli ağır’ ve ‘eli hafif’ deyimleri bu durumlardan doğmuştur. Bu konulara çok inananlar hahamlara veya büyücülere gider ve ‘kemeya’ denen dikilmiş bir muskayı giysilerine bağlardı.. Eğer (kurşun dökmek seanslarında) kurşunlar soğuk suda çok ses çıkarırlarsa, kemgöz var anlamını taşırdı. Zaten kemgöz olduğu zaman evde bir şeyler kırılırdı, ya bir bardak su, ya da bir kadeh, vb. Bunlar bu çalışmayı yapan kişi tarafından denenmiştir.

Batıl inançlar bağlamında el’in de çok önemli bir yeri vardır. Tanrının adı İbranice’de beş harflidir. Ve Torah 5 kitaptan oluşur. Moshe 5 parmaklı elini kaldırıp Yahudileri kurtarmıştı. Bu nedenle elin insanları kemgözden koruyan bir nesne oluşuna inanılır.

İsrail’deki evlerin kapısında demirden bir el asılıdır ve üstünde bir dua vardır. Bu dua şöyle der:

Bu kapıdan hiçbir kötülük girmesin.

Bu evde hiçbir zarar olmasın.

Burada hiçbir kavga hiçbir ziyan olmasın

Bu ev kutsansın ve uyum ve barış içinde olsun.

Hasta birini iyileştirmek için tepesinde bir süzgeç gezdirilir; sonra da hastanın bir gömleği ile bir yumurta başının üstüne konur ve bir süre gezdirilir.

Üç kurşun top elle yuvarlanır ve ateşte eritilir. Ve hastanın gözü önünde bir kaba dökülür. Böylece kurşun soğur. Kabarırsa ‘göz koymuşlardır kesin...’ diye yorumlanır.

Özellikle Çorlu gibi kapalı toplum içeren bir köy görünümündeki yerde batıl inançlar çok daha öne çıkar, özellikle yukarıda anlattığımız ‘kemgöz’ gibi. Hatta İbranice konuşanlar buna ‘Ayin hara’ der (*ayin*: göz, *ha*: article, *ra*: kem, kötü). Özellikle çocuk doğuranlar için, hem çocuğu hem anneyi korumak amacı ile elbiselerin altına iki dış sarımsak taşıyan bir torbacık, bir tutam tuz, biraz kömür tozu, cam parçaları koymak gerekirdi. Doğum yapan kadının veya yeni doğmuş bebeğin yastığında bir dal kuşkonmaz veya mavi bir boncuk bulunurdu. Bir de bir işe başlamak için ayın büyüme evresi beklenirdi. Dolu bir tuzluk kırılırsa evde

kötü niyetli insanların varlığına inanılırdı. O zaman tuzun üstüne biraz su serpilip erimesi sağlanırdı.

Bir dolabın kapıları açık ise, mutlaka evin bir insanı hakkında kötü sözler ediliyor demektir. Üç kişi bir bardaktan su içerse, dördüncü bir kişi de içmeliydi. Böylece kuraklığa çare bulunmuş olurdu. Misafirin gitmesini sağlamak istendiğinde kapı arkasına üstüne iğne batmış bir süpürge koymak gerekirdi. Eğer anahtarlar veya bir iskemle sallanırsa bir makas açılıp kapanırsa kavga çıkabilirdi. Gökyüzündeki gökkuşağı Tanrı ile insanların barışması anlamını taşırdı. Bunlar Çorlu'daki batıl inançların ancak birkaçıdır.

2.3.7. Sinagog ve Kutsal Şabat günü

Sinagog, Yahudilerin bir araya gelip Tanrı'ya dua ettikleri yerdir. Latince Senat sözcüğünden türemiştir. Senat Karşılaşma Yeri demektir. İlk sinagogun hangi tarihte ve nerede kurulduğu bilinmiyor. Bildiğimiz şu ki İsa'dan önceki yüzyılda Mısır ve Filistin'de, Tunus'ta Hamama'da, Suriye'de sinagoglar olduğu söylenmektedir. Bu yerler her zaman Yahudilerin toplanma yeri idi. Sinagoglar üç değişik medeniyeti simgeliyor:

Sefarad Sinagogları

Aşkenaz Sinagogları

KaraySinagogları

Sefarad Sinagoglar çok sayıdadır. Aşkenaz veya Alman Yahudilerin (Sefarad olmayan) de Yüksek Kaldırım'da iki çok eski sinagogları vardır. Biri Yüksek Kaldırım merdivenlerinde (nerdeyse Karaköy'de) bulunan Aşkenaz Sinagogu, öteki sinagog da St. George Hastanesinin hemen ön paralel sokağında bulunan 'Terziler Sinagogu' veya 'Schneidertemple' olarak bilinendir. Bu sinagog 'Kamondo Merdivenleri'nin bittiği yerdedir. Her iki sinagog işler durumdadır. Karay'ların da Hasköy'de işler durumda tek bir sinagogları vardır.

Sinagoglara ait bilgiler Emili Mitrani ve Ersin Alok'un 'Anatolian Synagogues'²⁸ adlı çok kalın ve çok güzel yapılmış bir kitapta, hatta Anadolu Sinagogları

²⁸ Ersin Alok ve Emili Mitrani, **Sinagoglar**, 2000, s. 105-115.

Sözlüğü olarak nitelendirilebilecek renkli bir albümde toplanmıştır. Eser 414 sayfa olup 30x25,5 sm. boyutlarındadır. İçindeki kültür şu anda bile Anadolu denen diyarda paylaşılmaktadır.

‘Sanat bir biçimdir’ diyor kitapta. Sefaradlar geldikleri yörelerin adlarını vererek Hasköyde, Balat’ta, Çorlu’da, Bursa’da, Selanik’te,... ve daha sayamayacağımız onlarca yerleşim yerinde üçer beşer sinagog kurdular. Bunlar İspanya’dan gelen Yahudilerdir. Ve bu Yahudiler değişik dünya görüşlerini ortaya koyacak biçimde sinagoglarını inşa etmişlerdir. Bu değişik biçimler de ‘kültür’ü oluşturuyor. Ve bu değişkenliklerle görüyoruz ki, değişik zamanlarda değişik biçimler ortaya çıkıyor. Zaten sanat tarihinde şöyle bir deyiş vardır: ‘Önce bir insanı tanı, ancak ondan sonradır ki sanatını anlayabilesin’. Bu kitap da bu yapıları gün ışığına çıkarmak için hazırlanmıştır. Zaten 1800’lerin Anadolu Sinagogları ‘Klasik Antik Çağ’a gösterilen ilginin bir göstergesidir.

Aslında bu sinagogların dışarıdan göze çarpması istenmemiştir. Bu nedenledir ki dış görünüşleri hiçbir özellik taşımaz. Ve gerçekten de göze çarpmazlar. Ancak içlerinde bambaşka bir görkem sergilenmiştir. Her yapısal ayrıntı yaşamdan alınmıştır; hatta ortak yaşamın öğeleri sinagoglarda gözlemlenebilir.

Anadolu Sinagogları çok değişik biçimler sergilemişlerdir. Değişik Torahlar, Rimonim ve Parohetler,... ve o yerin sanatçıları tarafından yaratılmış objeler... Tora Rolls’ları bile yerden yere değişkenlikler gösterir. Özellikle İzmir, Bursa ve çevre Rimonim’leri gerçek birer sanat yapıtıdır. Aslında Anadolu Sinagogları bütünü ile kendi yurdunda bir Anadolu ekini oluşturmuştur. Mezopotamya’dan Anadolu’ya varan değişik ekinlerin oluşmasına yardımcı olmuştur. Sonradan Batı ve Orta Avrupa’dan ve Trakya’dan katılan Batı ekinleri ile, Anadolu, tarihte yeni boyutlara ulaşmıştır.

‘Yahudi’ sözcüğünün İngilizcesi olan ‘**Jew**’, ‘**Judea**’ Krallığının 12 kabilenin ikisinin adıdır. ‘İsrail’ sözcüğü, özellikle 10 kabilenin yaşadığı yere denirdi. Bugün, 1948’den beri ‘Yahudi’ Yahudiler ve Yahudilerin yaşadığı topraklara verilen addır. Tevrat’ta İbranlar olarak geçiyor; ancak aslında İbran sözcüğü, salt konuşulan ve yazılan dil için kullanılmaktadır.

Sefarad Sinagoglarının sayısı pek çoktur. Bunların bir bölümü yıkılmış, bir bölümü yangınlarla ve savaşlarla yok olmuşlardır. Kalanları da ülkenin Müslüman

halkı tarafından değişik uğraşlar için mekan olarak kullanılmışlardır. Ve her sinagoga cemaatin geldiği yörenin adı verilmiştir: Çana Sinagogu, Yambol Sinagogu,... Gibi. Balat'taki bir dizi sinagog yıkılmıştır. Yine Balat'taki Ahrida Sinagogu yenilenmiş ve yıllardır bayramlarda hizmet vermektedir.

Aşkenazlar Rusya'dan, Avrupa'dan gelen Yahudilerdir. İstanbul'da Yüksekaldırım'da Aşkenaz Sinagogu ve Sen Jorj Hastanesinin yanbaşında Terziler Sinagogu bildiğimiz iki sinagogdur.

Karay Sinagogları çok az sayıdadır dünyada. Türkiye'de şu anda Hasköy'de bir tane vardır. Bu insanlar Kırım'dan gelerek Karaköy'e yerleştiler ve Karay adını aldılar. Aslında Karay'lar Sefarad ve Ashkenazlarla evlenmezler, çünkü Karay'lar hiçbir hahamın yorumunu kabul etmezler. Tevrat'ta ne varsa, din odur. Çoğu gerçek Rumlarla evlenirlerdi. Hahambaşılık bir çare buldu ve İstanbul'da tek tük kalan bir avuç Karay'ı Sefarad yaptı ve böylece Hristiyanlarla evlenmelerine engel oldu. Her üç sinagogda makam biçimleri değişiktir.

Çorlu'da yalnızca bir tek sinagog vardır: O da Sefarad sinagoguydu, çünkü Çorlu'da ne Aşkenaz vardı ne de Karay. Çok güzel bir sinagogdu. Annem üst katta kadınlara mahsus bölümde, kendi annesinin oturduğu yeri bizlere gözyaşları içinde gösterdi. Şu anda Çorlu Sinagogu, cami işlevini görmektedir. Çok süslü ve düzgün bir cami olması Yahudileri fazlasıyla mutlu etmiştir. Çünkü Edirne Sinagogu gibi yıkık bir durumda kalabilirdi. Edirne Sinagogu Edirne Üniversitesinin koruması altındadır. 1900'lerde Amerika'ya gidenlerin çocukları, torunları, Çorlu'daki camiye dönüştürülmüş olan sinagoga ziyaret ettiklerinde ya annem gibi bir-iki gözyaşı döküyor, ya da resim çekiyorlar. Çorlu sinagogunun bütün süslemeleri için yabancı sanatçılar getirilmişti. 'Azara' veya kadınların üst balkonu da ilk günkü gibi korunmuştur. Çorlu'da camiye dönüşen bu sinagogda Müslümanlar pek fazla bir değişiklik yapmama zarafetini göstermişlerdir.

Çorlu Sinagogunun belirgin bir özelliği vardır ki bunu belirtmek gerekir. Çorlu'nun suyu çok lezzetli idi. Üstelik sinagogun kapısında akan nefis bir su vardı, belki de hala vardır. Çorlu'lular unutmaz. Çamaşırlarını bu leziz su ve beyaz sabunla yıkarlardı. Oysa Silivri'de çamaşır güç yıkanırdı, çünkü suyu iti değildi.

İleride görüleceği gibi Silivri’de çamaşır külle yıkanırđı. Külün içindeki solvex maddesinden yararlanılırdı, elbet bu maddeyi bilmeden. Yıkanan çamaşırlar da her yanda bulunan bahçelere asılır veya serilirdi.

Çorlu Yahudileri çok sofu idiler. Kaldı ki küçük yerlerde, sinagoga gitmemek ayıp sayılırdı. Ve herkes sinagoga giderdi. Çünkü herkes birbirini tanırdı. Perşembeden başlardı Şabat telaşı. Perşembe yığınla yemek pişer, Cuma günü herkes banyo yapardı. Babalar Cuma günü işyerlerini erken kapatırlardı. Zaten Cuma günü ülkenin resmi dinlence günüydü, yani bugünkü Pazar günü gibiydi. Sonradır ki resmi dinlence günü pazara alındı. Erkekler Cuma eve erken gelirler, Cumartesi dükkan açmazlardı. Cuma eve vardıkları gibi yıkanıp paklanırlar ve sinagoga giderlerdi. Akşam yemeği için, az veya çok, ucuz veya pahalı, balık veya en azından bir parça etin bulunması dinsel bir emirdi, her zaman ve de şimdi olduğu gibi. Üstelik yatacak yeri olmasa bile, Cuma akşamı hiç olmazsa bir gazetenin üstünde yatılmalıdır.

Bu yıkanma ve az da olsa et veya balık yeme geleneği, Yahudilerin veba konusunda suçlanmasına yol açtı. Veba salgınları sırasında, Yahudiler hastalığa yakalanmazdı. Nedeni de cuma günü yıkanmaları ve et veya balık yemeleri idi. Bu olay her zaman antisemitist bir tepki doğurdu. ‘Yahudiler vebaya yakalanmaz ancak veba salgınını onlar yayar’ diye bir de nam vermişlerdi.

Cumartesi sabahı sinagoga erkenden gidilir, duaya başlanırdı. O zaman gençlerin de sinagoga gittiği göze çarpardı. Sinagog çıkışı, herkes birbirine mutlaka ‘Şabat Şalom’ der, (Şalom barış anlamına gelir). Herkes herkesle tokalaşır veya öpüşürdü. Çocuklar bile o gün çok şıktı. Sonra herkes kendi evine gider ve saat 11’de kapsamlı bir kahvaltı edilirdi, börekli, poğaçalı, katı yumurtalı, peynir, reçel, evde açılmış mis gibi tava ekmeği,...vb ile.

Öğle yemeğinden sonra, biraz dinlenilir ve akşam duasına yeniden sinagoga gidilirdi. Küçükler büyükleri ‘**tiyo**’, ‘**tiya**’ (dayı, teyze)... diye çağırırdı.

Elbette ki, Cumartesinin en büyük tasası, ateş yakmak, daha doğrusu yakmamaktı. Bu iş için ‘özel’ insanlar tutulurdu. Önce Cuma gecesi, güneşin batışına veya Şabat’ın gelişine yakın, sinagogdan bir görevli, Çorlu Yahudilerinin oturduğu sokaklardan geçer, ve şöyle bağıırırdı: ‘Asender ke ya es tadre’, geç oldu, ışığınızı yakınız demekti. Çünkü her Yahudi, evinde bir-iki yerin lambasını erkenden

yakardı. Elbette bunları söndürmek de bir sorundu. Ne şimdiki gibi kendi-sönen anahtarlar vardı, ne de yirmi dört saat gaz lambasını yanar biçimde bırakmak lüksüne sahiptiler. Her şey çok pahalı, para da kıttı. Tutumlu olmak en önde gelen ilke idi. Bunun için de çingeneler veya yoksul biri, bu işi üstlenirdi. Bunlar, ileriki günlerde veya belli zamanlarda aldıkları bir bahşiş karşılığı, sabah gelir lambaları söndürürdü. Ancak en önemlisi soba veya mangal yakmak idi. Cumartesi sabahı, herkes sobayı yakacak kişiyi beklerdi. Örneğin Katifenya²⁹ adında yaşlı bir Rum kadının baktığı birkaç ev vardı: Biri de Barokas'ların eviydi. Kadın, odunun, kömürün yerini bilir, geldiği gibi sobayı yakar ve yanar durumda bırakmaya özen gösterirdi. Bunun için de para alırdı.

Aslında Musevi dininde böylesi bir eylem daha da büyük bir günahı, şimdi de günahıdır. Çünkü Şabat saatleri içinde ne kendin çalışacaksın, ne de hizmetlin. Hayvanı (at, eşek...) bile çalıştırmak büyük günahı, hala da öyledir. Hahambaşı Rav İsaak Haleva Şişli Sinagoguna dua etmek için Cumartesi sabahı ve akşamı korumaları ile birlikte yaya gider gelir. Yazın Burgaz adasında olduğu için küçük adada yine korumaları ile birlikte yaya gidip gelir işine.

Bu vesile ile Çorlu'ya elektrik geldiği zaman uygulanan bir ışık söndürme yöntemini anlatmadan geçemeyeceğim. Elektrik düşmesine asılan bir sicimin ucuna bir parça et bağlanırdı. İp de biraz kısa tutulurdu. Cumartesi sabahı sokak kapısından kedi eve alınır ve hayvan eti yemek için sicimi çekerdi. Kedi eti yer, ışık da sönerdi. Önemli olan 'günah' işlenmemesiydi. Kedi çalışmıyor, salt karnını doyuruyordu; böylece hiç kimse günah işlemiyordu. Ve bu uygulama yıllar sürdü.

On Emir'in dördüncüsü şöyle diyor:

“Dinlence gününü kutsamak üzere anımsa. Altı gün çalışacaksın, ve bütün işini göreceksin. Ancak yedinci gün T...’nın dinlenme günüdür: ne sen, ne oğlun, ne ailen, ne erkek hizmetlin, ne kadın hizmetlin, ne hayvanın, ne kapılarındaki yabancı hiçbir iş yapmayacaktır. Çünkü altı günde T...gökleri, toprağı ve denizi, ve tüm içerdiğini yarattı, ve yedinci gün dinlendi: Bundandır ki T... dinlenme gününü kutladı ve kutsadı”.

²⁹ Erbeş Ailesi adına Albert Erbeş-Barokas, kişisel haberleşme, Haziran 2004.

T. ... ile başlayan sözcük Yaradan'ın adı yani Tanrı'dır. On Emir'in üçüncüsü de şöyle der:

“T....nın adını ağzına almayacaksın; çünkü T... O'nun adını boşuna ağzına alını cezasız bırakmayacaktır”.

Gerçi Yaradan'ın adını boşuna anmıyoruz. Bir çalışma ya da iş söz konusudur o anda. Ama yine de Yaradan'ın adını anmamakta yarar var.

Şabat, başladığından bitene değin, kadınlar evde mevsime göre kadife veya ipek **‘penuar’ (peignoir: peigne: tarak sözcüğünden türemiştir)** denen önden kapanan ropdöşambırlarla otururlar, başlarını da gaz bezini andıran ‘tokada’ dedikleri kenarı taşlı veya renkli iplik işlemeli beyaz tülbentlerle örterlerdi. Erkekler de sinagogda çok şık takımlarla dua ederlerdi. Cumartesi Tanrı'nın emriydi, ve bu emrin tartışmadan ve hiçbir şey değiştirmeden yerine getirilmesi gerekirdi. Şabat, olağanüstü, pırıl pırıl ve ayrıcalıklı bir gündü. Bütün hafta, herkes, büyük küçük, Cumartesi'yi beklerdi.

Türkiye ve bir dizi ülke, Amerika'da hüküm süren dinde ‘reformizm’ hareketini kabul etmez. Türkiye’de hala erkek-kadın ayrı banklarda otururlar, ve mutlaka ‘minyan’ yani barmitzvası yapılmış (erişkin olmuş) 10 erkek ararlar. Kadınlar bu iş için uygun olmasa da Malta’da 10 adet Yahudi erkek bulunmadığı için, zorunlu olarak kendilerini saydırmak durumundaydılar. Yoksa Şabat duası yapılamıyordu. Reformistler dünyanın birçok yerinde vardır. Cumartesi sigara içerler, ateş yakarlar...Dinin reforma gereksinimi olduğunu düşünürler. Oysa ki Türkiye’deki tutucular dine hiçbir değişim şansı vermezler. Musa emri nasıl verdi ise (öyle mi verdi?) geleneği aynı biçimde 5000 yıl muhafaza ederler. Bu kez gençler dini vecibeleri uygulamak için zorlanırlar, veya dini az veya hiç izlemezler.

Ancak 1935’te Yahudilerin parasal durumları savaşımlardan sonra bozulmaya yüz tutunca, Cumartesi çalışmayan Yahudiler dükkan açmaya başladı. Çünkü Pazar günü kurulan ‘hayvan pazarı’ Cumartesi’ye alınmıştı. Bu işlem Belediye Reisi Ramiz Bey tarafından uygulamaya konmuştu. Diğer bir Belediye Başkanı da Ziya Cezzar Beydi. Çoğu celep olan Yahudiler işyerlerini açmak zorunda kaldılar. Sabah sinagoga duaya giderlerdi, sonra da ticaret yaparlardı aynı gün. Böylece pazaryeri Cumartesi öğleden sonradan başlayarak kurulmaya başlandı. Bu da bazı Yahudilerin, bütün gün olmasa da, birkaç saat için dükkan açmalarına neden oldu.

Zamanla bu gereksinim kaçınılmazdı artık. Bu tarihlerde işveren yanında çalışan bir işçi 30 liradan 50 liraya kadar aylık alabilirdi.

Yahudiler için evleri imiş gibi gördükleri Sinagogların toplumda önemli bir yeri vardı. Kurulduğu günden beri Yahudi dinine mensup insanlar sinagogların çevresinde yoğunlaşmıştır. Sinagoglara girildiği veya çıkıldığı anlar sokaklar dolar, herkes çok şık giysilerle evden sinagoga veya sinagogdan eve gelirdi. Sinagoglar kültürün kalbi olarak hizmet vermiştir. Tüm iyi ve kötü olaylar sinagoglarda yaşanır: örneğin en önemli iki olay olan düğünler ve ölümler. İnsanları sinagoglar birleştirmiş “Damdaki Kemancı” Haim Topol’un dediği gibi, sinagoglardan dışa yansıyarak açılan “gelenekler” (traditions) Yahudileri 2 bin yıl birlikte, yan yana tutmuştur. Hatta değişik ülkeden birbirini hiç tanımayan insanlar o anda sinagogda bir araya geldiklerinde, sanki kırk yıldır tanışıyorlarmış gibi davranırlardı. Şimdi de durum aynıdır. Hiç değişmedi. Din bağı gerçekten güçlüdür.

Bütün bayramlar sinagogda kutlanırdı. Sırası ile Rosh Hashana veya İbrani yeniyılı (bu yıl 5767 yılındayız), Büyük Af günü olan Kipur; sonra da Tora Bayramı olan Sukot Bayramı neşe içinde kutlanan bir bayramdır. Onu izleyen Hanuka veya Kandil Bayramı; Şubat ayında kutlanan Tu Bışvat veya Ağaç Ekme Bayramı; bir tür Şeker Bayramı olan Purim; ve baharda Pesah veya Hamursuz Bayramı en önemlilerden sayılır. Yaza raslayan Şavuot; ve İbrani takviminde Ağustos ayının 9. gününe raslayan bir matem günü olan Tişa beav’da oruç tutulur ve seyahat edilmez. Sonra da yeniden Rosh Hashana, Kipur, vs. gelir.

Sinagogda ölüm ve düğünden başka kutlanan yaşamın önemli olayları şunlardı: Erkeklerin 13. yaş günü olan Barmitzva günü olan Barmitzva ile 25 yıl öncesinden beri kızların 13 değil de 12. yaş günü olan Batmitzva (bat:kız evlat) sinagogda kutlanmaya başlandı. Doğumun 7. gününde erkeklerde sünnet olayı vardır. Bebeğin sarılık veya başka hastalığı varsa beklenir. Kız çocuklarında da Vijola denen bir kutlama vardır. Vijola’da kız çocuğuna ad konur ve sunulan tatlı ile tören biter. Bu tören de kız bebeğin 40. gününe rastlamalıdır.

Çorlu Sinagogunun resimlerini Emili Mitrani ve Ersin Alok’un **Anatolian Synagogues** adlı albümde bulduk. Aslında bu güzel albümde gerçekten

Anadolu'nun yaklaşık tüm sinagogların resimleri en güzel açılardan çekilmiş olup en iyi cins kağıda basılmıştır.

“Kitap, Anadolu olarak adlandırdığımız topraklardaki ekini tanıtmak üzere hazırlanmıştır. Sanat bir ekin ve düşünce ürünüdür; aynı zamanda kendine özgü bir görünümü vardır ki buna da biçim diyoruz.”³⁰.

Bu kitapta Heinrich Wöfflin adlı sanat tarihçisi şöyle der: “İnsanoğlu sanata aynı görüşlerle yaklaşmıyor, çünkü gördüklerini görmek istediği gibi algılıyor, ve sonra da yaratıyor...”.

Düşünce, ekinlerin oluşmasını sağlıyor.

‘Önce insanı tanı, sonra sanatını tanırsın’ deyişi sanat tarihinin temel ilkesi ise, bu kitap Anadolu Sinagoglarını tanıtmak, ve bu yapıların otantik fenomen durumlarına ışık tutmak üzere yazılmıştır. Bazıları 1800’lerden önce kurulmuş olan bu Anadolu Sinagogları bugüne değin gelmişlerdir. Gözlemlediğimiz şu ki, bu yapılar ‘Klasik Arkeoloji’nin ilgi alanına girer. Bu sanat türü Antik Klasik Zamana ait olup, doğrudan doğruya eski Grek ve Roma Sanatı ile ilişkilidir.

Anadolu Sinagogları çevreleri ile uyum içindedir.

Gerçi içleri değişiktir. Girişleri sizi alışılmışın dışında bir görüntüye hazırlamaktadır.

Sinagoglarda her mimari ayrıntı yaşamın içinden alınmıştır.

Anadolu Sinagogları üç bölgede toplayabiliriz:

Birinci grup Trakya Sinagogları

İkinci grup Batı ve Orta Anadolu Sinagogları

Üçüncü grup Güneydoğu ve Doğu Anadolu Sinagogları

Bu yapılarda üçlü sistem uygulanır: önce bir orta mekan ve orta mekana bağlı iki kanat. ‘Ehal’ ise bu üç mekanın buluştuğu yerdir. Tüm mekanlarda süslemeler vardır. “Parohet” veya Kutsal objelerin bulunduğu ön kapıyı örten perdeler işlemeli olup, sinagoglar bu işlemelerden ayırt edilebilirler. Esas sanatı onlar

³⁰ Emili Mitrani ve Ersin Alok, **Anatolian Synagogues**. 1992, s. 10.

yansıtır ki bu sanat düşünce ürünüdür aslında. Şöyle ki “parohet”lerin Anadolu Sinagoglarında özel anlamları vardır.

Bu sinagogların varsıllığı Torah’nın varlığındadır. Rimonim veya Torah’nın korunduğu gümüş rulolar o yörenin sanatçılarıca hazırlanır. Özellikle Bursa, İzmir, ve civar sinagoglarda elle yapılmış bu Rimonim’ler çok değerli ve sanatsaldır.

Anadolu Sinagogları, kendi özel yapıları ile Anadolu ekininin varolmasını sağlamıştır³¹. Bunlar Ersin Alok’un Giriş yazısından alınmış notlardır.

Arkeolojik kalıntılardan Yahudilerin MÖ. 4. yüzyılda Trakya’da varoldukları görülür. Hatta Roma İmparatorluğunda yaşayan Yahudilerin, Romalılara yılda 2 drahme vergi verdiklerini de biliyoruz. Sonra gelen Constantin ve Teodosius Yahudilere sinagog yapımını yasaklamışlar ve Cumartesi günü çalışmalarını zorunlu kılmışlardır. Hatta Teodosius bütün sinagogların yıkımını emretmiştir.

Fatih Sultan Mehmet İstanbul’u fethettiğinde Yahudilere iyi bir yaşam sağlamıştır. Sinagogların inşasına 1492’de İspanya çıkışından hemen sonra başlanmış ve Osmanlı devleti Yahudilerin Selanik, Edirne ve İstanbul’a yerleşmelerine izin vermiştir. Zaten önceden varolan Yahudilerle İstanbul’un nüfusu 30.000 olmuştu. Böylece İstanbul Avrupa’nın önemli bir odağı oldu. Yahudiler Eminönü, Bahçekapı, Yeni Cami civarı ve Hasköy’de yerleştiler. Ve 20. yüzyıl başlarında Yahudilerin nüfusu 60.000’e kadar yükseldi.

Gülümseten ünlü bir atasözünü de bu vesile ile analım: “**Dos Judios, tres kales**”. Anlamı da şöyle: İki Yahudi, üç sinagog: Yahudilerin hemen hemen hiçbir zaman aynı fikirde olmadıklarını anlatıyor. Bir Yahudinin düşünce biçimi yanı başındaki dindaşına benzemez. Üstelik Yahudiler farklı yerlerden geldikleri gibi, sinagoglarına da geldikleri yerin adını vermek isterler. Böylece Yahudi yaşamında sinagogun ne denli önemli olduğu bir kez daha vurgulanmış oluyor.

Türkiye’nin dışındaki sinagoglar giderek başka amaçlar için kullanılmaktadır. Ve bazı yerlerde hiç sinagog kalmamıştır. Bazı ülkelerde ise kırık dökük bir sinagog bulunabilir. Türkiye’de, Anadolu’da çok sinagog yok olmuştur. Örneğin Lübnan 16 sinagoga sahipti. Şimdi damı kırık tek bir sinagogu vardır. Zaten Lübnan’da şu

³¹ Ersin Alok ve Mili Mitrani, **Sinagoglar**, 2000, s..105-115.

anda 80 yaşın üstünde 40 Yahudi bulunmaktadır (şalom Gazetesi, 30 ağustos 2006, sayfa 12).

Türkiye'nin bazı sinagogları şunlardır: şişli Sinagogu, Neve şalom Sinagogu, Balat'da Ahrida Sinagogu, Ortaköy Sinagogu, Yeniköy Sinagogu, Kuzguncuk Sinagogu (3 tane) Kemer Country'de şimdi Yahudi nüfusunun artması ile (150 kişi), Musevi Cemaatine bir arazi veren Belediye, yeni bir sinagogun açılışını kutlamıştır: şar Haşamayim. İzmir'de Sinagoglar iki tanedir, bir Ankara Sinagogu ve Anadolu'da tek tük sinagoglar vardır. Trakya'da görkemli Edirne Sinagogu Trakya Üniversitesi tarafından restore edilmeyi bekliyor.

2.3.8. Siyasi Olaylar

1912'de aynı haftada iki üç gün arayla üç önemli olay oldu çorlu'yu derinden sarsan: Aynı anda hem Bulgar Savaşı, hem deprem, hem de çorlu'yu kasıp kavuran yangın. Yangın bütün çorlu'yu sardı, çünkü bilindiği gibi yapıların çoğu ahşaptı özellikle de fakir Yahudilerin evleri. Elbette hükümet binalarının bazıları, bazı okullar, meydan çeşmeleri yanmamıştı.

Yaklaşık aynı zamanda, Bulgar Savaşı başlamıştı. 1908'de 'hasta adam' olarak nitelenen Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Rusya'nın Bulgar halkını kışkırtması sonucunda, Bulgarlar Edirne ve Selanik'e saldırdılar. Sonra da Trakya'da ilerleyen Bulgarlar çorlu'ya vardılar ve bir yığın cami, minare, bina yıktıktan sonra, çorlu'ya yerleştiler. Bu işgal 9 ay sürdü. Sonra da ordu yine Bulgarları kovdu ve Trakya'ya kavuştular. Ne var ki Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı bitmeden Yunanlılar 1919'da İzmir'i işgal ettiler. Bulgar askerinin zulmünün dillere destan olduğu, çorlu'lular tarafından anlatılır. Atatürk gelmeden Türkiye bu yabancı ordulardan kurtulamamıştı.

Bu olayların ardından Müslümanlar ve Trakya halkı Trakya'dan göç etmeye başladı. Bazıları İstanbul'a, çoğu çanakkale, Bigadiç ve çevresine yerleştiler. Bir bölümü de İstanbul'a ve İzmir'e gittiler.

1940 yılında Hitler'in Türkiye'ye yaklaştığı duyulduğunda, çorlu'da ve Trakya'da Yahudiler bir anda azalmaya başladı. İnsanlar kalkıp her şeyini satıyor, İstanbul'a

yerleşiyordu. Veya otobüsler getiriyor, işyerlerini dost Müslümanlara bırakıyorlardı.

2.3.8.1. Bulgarların Gelişi

Bulgarlar 1912 de önce Trakya'ya, sonra da Çorlu'ya geldiler. Top seslerini duyan Türk aileler kaçmaya başladı. Gelen Bulgarlar kendilerine ev aradılar. Bir ailenin anlattığına göre, tüm aile efradı üst kata çekilmiş ve baba tek başına aşağıdaki bir odada kalarak Bulgarlara yemek vermişti. Anne banyoyu yakıp sıcak su sağlayarak Bulgar askerlerinin giysilerini yıkamıştı. Yahudi aileler Yahudi olan Bulgarlar ile evlerine aldı. Bir Bulgar askeri kaldığı evin kızını istemişti: onu Bulgaristan'a götürecekti, dikiş öğretecekti, okula gönderecekti. Ailesine böyle vadetmişti. Çünkü Bulgaristan Çorlu'dan daha gelişmiş bir ülke idi. Yakışıklı bir delikanlı olan Bulgar askeri Eliya'nın mesleği telgrafçılıktı. Aslında niyeti kızı alıp İstanbul'a gitmekti. Tabii kızı vermediler ve Eliya İstanbul'a yalnız gitti. Ama Bulgaristan'a döndükten sonra aileye uzun süre mektup yazdı. Fakat kendisini bir daha gören olmadı. Bu gerçek olay yüzlerceşinden bir tanesi. Bulgar askerlerinin gelişi ile Çorlu'da bit salgını başlamıştı. Uzun yıllar bitlerden, tahtakurularından kurtulmak Çorlulular için pek kolay olmadı. Bulgarlar Trakya'ya geldiğinde Türkler Anadolu'ya geçmiştiler. Yahudiler en gerekli eşyalarını diktikleri büyük torbalara doldurmuş bekliyorlardı. Ancak İstasyon bombalanınca herkes yerli yerinde kaldı.

2.3.8.2. Trakya Olayları

Ramiz Baykal o zaman Çorlu'nun Belediye reisiydi. Savaş Yunanistan'a gelip dayandığı için, yalnız Yahudiler değil, Türklerin de büyük bir bölümü İstanbul'a hatta Anadolu'ya yerleşmeye başladı. Çok yağma da oldu. Atatürk bu gidişe "Dur" dedi. Savaş durulunca da çoğu Müslümanlar geri döndü. Ancak Yahudiler

artık Çorlu'ya geri dönmek istemediler. Bu olay haziran 1934'te, bir Pazar günü başladı, Pazartesi akşamı sona erdi.

Çorlu, 1934 yılı Trakya Olaylarının en hafif geçtiği yerdir. Bazı Yahudiler İstanbul'a geldiler, bazıları ise Çorlu'da kalıp, sevdikleri Müslüman dostlarınca korundular. Kimi de malını mülkünü ve hayvanlarını bir binbaşıya teslim edip, bir süre sonra Çorlu'ya dönüşünde, her şeyini bıraktığı gibi, hayvanları da tok ve sağlıklı bulmuştur. Gerçi bazı Yahudi evleri yıkılıp yağma edilmişti ama bunlar az sayıda idi. Kaldı ki, olayları, Atatürk duyar duymaz, iki üç gün içinde sona erdirmişti. Bu olayları başlatan İbrahim Tali adlı biri idi, ve olaylar 1934 temmuz ayında Pazar ve pazartesi günleri boyunca 24 saat sürmüştü.

2.3.8.3 İstiklal Savaşı

İstiklal Savaşı Çorlu'da pek hissedilmedi. 1921 Çorlu Rumlarının Trakya üzerinden Yunanistan'a kaçmaya başladıkları yıldır. Atatürk'ün savaşı kazanmaya başlaması ile, Rumları korku sardı. Hara Rum ve Ermeni kiliselerinden sökülen çanların, Çorlu Türkleri tarafından yerlere fırlatılıp büyük bir gürültü ile parçalanması, Çorlu'luların unutamadığı bir olaydır. Ancak bu da savaşın küçük bir ayrıntısı idi, çünkü Çorlu'da hiçbir üzücü olay derin bir biçimde hissedilmedi. Bir başka ayrıntı da, Türk ordusu Trakya Rumlarını sürmek için Çorlu'ya geldiğinde, Yahudilerin, Türk askerlerinin rahat etmesi için, Yahudi Okulunu orduya tahsis etmeleridir.

2.3.9. Osmanlı / Türk – Yahudi İlişkileri

Osmanlılar her zaman Yahudilerden yana olmuşlardır. Nitekim Kudüs'teki Ankara Yahudilerinin İstanbul Sinagogu 1555'te yakılmak istendi ancak zamanın Osmanlı padişahı bunu engelledi. Yine 19. yüzyılın başında Venezya Yahudileri

yok edileceği sırada I. Abdülhamit masrafları da üstlenerek Venezia Yahudilerini korumuştur.

Abdülhamit'in özel kalemi (sekreteri) Viktorpaşa'nın, Mizrahi soyundan geldiği ailesinden öğrenildi. Viktorpaşa Dolmabahçe'de bir tür vezir gibi davranırdı. Abdülhamit ise kendisini adeta aileden sayardı; Viktorpaşa'nın kız kardeşinin evine Kadun Mizrahi'yi görmeye gelmişliği bile vardı Viktorpaşa ile birlikte. Rivayete göre böyle bir ziyaret sırasında Kadun sırma iplikle çok güzel şeyler işlemektedir. Abdülhamit yakından görür ve dayanamadan sorar:

- “ Ne güzel bu yaptıklarınız!...Bana da işler misiniz? ”

Bunun üzerine Kadun, Abdülhamit'e tümü altın iplikten bir resim çerçevesi işlemişti. Ancak Abdülhamit ülkeden kaçtığı zaman Viktorpaşa da Türkiye'de kalamadı ve çocuklarını alıp yurtdışına gitmek zorunda kaldı.

Maliye Vekili ve Sıhhiye Vekili Refik Saydam Yahudilerle görüşür, onları evine davet ederdi. Hatta Saydam Yahudilerin nikahına da gelirdi. Fevzi Çakmak'ın yaveri Kemal Manço nikah şahitliği yapmıştır. Düğünlere örneğin Tuğgeneral Muhittin Doğan gibi başka paşalar da katıldı.

Olayı yaşayan birinin ifadesine göre Refik Saydam (Prof. Sakarya'nın babası Sait Sakarya, üvey oğludur) Kemal Manço'dan bir Yahudi doktor bulmasını istemiş, Manço da bir Yahudi doktor getirmişti.

Bu ayrıntıları yaşayanlardan veya onların torunlarından almışken,

“Gayrimüslim milletler ve cemaat adetleri, gelenekleri, becerileri, eksiklikleri, meziyetleri, zaafırları ve genelde ortaya koydukları eserlerle, 19.yüzyıl İstanbul'unda insan denizinin renkli nakışlarıydı. Ekim 1996'da Atina'da yapılan “19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler” konulu bir sempozyuma sunulan ve Rum, Bulgar, Ermeni ve Musevi cemaatleriyle Amerikan Protestan misyonerlerini konu alan tebliğler, farklı milliyetlerin bir arada yaşamalarına, onların tarih içindeki serüvenlerine, en parlak dönemlerine ve gerileyişlerine değinerek İstanbul tarihinin bir bölümüne ışık tutmuştur. Örnekleyecek olursak Yunmanistan'da yaşayan tarıkçi Rena Molho'nun simpozyumda sunduğu “Tanzimat Öncesi ve Sonrasında İstanbul Yahudileri³²” başlıklı tebliğe bakalım: Molho şöyle diyor:

³² s.:547

“...Cemaatin 19. yüzyıla değin olan serüveni ele alındıktan sonra 19. yüzyıl Yahudi cemaatinin diğer gayrimüslim topluluklara nazaran hem ekonomik hem de teşkilatlanma sahalarındaki zaafları ortaya konuyor:. Yüzyılın başında İstanbul Yahudilerinin çoğunluğu aşağı toplumsal tabakalara mensuptur..

Tanzimat reformlarının harekete geçirdiği ve çağdaş gereksinimler doğrultusunda yeniden yapılanma arayışındaki kesimler ile hahamların başı çektiği tutucu kesim arasında cemaat içinde baş gösteren çatışma Molho’nun çalışmasının eksenini oluşturuyor. Yahudi cemaati nizamnamesinin oluşturulması ancak Osmanlı Hükümetinin bu çatışmaya aktif müdahalesiyle mümkün olur (1867); ve bu müdahaleye rağmen temel amacı hahamların topluluk içindeki etkisini azaltmak olan nizamname, ancak 1909 yılında uygulamaya konabilir. Cemaate ‘yukardan’ ve ‘dışardan’ müdahale eğitim konusunda da belirgindir. Bu alanda da ‘İmparatorluğun sair gayrimüslim milletlerine nazaran’ geride kalmış olan topluluğun eğitimi konusunda ilk organize çaba devletten gelir. Yahudi öğrenciler için daha cazip kılmak amacıyla Abdülhamit, 1847’de Mekteb-i Tıbbiye’ye haham alınmasını ve Yahudi dininin kurallarının uygulanacağı özel bir mutfak kurulmasını emreder.”

Eğitim alanında yine dışardan bir müdahale de Doğu Yahudiliğine Batı tipi eğitim anlayışını taşıyan ve 1860’ta Paris’te kurulmuş olan Alliance İsraelite Universelle’den gelir.

2.3.9.1. Osmanlı’da Yahudiler

1492 de Sefaradların büyük bir bölümü Osmanlı İmparatorluğuna geldiler. Osmanlıların Yahudileri öldürmedikleri, iyi bir kabul gördükleri ağızdan ağıza yayılmıştı. Başka ülkelere çok az bir nüfus yerleştiğini düşünürsek, kitapların yazdığına göre 90.000 Yahudi Osmanlı ülkesine ulaşmıştı.

Osmanlı’da önceden gelmiş Yahudi yok muydu? Vardı. Romaniotlar vardı. Bu Romaniotlar hiçbir konuda Müslümanlara karışmadı ve Rumlar kadar düzgün Rumca konuştular. En büyük korkuları karışık evliliklerdi. Bugüne bakılırsa karışık evlilikler %35ten %60 a tırmandı. Amerika’da ise Yahudi gençleri dinsiz büyüüp evlenmeden ‘birlikte yaşamak’ gibi bir alışkanlık edinmeye başladı. Hahambaşlıkların yaptıkları araştırmalara bakılırsa dünya Yahudileri sürekli eksilmektedir. Ancak ‘anne’nin dini esas sayıldığı için bebeğin annesi hangi dinden ise bebek o dinden oluyor doğduğunda. Öldüğünde, yaşarken dinini değiştirmiş olsa bile, yine annesinin dininde sayıldığı için, annesinin gömüldüğü mezarlığa gömülür.

2.3.9.2. Günah Keçisi: Kan İftirası

Hristiyanlarla Yahudilerin mahalleleri birbirinden kesin çizgilerle ayrılmıştı. Yine de Yahudilerin Pesah veya Hamursuz Bayramında bütün Çorlu altüst olurdu. Kavga döğüş her yana yayılırdı.

Bu bitmez tükenmez olayı tarihçi Avram Galante ³³ bunları savunur: Kan iftirası çok eski bir konudur. İlk kez 4. Murat 1633-1640 tarihleri arasında görülmüştür. Ancak 19.yüzyılın sonu ile 20.yüzyılın başında Kan İftirası geleneksel bir durum aldı. Sultan Abdülmecit ve Abdülaziz tarafından yasaklandı ise de, Türkiye’de ve Yunanistan’da bu konuda propagandalar yapıldı. Hatta bu Kan konusu ile ilgili olarak 1902 de bu konuyu ele alan bir de kitap yayımlandı. Daha önce 1866 da Kuzguncuk’ta, Büyükdere’de ve de Eyüp’te, ve daha birçok yerde, çokça Rum olan yerlerde, bu iftira yinelendi.

Bu konu Yahudileri yıllarca çok üzmüştür. Daha yakın bir olayı annemin ağzından aktarayım:

“Hamursuz Bayramı yaklaştığında Çorlu’da Yahudilerle Hristiyanlar kavga ederdi. Hristiyan çocuklar Yahudi çocuklarına taş atar, büyükler de birbirine girerdi. Bir yıl, yaklaşık 1910 yılında, her yıl Hamursuz Bayramında olduğu gibi, yine iki dinden insanlar arasında düşmanlık baş gösterdi, ve ‘yarın savaş var’ diyen Rum çocukları Çorlu’da herkese savaş ilan ettiler. Her yıl olduğu gibi Rumlar Yahudileri bir hatta birkaç Rum çocuğunu öldürmekle suçladılar. Elbette Yahudiler yine Hamursuz ekmeğine katacakl kan arıyorlardı ve bulmuşlardı da. Aslında bunun büyük bir uydurma olduğunu hiçbir zaman kabul etmek istemediler. Büyüklerin etkisinde kalıp böyle olduğuna emindiler. Yahudi çocuklar, Hamursuz günlerinde, Rum mahallelere gitmemeye her zamankinden daha fazla özen gösterirlerdi.”

Bu olaylardan biri bir Hamursuz Bayramı gözümün önünde cereyan etmişti.

Yine böyle bir gün, bir Rum çocuğu ortadan kaybolur. Bu çocuk üç gün boyunca aranır, ancak hiçbir yerde bulunamaz. Çocuğun adı sokaklarda bağırlılır, ancak yine de çocuk ortaya çıkmaz. Dördüncü gün bir Rum kadın ortaya çıkar ve Rum çocuğunun, kanı Hamursuz ekmeğinde kullanılmak üzere, Çorlu’nun ileri gelen Yahudilerden Bohor Moreno Barokas tarafından öldürüldüğünü söyler. Ve

³³Avram Galante, *Histoires des Juifs de Turquie*, Cilt 5, s. 126 – 135.

Moreno'nun bu olayı kendi öz çocuğuna söylerken duyduğunu ileri sürer. Bu dedikodu Çorlu'da hemen yayılır. Rumlar öbek öbek Bohor Moreno'nun evinin önünde toplanmaya başlar. Henüz akşamüstüydü. Bu gürültü üzerine Bohor Moreno camdan bakar, ve Rumların ellerinde ucu alev alev yanan değneklerle, kapısına yığıldığını görür. Durumu hemen kavrar. Ve ailesini yanına aldığı gibi arka kapıdan kaçmaya çalışır.

Arka avluya bakan yerde Çorlu'nun ileri gelen Müslüman beylerinden biri oturmaktadır. Rumlar Bohor Moreno'nun kapısını kırarak içeri girerler, ancak kimseyi bulamazlar. Ve onlar da avludan geçip Müslüman beyin evine ulaşırlar. Kapıyı çalıp Moreno Barokas'ı ve ailesini isterler. Beyin yaşlı bir annesi vardı Mürüvvet Hanım. Bu hanım olduğu yerden kalkar ve giriş kapısına gelip iki kolunu açar; böylece Bohor Moreno Barokas'a ve ailesine siper olur. İçeri girmek isterlerse de, Rumların kafalarını kestireceğini bağırır. Böylece Mürüvvet Hanım Barokas ailesini ölümden kurtarır. Bunun üzerine, Rumlar, Bohor Moreno'nun evine dönerler, ve heryanı yıkıp yakarak, beğendiklerini alıp götürürler. Hatta evin pencere pervazlarını bile koparırlar. Ertesi sabah Rumlar, ihbarcı Rum kadını da alıp, karakola giderler. Polis, Bohor Moreno'yu tutuklar. Çorlu hahamı olan babam Rav Avram Kohen, hemen İstanbul'a, Patrikhane'ye gelir. Uzun çabalardan sonra, Bohor Moreno Barokas'ı hapisten çıkarmayı başarır.

Ve annem şöyle anlatıyor sonunu:

Çorlu'da erik yetişen bir bahçenin yaşlı bir bahçıvanı vardı. Bahçıvan, aranan çocuğun bahçedeki havuza düşüp boğulduğunu papaza ve birkaç Yahudi'ye itiraf etti. Ve aranan çocuğun cesedi, bahçıvanın işaret ettiği yerde bulundu. Bunun üzerine Rumlar, Çorlu Yahudi Cemaatine giderler. Cemaat liderleri üç kişiydi: Bohoraçi Behar, Nesimaçi Barokas ve Hacı Avram (hacı, çünkü Kudüs'e gitmiştir). Ve Rumlar bu üç kişiden, Yahudi Cemaatinin vereceği bir 'af kağıdı' isterler. Babam bu zaman süresince, Bohor Moreno'yu hapisten çıkarmak için birkaç kez İstanbul'a gidip gelmiştir. Bu af kağıdının Rumlara verildiğini duyunca çok öfkelenir, çünkü hem Bohor Moreno'nun evinin yağma edilmesi, hem de kendisinin kaç kez İstanbul'a gidip gelmesi nedeniyle Rumlar'a zarar ziyan ödetecekti. Ancak geç kalınmıştı, ve af kağıdı verildikten sonra Rumlardan hiçbir para alınmadı. Annemin şu sözlerini hiç unutmadım: "Yahudi Cemaatinin bize 50 altın borcu var."

Annem Kan İftirasını böyle anlatmıştı:.

20. yüzyılın başında geçen bu olay, ayrıntısız ve çok kısa olarak, dayımın, annemin en küçük erkek kardeşi olan dayım Baruh Kohen'in Amerika'ya 1925 yılında götürdüğü 'Histoire de 50 ans' veya 50 Yılın Tarihi adlı kitabında Çorlu'nun adı anılarak yazılmıştır. Bu kitabı Paris'te Alliance Israélite Universelle kuruluşlarında buldum. Rue la Bruyere'de bulunan bu kuruluş ilk Alliance'ın kurulduğu binadır.

“Cinquante Ans d'Histoire” L'Alliance Israélite Universelle 1860-1910 par Leven, Tome Premier, Paris Librairie Félix Alcan, Maisons Félix Alcan et Guillaume Réunies, 108 Boulevard Saint-Germain, 108, 1911”³⁴ kitabından yaptığım çeviriler annemin dediklerini desteklemektedir.

“Cinquante Ans d'Histoire” şöyle yazıyor:

Kan İftirası konusu Türkiye'de yeni olmayıp, Avrupa'da yayılmak istenmiş ve özellikle Rumlar arasında bir hayli bilinmekteydi. Ancak Osmanlı Hükümeti bu suçlamaların Yahudilere ulaşmaması ve onların şiddete maruz kalmamaları için önlemler almıştı. Bu davranış Rumların cesaretini bir hayli kırdı. Ve birkaç yıl bu konu unutuldu. Gerçi Avrupa'dan ithal edilen bu konu, Türkiye'de bir hayli yayılma eğilimi göstermişti. Çünkü Rumlar bu çekişmeyi hep canlı tutmak istiyorlardı.

Bu konu 1884 yılında yeniden baş gösterdi. 23 martta Çanakkale'nin yanıbaşında Bayramiç'te, kırk Yahudi aile vardı. Bir Hristiyan işadamı, çırağı işine dönmekte gecikince, endişesini birkaç dindaşına ilettiler. Onlar da, kanını kullanmak üzere Yahudilerin çocuğu öldürdüğünü ileri sürdüler. Oysa çırak bir komşusuna gitmişti. Rumlar silahlanıp Yahudilerin evlerini aramak üzere sokaklara döküldüler. Yahudiler çoktan yatmış, bu olan bitenden habersiz uyumaktaydılar. Ancak bazı Yahudi gençler, bu silahlı kişilere karşılaştıklarında ölümle tehdit edildiler. Ne var ki o anda oradan geçen bir bölük Türk zabiti araya girip onları kurtardılar. Sonra da Rum Cemaatinin başkanları Yahudilerden özür diledi ve bu konu tümünden kapanmış oldu.

İki ay sonra 29 mayıs 1884 sabahı, İstanbul'daki Kulaksız semtinde Müslüman bir çocuk kayboldu, Annesi deliler gibi semti aradı ve bulamayınca çocuğu Yahudilerin kaçırdığını söyledi. Onu sinagoga götürüp kanını almak istiyorlardı.

³⁴ Cinquante Ans d'Histoire: L'Alliance Israélite Universelle 1860-1910 par Leven, Tome Premier, Paris Librairie Félix Alcan, Maisons Félix Alcan et Guillaume Réunies, 108 Boulevard Saint-Germain, 108, 1911, s.

Oysa çocuk az sonra bulundu. Civardaki bir deri atölyesinde uyuyakalmıştı. Bu tür bir suçlamanın ilk ve son kez bir Müslüman'dan geldiği bilinmektedir.

Aynı yıl 3 ekimde böylesi bir suçlama, İstanbul'a az uzakta olan küçük Çorlu kentinde, bir Yahudiye karşı yapılmıştır. Nisan 1885'te, İstanbul'da Haydarpaşa semtinde bir bakkalla kavga eden iki Müslüman jandarma ile benzer bir konu gündeme gelmişti. İki gün süren bir arbededen sonra yüze yakın insan gözaltına alınmıştır.

Ökümenik başpiskopos Joaşım, papazlarına ve ona inananlara, böyle bir suçlamanın Rumların dinlere saygısını azalttığını ve itibarına zarar verdiğini söyledi. Ancak Rumlar Başpiskoposu dinlediler mi? Onlar öylesine kızgınlardı ki Yunanistandan gelen komutlara uyuyorlardı. İki yıl boyunca bu konu bir daha gündeme gelmedi. Belki de o zamanın politik ve askeri olayları insanları çok meşgul ediyordu.

1887 de yeniden Kan İftirası'ndan söz edildi. Ardından olay 1888'de önemli bir kent, Yahudilerin kalabalık olduğu Selanik kentine sıçramıştı. Bir Bulgar hademenin dediğine bakılırsa, Hıristiyan bir çocuk bir Yahudi'nin evinde hapsedilmişti. Oysa bakıldığında söz konusu odanın kapısı yoktu. Selanik'teki Türk olan Genel Başkan, bu konuyu çok ciddi bir biçimde kınamıştı.

1890'da Hamursuz Bayramında bir dizi sorgulama oldu. Çocuklar bile sorgulanmıştı. Oysa aranan kayıp çocuk bir kuyunun dibinde bulunmuş doktorlar heyeti çocuğun boğulmuş olduğuna kanaat getirmişti. Ama yine de Rumlar ancak silah zoruyla bağışmalarına son verdiler..

Geri kalanı şöyle özetleyelim:

Beyrutta Yahudiler, erkek ve kadınlar, gençler tarafından dövüldüler...Ancak Müslümanlar gözlerini dört açıp, her haksızlığa karşı geliyorlar, Yahudileri elden geldiğince koruyorlardı.

18 Şubat 1890 tarihinde Alliance Israélite Universelle'e, İzmir'den şöyle bir bilgi geldi: İki Rum, Hahambaşı Palaçı'ye giderek bir Hıristiyan çocuğu satmayı denediler, çünkü Hamursuz Bayramı yaklaşmaktaydı. İki Rum satıcı tutuklandı. Bakanlık suçlamada bulundu ve vali bu iki İzmirli Rumun ne aralarında, ne de

başkaları ile ilişki kurmalarını yasakladı. Acaba bu kişiler fanatiklere mi hizmet ediyorlardı...

Osmanlı Hükümeti çok kararlıydı. Ancak yine de başa çıkmadıkları yerler vardı: 1891 de Halepte; 1892 de Rodos ve Şam'da; 1893'te Kavala'da; 1894'te Gelibolu'da; 1896'da İzmir ve Çorlu'da; 1899'da Gemlik'te; 1900'de Manastır'da; 1901'de İzmir'de. Her zaman bir çocuk kayboluyor, ancak hemen sonra bulunuyordu. Hatta son olarak çok garip bir olayı dile getirmek gerekiyor. Genç bir Rum, bir Yahudiden bir mektup alıyor. Bu mektupta Bursa Cemaatinden bir istek yazılıydı. Yazıya göre Gemlik'e kan gönderilmesi isteniyordu. Bu da Yahudilere karşı planlanan son denebilecek Kan İftirası'dır.

Zamanla, diye yazıyor "Cinquante Ans d'Histoire", bu olaylar Türkiye'de çok ender olarak görülmeye başlandı. Denebilir ki 1901 yılından sonra tek tük olaylardan söz edilebilir. Oysa Batı ülkelerde uzun süre görülmüşlerdir.

Annem³⁵ Çorlu Kan İftirası'nı olayını Kudüs'te çıkan bir dergiye nakletmişti.

Taha Akyol 24 Ocak 2005 tarihli Milliyet'teki köşesinde³⁶ şöyle yazıyordu:

"Müzeyi (Zülfaris Yahudi Müzesi) gezerken, saplantılı "Yahudi düşmanı" yazar Cevat Rifat'ın 'İğneli Fıçı' kitabını hatırladım. Yahudilerin 'Hamursuz Bayramı'nda bir Hristiyan çocuğunu öldürüp kanını ekmeğe katarak yediklerini anlatır, bu tozlanmış eski kitap! Adı duyulmadık bir iki "Batılı gazete"yi de belge diye kaynak gösterir."

Yazı şöyle sürüyor:

"Hristiyan fanatizminin bu iftirası, Osmanlı'da da Yahudileri bulmuş! Kanuni bu dedikodulardan dolayı Yahudilerin rahatsız edilmemesi için ferman çıkarmış. Sultan Abdülaziz 'hayvan kanının içilmesini bile yasaklayan bir dinin (kesilen etin tuzlanması eylemi) mensubu olan Yahudiler' hakkındaki bu iftiranın tamamen uydurma olduğunu belirten bir ferman yayımlamış."

Tarihi sebeplerle Hristiyan bağnazlığının yarattığı 'antisemitizm' bir psikolojik hastalıktır. Buna karşın Osmanlı Yahudilerinin dua kitaplarındaki ay yıldız figürleri...Prof Avram Galante gibi kültürümüze büyük hizmeti geçmiş alimler...

³⁵ Lina Kohen Albukrek, "La kalomnie de Chorlu, veya Chorlu Kan İftirası," **Aki Yerushalayim Dergisi**, No.19-20, Ekim 1983 - Ocak 1984.

Çanakkale’de Mehmetçikle koyun koyuna yatan Türk-Musevi askerler, işgal altındaki İzmir’de Yunan bayrağını yırtan Nesim Navaro, müzikte Udi İbrahim (s.30) Türk-Yahudi dostluğunun bazı örnekleridir.

Azınlıklar meselesini büyük ıstıraplarla yaşamış olan Atatürk’ün dediği gibi, “Bilhassa Museviler Türklerle kaderini birleştirmiş sadık bir unsurdur” (s. 60).

Ve şöyle bitirir yazısını Taha Akyol: “Jak (Kamhi) ve Naim Bey’lere teşekkürler, müze için, kitap için”.

2.3.9.3. Atatürk’ün Çorlu’ya Gelişi

Atatürk’e Yahudiler bugün bile “**El Gadol**” derler. Gadol İbranice Büyük veya **Le Grand** demektir. Cemaat dışında böyle anılınca kimse bir şey anlamazdı. Bugün de öyledir. Atatürk çok kez gelmişti Çorlu’ya, hatta Trakya’ya sık sık gelirdi. Çok kez de trenle geçirdi. Ve geçeceğini bilen halk, bir gece önceden yollara dizilirdi.

O’nu tek bir an görebilmek için Çorlu halkı garları doldururdu. Bir tek kez de Atatürk Çorlu’daki Cumhuriyet Bayramına katılmıştı. O zaman Atatürk gençti ve yakışıklılığını, pırıl pırıl arkaya taramış saçlarının canlılığını görenler, uzun süre anlata anlata bitirememişlerdi... Koruması önde, kendisi arkada yürüyordu. O gün Emili Barokas adında ve hayatta olan küçük bir Yahudi kızı, ondan daha küçük bir kız çocuğu ile birlikte, Atatürk’e çiçek sunmuştu. Atatürk’te o iki kız çocuğunu öpmüştü. Elbette ki olabilseydi, o anda çekilmiş bir fotoğrafın değerini düşünemiyoruz.

2.3.9.4. Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Göçler

Yahudiler güç koşullarda göç ederler, ve evi-barkı, işi, aşı geride bırakarak başka diyarlara giderlerdi. Yaşadıkları ülkelerde karşılaştıkları antisemitizm, Yahudi kıyımı, düşmanlıklar,... ve buna benzer durumlar yüzünden barınamaz o yerlerden de ayrılırlardı. 1492 İspanyol Engizisyonundan sonra, Yahudiler kitlesel bir göçe başladılar ve çevre ülkelere yerleştiler. Bir bölümü de, kitapların yazdığına bakılırsa yaklaşık 100.000 Yahudi Osmanlı ülkelerine ulaştı. Osmanlı’ya varan

Yahudiler Yugoslavya'ya, Yunanistan'a, muhtelif Adalara, Mısır'a, Kuzey Afrika ülkelerine, Arap ülkelerine ve diğer ülkelere yerleştiler. O zamanlar Kırstof Kolomb Amerika'yı henüz keşfetmediğinden Amerika'ya gitmek söz konusu değildi tabii.

Gelen Yahudiler elbette ki kendilerinden önce gelen Romaniotları veya Bizans Yahudilerini buldular Osmanlı İmparatorluğunda. Ve yine doğal olarak, önce Trakya'ya gelindi. Edirne, Kırklareli, Çorlu, Gelibolu, ve daha birçok önemli kentler ve ilçeler Yahudilere kucak açtı. Hatta 'Franco Mahala' adlı bir mekan Tekirdağ İskelesinde olup bütün Rum sosyetesini toplardı. Orada herkes tur atar, beğendiği gençle evlenirdi. Orası da Rumların 'evlenme piyasası' idi.

Şunu da belirtmek gerekir ki 1921 de Yunanlılar Trakya'ya gelince bütün Trakya Yunanlılarla doldu. Sonra İsrnbul'a geldiler. Ancak 1923 yılına dek kaldılar. Bu tarihten sonra tümü Yunanistan'a döndü. Elbette Yunan aileleri de askerlerle birlikte Yunanistan'a döndüler

Bu yerler ilk yerleşim yerleridir. Sonradan olagelen göçlerle ve değişik nedenlerden dolayı Yahudiler azala azala yer değiştirdiler, ta ki bugün Türkiye'de 20.000 belki daha az Yahudiden söz edilir oldu. Yahudiler yıllar geçtikçe tüm Osmanlı İmparatorluğuna ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yayıldılar. Tekirdağ'dan Van'a, Ankara'dan Antakya'ya değin, özellikle İstanbul ve İzmir'de çok Yahudi yerleşmiştir. Bugün hiçbir yerde gettolar olmayıp, Yahudiler özellikle İstanbul, İzmir, Ankara ve Antakya ile İskenderun'da (üç-beş aile) bulunmaktadır. Bu aileler de giderek çocuklarının evliliği nedeniyle İstanbul'a göç etmektedirler.

Esas göç evlenmek için bayramlarda Silivri'den, Tekirdağ'dan Çorlu'ya veya İstanbul'a gidenlerdi. Zaten kardeş babalar kardeş çocuklarını evlendirirlerdi. Bulgar Savaşı'ndan sonra Çorlu boşaldı ve Sirkeci'ye, Tozkoparan'a gelindi. Erkekler, dayılar, amcalar Amerika gitmişti. Gönderdikleri arada sırada 10 dolardı. Kadınlar boynu bükük kaldı. Onlar da dolarları Karaköy'deki sarraflara bozdururlardı. Bu arada Haydarpaşa'ya, Şişhane'ye yerleşenler de oldu. Perdesi bile olmayan tek bir odaya ayda dokuz lira kira verilirdi. Terzilik yapan kızlar bir haftada buçuk lira alırdı. Evlenmek de zordu. Çünkü erkek-kadın kaynaşması

yoktu. Yani bu Amerika gidiş i çoğu kadınları mutsuz ve umarsız bıraktı. Ortalıkta Yahudi erkek kalmadı denebilir.

Bu vesile ile dünyanın belli başlı ülkelerindeki Yahudi sayısını 2000 yılı verileri ile aktaralım:

ABD	5.280.000
Fransa	519.000
Kanada	372.000
İngiltere	298.000
Rusya	235.000
Türkiye	20.000
İsrail	5.250.000
Lübnan	40

Söylemek gerekir ki, yaşam süresi uzayalı beri, Türkiye Yahudileri yaşlı bir kuşaktır. Ölen üç kişiye karşılık bir bebek doğmaktadır. Şöyle ki Türkiye Yahudileri giderek azalmaktadır (Hahambaşılık verileri). Elbet ülke değiştirenlerden de söz edilebilir ancak bunlar çok az sayıdadır.

1920'lerden sonra Yahudiler Amerika'ya gitmeye heveslendiler. Her aileden özellikle gençler Amerika'ya gitmek için yol aramaya koyuldular. Kimse Çorlu'da kalıp, böylesi mesleksiz, hiç de ilginç olmayan bir yaşamı sürdürmek istemedi. Aslında Amerika kıtası boş olduğu için, bu konuda Türkiye kendini hazır hissetti. Üstelik 1912 Bulgar Harbi, 1914'ün Birinci Cihan Harbi herkesi derinden sarsmıştı. Amerika her tür düşe yanıt verir görünüyordu. Böylece ve giderek aileler parçalanmaya başladı. Her evden bir-iki genç, bazen bir daha dönmemek üzere baba, Brezilya'ya gider, anne ise derdinden yataklara düşer sonra da ölürdü. Bazen da bir daha adı sanı duyulmayacak bir kardeş, eş, ya da sevgili,...Amerika'ya göç ederken: 'Hele bir gideyim, seni de çağırırım' dese de çoğunlukla yalancı çıkardı. Gidenler genelde 15 ile 30 yaş arasındaydı. İnsanlar gitmek için İstanbul'a gelirlerdi. Gemiyi herhangi bir yerden kalkacak sanırlar, bazen de gemiyi kaçıırırlardı. Nitekim geminin evin önünden geçeceğini sanan bir

Yahudi uzun süre beklemişti. En sonunda onu gören birisi yanına yaklaşarak sordu:

- “Ne bekliyorsun?”

- “Amerika’ya gideceğim de, vapuru bekliyorum...” Öteki de sanki yardım etmek istercesine şöyle demişti:

- “Gel de Hasköy’de bekle, ordan binersin”.

Bu bir fıkra olmayıp, gerçek bir olaydır. Bu kişinin adı da İsak Levi’dir. Sonradan Hasköy’de Yeni Mahalle veya Mallem denen semtteki bir mevlutta gördüğü bir kadına aşık olmuştu. Kendisine:

- “Bu kadının Mısır’da bir nişanlısı var, yakında geliyor ve hemen evleniyorlar” dendi ise de, nişanı bozduarak kadınla kendisi evlenmişti. Böylece Amerika’ya gitmek kısmet olmamış, evlendiği kadınla Hasköy’e yerleşerek uzun yıllar çok mutlu bir hayat sürmüştü. Levi’lerin tüm gereksinimleri Paris’teki bir amcaları tarafından sağlanmıştı: dekoratif eşyalar, küpe ve başka takılar, mutfak araçları,... dikiş makinesine varana değin bir dizi gereksinim hep Paris’ten gelmişti.

Aslında Amerika’dan önce Paris ve Viyana’ya gitmek isteyen çoktu ve giderdi de. Bu kentler her gencin düşüne girer, hiç çıkmazdı. Ancak önemli olan vasat Balkanlardan çıkmaktır, ve Amerika’ya olmasa bile ıııklı Paris’e, Napoli’ye, veya Atina’ya gitmek yeğdir. Bazıları sonradan döner, köylerinden kız alırlar ve yeniden giderlerdi. Ama bunu yapan az insandı. Özellikle 1908 Jön Türk’lerin isyanından sonra, askerlik azınlıklara da uzanınca, Osmanlı sınırlarını aşmak daha da önemli oldu. Aslında azınlıklara beslenen küçümseme duygusu ile, orduda hizmet vermeleri beklentisi pek bağdaşık sayılamazdı. Ancak Sefaradlar bu kez de Avrupa’daki Aşkenazlarla anlaşıamadılar ve en kötü işlere muhtaç kaldılar.

Bu arada çok sayıda Sefarad A.B.D. ye gitti, özellikle 1908 ile 1924-1925 yılları arası ki, bu tarihlerde özellikle 1925’te Amerika gelişleri frenlemek zorunda kaldı. Yetmiş bin kişi New York’a yerleşti. Bir başka yetmiş bin kişi Los Angeles, Rochester, Seattle, Cincinatti, Chicago, Atlanta, Portland, vb. gibi yerlere gittiler. Geldikleri yere göre öbikleştiler; İzmirli, Selanıklı, Edirneli, İstanbullu, Rodoslu, Balatlı, Hasköylü, Galatalı, vb. gibi. Güney Amerika’ya daha çok Fas’tan gidilmiştir. O ülkelerde de yine geldikleri yerlere göre öbek öbek

birlikteliklerini sürdürdüler. Bunlar turquinos (İsrailde’de de böyle adlandırılırlar) diye anılırlar ve çoğu hamallıkla işe başarlardı. Sonradan ülke ekonomisini canlandırarak fabrika bile kurmuşlardır. En az insan Kanada’ya gitmiştir, çünkü soğuk ve yılın büyük bir bölümü karanlıktı. İsrail’e ise tek tük giden olmuştur. Zaten o tarihlerde İsrail diye bir ülke yoktu.

Amerika’ya gitmek için ne belge, ne de pasaport konuları sorun olmaz, gemiye binen bir ayda Amerika’da olurdu. Onları nelerin beklediğini bilmezler, giden Sefaradlar tam bir sefalet içinde yaşarlardı. Ancak ikinci kuşak kendilerini biraz toparlayabilmiştir. Üstelik Sefarad’lara hela temizleyiciliği, ayakkabı boyacılığı, sokakları süpürmek,... gibi en adi işler verilir, düşünce vb. işleri gibi öteki nezih işler Aşkenaz Yahudileri tarafından yapılırdı. Bir dizi kitap yazıldı bu konuda, yani iki Yahudi soyu arasındaki ‘haksızlık’ konusunda. Sefaradlar bu konuda hala kitap yazıyorlar. Ve Aşkenazlar tarafından ne denli küçümsendiklerini uzun uzun ve büyük bir kinle anlatıyorlar. ABD’de Manhattan limanında bir dolu eski, modası geçmiş, ve 1900’lerden kalma hasır veya kumaş el çantaları, valize benzemeyen yük taşınan sepetler, ve daha nice taşıyıcı nesneyi bir müze içinde korumaya aldılar. Ancak sonuçta Türkiye’ye dönen hiç görülmemiştir. Zaten dönüş diye bir yol da yoktu.

Bu satırları yazan da bir dayısını, yani annesinin 10 kardeşinden en büyüğünü, Çorlu’dan Amerika’ya, daha doğrusu Güney Amerika’ya kaptırmış, bir daha ve bugüne değin, yaklaşık 100 yıl geçmesine karşın ne olduğu hiçbir zaman bilinmemiştir. Oysa 1910 yılında anneanneme: “Anne, ben Amerika’ya gidiyorum” deyip gitmiş, bir tek mektup bile yazmamıştır 1910 dan beri (!). Oysa Çorludan teyzem ve dayılarımdan yedisi gitmiş, yukarıda söz ettiğim bir dayımın dışında tümünden mektup ve para gelmiştir. Zaten baba ölmüş, geriye bir anne ile on çocuk kalmıştı. Ve yıllarca evimde ‘efidevit’ -veya Amerika’ya gidebilme sırası- lafi dolaşmış durmuş ki, uzun süre anlamını bile bilmemişim. Sanıyorum yıllar sonra belki 1950’lerde anneme sıra gelmiş, ancak o yaşta hiçbir ilgi göstermemiştir.

Amerika’ya göç edenlerin Türkiye’de kalanlara ‘dolar (!)’ göndermeleri büyük bir olaydı. Özellikle çoğu Çorlu Yahudileri zengin olmayıp, üstelik herkeste çok çocuk vardı. Şöyle ki dolarlar işe yarıyordu. Hatta kardeşler arasında büyük

tartışmalar bile çıkardı, çünkü bir kardeşin tüm parayı alması ve ötekilere hiç vermemesi işten bile değildi. Aslında yalnızca para göndermezdi gidenler. Tüm sevdiklerini arkalarında bırakmanın verdiği hüznün ile, kendilerini affettirmek için başka şeyler de yollarlardı. Gerçi Türkiye'ye değerli şeyler yollamak riskliydi. Örneğin dolarların mektup zarfları içinde geldiği anlaşıncı posta memurları paraları alıp, zarfları atmaya başlamıştı. Artık kalanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için akla gelebilecek her tür yolu denemeleri olağan bir durum haline gelmişti.

Bilindiği gibi, Hitler'in bütün Yunanistan Yahudilerini yok etmesi, hem Müslümanları tedirgin etti, hem de ve özellikle Yahudileri çok korkuttu. Bu nedenle, hem Yahudi aileleri, hem Müslüman aileleri, İstanbul'a gelmeye başladılar. Ne yazık ki, İstanbul'un güzelliğine ve rahatına kapılan bu Yahudiler, artık çok ilkel olan Çorlu'ya dönmek istemediler. Kaldı ki, okuyan çocukların aileleri zaten bu yönde bölünmüştü ve İstanbul'da kalmayı yeğ tuttular.

Yahudi ve Musevi³⁷ Hürriyet Pazar 18 mart 2001 .

Niçin bazılarımız Yahudi demekten kaçınırsınız da, Musevi deriz? Yahudi Yehuda'dan, Musevi Musa'dan geliyor. Kimileri, Yahudiliğin bir ırkı, Museviliğin ise bir dini ifade ettiğini öne sürüyor. Aslında Musevilik, Türkçe'de uydurulmuş ikinci bir kelime. Ortaya atılmasının gerçek nedeni, 'Yahudi' sözcüğünün yüzyıllar boyunca aşağılama içeren bir anlam kazanmış olması. Yani, ayıp olmasın diye 'Musevi' diyoruz! Şalom Gazetesi, Silvyo Ovadya'nın öncülüğünde, esas kelime olan Yahudiliğin kullanılması için çaba sarf etti. Biz de bu yazıda Yahudi kelimesini kullanıyoruz.

Cumhuriyet'ten önce Edirne'den Diyarbakır'a kadar her yerde Yahudi cemaatleri yaşarken, bugün İstanbul dışında çok azaldılar. İstanbul'dan sonra İzmir 2 bin kişi ile ikinci sıradadır; Ankara, Adana, Bursa, İskenderun, ve Antakya'da ise çok az sayıda aile yaşamaktadır.

³⁷ "Bizim Yahudiler," **Hürriyet Gazetesi**, 18 mart 2001, s. 9.

Çoğu kişi tüm Yahudilerin 1492’de İspanya’dan geldiğini sanıyorlar. Oysa Anadolu’da Yahudilerin varlığı çok eskidir. İlk cemaatlere Romaniot denirdi. Bir de Avrupa kökenli Aşkenaz’lar vardı.

Ladino giderek daha az konuşuluyor ve Türkçe gerektiği gibi konuşuluyor. Yahudilerin bakımevleri var: Hasköy’de Yaşlılara Yardım Derneği; Balat’ta Balat Musevi Hastanesi: Bu hastane tam teşekküllü olup dışardan da hasta kabul etmektedir. Barınyurt Yukarı Tünel’de Yüksekaldırım’dadır.. Bir de Ulus Okulu var. Bu okul üniversiteye çok iyi hazırlamakta ve Türkçe, İngilizce ve İbranice dillerini öğretmektedir. Ulus Okulu, Ladino veya Yahudi-İspanyolcası veya Judeo-Espanyol dilini geri çevirmiştir. Nedeni de çocukların Türkçe şivelerini çokça bozmasıdır. Genç annelerin şiveleri bir Müslüman Türkten ayırt edilemeyecek denli düzgündür.

III. BÖLÜM

DİL

Konuya girmeden önce diyelim ki her yıl 10 dil ölüyor. Ve 100 yıl sonra bugünkü dillerin hiçbiri olmayacak. Bu vesile ile George Dumezil'i analım : 53 dil ve lehçe biliyordu, Ubix dilini araştırdı. 1970 yılında öldü.

3.1. Judeo-Espanyol:

Araştırmacı yazar Rıfat Bali “Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)”¹ adlı kitabında, Edirne Mebusu Şeref Aykut'un, Şükrü Kaya'nın bir parti üyesine şöyle dediğini yazıyor:

“...Onyedi milyon Türk, yüzellibin Türkçe söylemeyen yurttaşa kendi kültürünü aşılamayacak kadar zayıf ise mesele yoktur. Halbuki ben buna inanıyorum (‘Gene o mesele’ Cumhuriyet, 7 Mayıs 1937) sözünü hatırlatarak Türk’ün bu konuda ihmalkar olduğunu belirtti. Şeref Aykut yurttaşlık anlayışını ve azınlıklardan beklentilerini şöyle ifade etti: “ Türkiye’de biz Türkler ve bir de Türkiyeli olan yurttaşlar vardır. Türkiyelilerin Türk olması, ancak birliği yapan dilde birleşmeleri ile olur. Bunun içindir ki Türkiyeli yurttaşlarımızı bu tertemiz varlık içine almak gayesiyle onları Türk diline saygıya davet ediyoruz.

İstanbul sokaklarını kirleten bin bir karışık dilleri, başka yerlerde istedikleri kadar söyleyebilirler. Lakin Türkiye’de hayatın bütün zevkini tadararak altına sığındıkları bayrağın şerefine riayet etmek bir misafir için bile borç iken, o sancağa tabi, o milletin ferdi olduğunu sırası gelince haykıranlardan hiç olmazsa bu dile hürmet istemek de Türklerin hakkı değil midir? Afyon bağımsız milletvekili Ermeni asıllı Berç Türker de Türkçe’nin ana dil olarak konuşulması için önlemler alınmasını istedi...”

Rıfat Bali’nin yazısı böylece devam ediyor. Yahudilerin Türkçe konuşmalarının kaçınılmaz olduğu,..vb. gibi konular kitabında büyük bir yer tutuyor.

Ancak bu yazılanlardan önce 1900’lerde Rue de Péra veya Beyoğlunda İspanyolca konuşan papazlara rastlandı. Caddede konuşan bu papazlar kendi papaz giysileriyle geziyorlardı. Onları dinleyen Müslümanlar pek çok şaşırıp, şöyle bağıyorlardı: “Yahudi papaz?! Yahudi papaz?! Olacak iş değil!! Nasıl olabilir”. Nedeni de Yahudilerin o zaman, yani Atatürk’ten önce Türkçe veya

¹ Rıfat Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Bir Türkleştirme Serüveni [1923-1945]*, s:382

Osmanlıca konuşmamalarıydı. Bu insanlar o zaman İspanyolca'ya bugünkünden daha yakın bir dil kullanırlardı. Bu İspanyolca, Katalanca idi.

1948'de İsrail'e göçeden Yahudi akımından sonra, çoğu İstanbul, İzmir ve Trakya olmak üzere 35 ile 40.000 Yahudi kaldı Türkiye'de. Yaklaşık tüm yoksullar gitmişti. Çünkü gerçekten Türkiye'de bırakacak bir şeyleri kalmamıştı. Geri kalanlar iyi durumda olan küçük işletme sahipleri veya varıllardı. Serbest meslek sahipleri de bir hayli çoktu. Durum zamanla düzeldi. Hatta giden tüccarlar, salt çocuklarına kavuşmak için gidiyorlardı İsrail'e, emekliliklerini geçirmek için. Yine de Türkiye ile ilişkilerini koparmıyorlardı Bir dizi sinagog ve okul kapanmıştı. Özellikle bu okullar yoksullar tarafından doldurulmuştu. Oysa varıl ailelerin çocukları özel okullara veya ülkenin Türk okullarına yollanıyorlardı. Şu anda birkaç çok iyi okul vardır Türkiye'de .Türkçe zorunlu dildir. Bundan başka Hasköy'de bir Yaşlılar Yurdu, Balat'ta bir Hastane, İzmir'de bir hastane ve bir Yaşlılar Yurdu, vb. kuruluşlar tek tük görülmektedir.

Şunu da bizler tamamlayalım: Yarı Türkçe, yarı Judeo-Espanyol iki gazete 1972 yılına değin çıkıyordu. 1972'de 'La Vera Luz' (Gerçek Işık) kapanmıştır. Şu anda bir tek 'Şalom Gazetesi' hiç aksamadan çıkmaktadır. Judeo-Espanyol Hahambaşılık gibi dinsel mekanlarda konuşulmaktadır. Sinagolarda da bazı metinler Judeo-Espanyolca olarak halka çevrilmektedir. Bundan başka bu dil eski mezar taşlarında ve eski Ortaköy gibi yerlerde hala halk tarafından kullanılmaktadır. Türkçe mezar taşlarına ender rastlanabilmektedir. İbranice yazılı olanlar da çok enderdir. Bunlar yaşlı insanların mezar taşları olup, çok zarif mısralar ile donatılmış, gerçekten kayda değer bir şiirsellik içerirler. Ne var ki mezarlıkların inşaat şantiyelerine dönüşmesi bu uygulamaya engel olmaktadır. Nitekim İzmir Yahudi mezarlığında anneannemi aradımsa da, mezarlığın ortasında Belediye Başkanı yol yaptırdığı için mezartaşı yolun altında kalmıştır.

Prof. Haim Vidal Sephiha bu değerlendirmeleri yaklaşık tüm Avrupa ve Kuzey Afrika ülkeleri için yapmaktadır.

Ekleme gerekir ki, özellikle Çorlu'da ve tüm Trakya'da Hristiyanlarla içiçe yaşamış olan Yahudiler çok düzgün Rumca konuşurlardı. Annem de Rumca bilirdi ve çok hızlı ve güzel konuşurdu. 'Kan İftirası'na karşın yine de Rumca Yahudice'den hemen sonra gelirdi. Çünkü Rumlar Trakya'da en kalabalık insan

topluluğu idi. Ermeniler Rumları izlerdi ve Yahudiler çok az sayıda idi. Kaldı ki Amerika ve İsrail modası başlayalı beri Yahudiler bir avuç kadar kalmıştı. Yahudice’de bir yığın Rumca sözcük vardır. Ancak birkaç tanesini Prof. Avram Galante’nin ‘Histoire de Juifs de Turquie’ Türkiye Yahudilerin Tarihi kitabından öğreniyoruz: eskuraliça/küpe, temel/binanın toprak altındaki bölümü.

Dil konusu öneminden dolayı başından almaya değer. Kaldı ki ay yoktur ki Yahudice, veya Judeo-Espanyol veya Ladino (üçü de aynı dil aslında) ile ilgili olarak bir veya birkaç günlük bir kongre dünyanın değişik üniversitelerinde oluşturulmasın.

“Katalanca” İspanya Yahudileri veya Sefaradlarca konuşulan dil olarak bilinmektedir. Gerçekte 1492 den önce ve sonra İspanya’da değişik yerlerin değişik lehçeleri vardı. Ancak en tanınmış ve ünlü lehçe Katalanca idi. Ve Yahudiler Katalanca’yı benimsemişlerdi. Ve bugün İspanyollar Katalanca ağırlıklı bir İspanyolca konuşurlar. Bu nedenledir ki bugün giderek azalmakta olan Sefaradlar, yine de İspanyolların konuştukları İspanyolcayı gayet rahat bir biçimde anlamaktadırlar.

31 mart 1492 Yahudilere verilmiş son tarihi Avrupa kuzeyine, sonra da Akdeniz’in çevresine yerleşmek üzere yola çıkarlar. Gittikleri her yerde Yahudi topluluklara rastladılar. Ve onların içine girerek hem yaşam biçimlerini, hem de dillerini, özellikle dillerini öğrenmeye başladılar. Elbette ki öldürülüyorlardı aynı zamanda. Yüzyıllarca rahat ve bolluk içerisinde yaşadıkları İspanya’dan sonra yollara düşmek onlar için çok güçtü. Hatta yola çıkmadan önce bir prens gözü ile bakılan Sir İsak Abravanel Katolik krallara ne denli rica minnet ettiyse de, ne denli büyük paralar verdiyse de İspanya’da kalmak için bir umut belirmedi. Kendisi de bütün İspanya Yahudilerinin Başkanı iken, ailesini alıp yola çıktı ve sonradan İtalya’ya yerleşti. Onun sülalesinden ve çok kuşak sonra, torunu olan bir öge, Türkiye’ye yerleşti ve birkaç kuşak sonra Jak José Abravanel adı ile Portekiz Konsolosu olarak görev yaptı. José Jak Abravanel 1995 yılında vefat etti. Abravanel’lere dünyanın değişik yerlerinde rastlanabilir. Tümü de İsak Abravanel’den gelme insanlardır. Nitekim bu soyadı çok saygın olup, onu her öge gururla taşımaktadır. Hatta Jose Jak Abravanel Atatürk’ün bir şeref madalyasına da sahiptir. Abravanel’ler için bugüne varan bir atasözü şöyle diyor:

“Basta ke mi nombre es Abravanel!” (“Yeterlidir adımın Abravanel olması”).

Ancak bu deyiş çok övünge bulan sonraki kuşak Abravanel’ler şöyle bir ekleme yaptılar:

“Basta ke mi nombre es Abravanel,

Avro lo kolcha i me echo sin komer” (...yorganı çeker yemeden de yatarım).

Maliye Bakanı Ekselans Isaac Abravanel, ve isteği dışında Hristiyanlığa geçmiş Abraham Senior, bu iki ünlü ve sevilen devlet adamı, Yahudileri İspanya’dan çıkaran Katolik Krallar İsabelle de Castille ve Ferdinand d’Aragon’un Kovulma fermanını imzalamak zorunda kaldılar. Yahudilere dört aylık bir süre tanıdılar. Ancak ne para ne de altın götürebileceklerdi.

Abraham Senior bir maranos (İspanyolca domuz demek) veya bir konversos idi artık. Şu anda İspanya’da, dedelerinin Şabat akşamı mum yakıp dua ettiğini anımsayanlar, onların konversos olabileceklerini ileri sürerler.

İspanya’dan sonra dünyanın dört bir yanına dağılan Sefaradlar, her gittikleri yerlerde önce Katalan İspanyolcasını konuştular. Ancak bu dil, bir süre içindi. Zamanla Holanda’ya gelenler Hollandaca, Fransa’ya varanlar Fransızca, İtalya’ya varanlar İtalyanca öğrendi,... ve böylece her Sefarad yerleştiği ülkenin insanı olup, o ulusun bir ögesi olabildi. Bir-iki kuşak sonra Katalanca-İspanyolca unutulup, bulundukları ülkenin dilini konuşarak, o ülkenin yurttaşı oldular. Ve yıllar sonra nereden geldiklerini bile unutabildiler.

Oysa Osmanlı İmparatorluğunu gelenler için durum böyle miydi? Değildi. Belki de tarihte ilk kez rastlanan bir olay gelişti veya hiç gelişmedi; daha doğrusu 20. yüzyıla değin kapalı bir biçimde sürdü. Ve İspanyadan çıkılan 1492 tarihinden çok önce Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudilerdi. Onlar da değişik ülkelerin engizisyonlarından kaçıp, yaşamayı başarmış insanlardı. Bunlar Sefarad değildi. Bunlar Bizans Yahudileri idi ve bir Yunanlı gibi çok güzel Rumca konuşurlardı. Nitekim andığım sözcükler o zamandan kalan sözcüklerdir: avramila:erik, armi; bir tür yemek, **eskuraliça**: küpe, piron:yemek çatalı, makari: keşke, pita:pide, temel:temel. Ve daha bir yığın sözcük. Ancak ‘piron’un öyküsü gerçekten ilginçtir: O tarihlerde İspanya’da çatal işlevinde bir gereç kullanılmadığı için, Sefaradler hiçbir zaman ‘tenedor’a yetişmediler. Ve geldikleri yerde öteki Yahudilerin veya Bizans Yahudilerinin bir dizi sözcüğü ile birlikte ‘piron’

sözcüğü ile idare ettiler. Bugün hala Türkiye’de ve Türkiye’den dünyaya yayılan binlerce milyonlarca Türk Yahudisinden arta kalanlar (yaşlılar) çatala ‘**piron**’ der ve Türkiye’den göç ettikleri açık ve seçik bir biçimde belli olur. Ancak 1492 de Osmanlı’ya gelen Yahudiler Yunanca konuşamadılar. Onlara zor geldi. Osmanlıca’ya ise hiç girişmediler bile, çünkü dilin ucunda uçuşan bir İspanyolca’dan sonra, gırtlaktan telaffuz edilen bir dili konuşmak olanaksızdı. Aslında Rumca öğrendiler ama yalnızca bir kısım Yahudiler ve ikinci dil olarak. Böylece Sefaradlar yüzyıllar boyu Katalan İspanyolcasını konuştular.

Ne var ki, bu İspanyolca giderek yozlaşmaya başladı. Geçtiğimiz yüzyıllardan bugüne değin gelen öykülerde, şarkılarda, romansaslarda, şiirlerde, romanlarda, hatta yemek tariflerinde bile, sözcükler daha arı ve özdür. Yabancı dillerden gelme sözcüklere pek rastlanmıyor. Bu durum bir süre böyle gidiyor. Ancak yeni buluşlar çoğaldıkça, bir buluş sözcüğü ile birlikte dile giriyor ve giderek gerçek İspanyolca’dan veya “İspanyol el Halis” ten uzaklaşıyor².

3.2. Judeo-Türk:

Ve görülen şu ki: Hükümet veya Osmanlı devlet idaresi ile ilgili konularda Türkçe veya Arapça sözcükler olduğu gibi yer almış: Hükümet, vali, valilik, cumhurreisi, muhtar, seçim, kütük, icra, haciz, mahkeme, cürmümeşhut.... Bir de meslekleri Türkçe söyleriz hep: bahçEvan, sobacÎ, muslukçu, badanacÎ, boyacÎ,.. gibi. Dikiş konularını fransızca biliriz: surfilé, fermoire, haute couture, pince, revers, fronce, cloche, jupe,... ve benzerleri. Elbette İbranice sözcükler hiç eksik olmaz. Bayramlar İbranice olup bir dizi sözcük İbranicedir: mazal: şans, azlaha: bereket, beraha: dua, avel: öksüz çocuk, arvit: gece duası ...ve benzerleri. Elbette 21. yüzyılda bu karışım daha da ivedileşti ve dil tanınmaz bir duruma geldi. Yıllardır Judeo-Espanyol, Türkçe ve öteki Avrupa dilleri önünde geri adım atmaktadır. Artık ‘yahudice’ anadil olmaktan çıkmıştır. Gözlemlenenler şöyle:

² Rıfat Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni [1923-1945]*, İletişim, İstanbul, 2000, s.56..

- Judeo-Espanyola her dilden sözcük, fakat daha çok Türkçe karışıyor.
- 7-8 yaşlarındaki çocuklar Yahudiceyi anlamıyorlar.
- Daha büyük gençler anlıyorlar, ancak konuşmuyorlar.
- Yetişkinler gerçi Judeo-Espanyolu anlıyor, ancak Türkçe'yi de katıyorlar.
- Altmış yaşındakiler eski şarkı veya kantigasları, öyküleri veya konsejasları biliyorlar.
- Bazı Rum, Ermeni ve Müslümanlar Judeo-Espanyolu ticaret hayatından kalma bir alışkanlıkla biliyorlar, özellikle Selanik'ten gelenler.

Bu konuyu birkaç bilgi ile tamamlayalım:

“Barcelona”, İbranice'den gelme bir addır: bar-shelanu; veya ‘bizim sahil’ anlamına gelir.

“**Montjuich**”, Mont Juif veya ‘Yahudi tepesi’ ve şu anda Yahudi mezarlığı o tepededir.

“**Granada**”, ibranice'den gelme bir addır: guer-anat; veya ‘campo de refugiados’, Türkçe'ye ‘savaş mültecileri’ olarak çevrilebilir.

“**Calatayud**”, Arapça'dan ‘**qal’at-alyahud**’ veya ‘Yahudilerin şatosu’.

“**İberia**”, ibranicedir; ‘**ibria**’ veya ‘**hebreia**’ veya ‘**iberos**’ veya ‘**hebreos**’.

“Escalona” (basamak: eskalon JE, échelon F). Ashkelon veya Ashcalon, İsrail'in güneyindeki Judea bölgesinin çok işlek bir limanın adıdır. Bu liman, eskiden İspanya'nın Katalan limanları ile yaptığı bütün ticari işlemlerin odağıydı.

Bütün bu dil ve yazı olayların tümü 1923 yılına değin sürdü. Atatürk ile birlikte hem solitreo hem ladino yavaş yavaş bırakılmaya başlandı. Kaldı ki o zamanın gençleri veya 1920'den sonra doğanların hiçbiri ne Rashi, ne Solitreo, ne de Arapça veya İbranice biliyordu. Atatürk'ün gelişi ile karmaşık ve yabancı diller sona eriyor, ‘Vatandaş Türkçe Konuş’ zamanı başlıyordu. Ancak Türkçe konuşan Yahudiler Türkçe'yi bilmiyordu, Rifat Bali'nin kitabında sözettiği gibi. Ve beklemek gerekiyordu. Şöyle ki 1950'lerden sonra doğanların Türkçesi çok düzgün ve şivesizdi.

3.4. Judeo-Franse:

Önce 1923'ten sonra, doğanlar Fransızca'yı bol bol kullanarak anlatmışlardı kendilerini. Bu dile Judeo-fragnol adı verildi. Prof. Sephiha "L'Agonie des Judeo-Espagnols"³ kitabında şöyle yazıyor: "Alliance İsráélite Universelle'in öğretisi sonucu- Judeo-Espagnol iki dil arasında sıkışmış kalmıştır: Yahudice ve Türkçe. Albert Dauzat'ın dediğine bakılırsa:

"Avrupa tarafında Ermeni, Rum, Yahudi, Rus ve Türkler arasında bölük pörçük bir Fransızca konuşuluyor. 1914'e değin, her azınlık kendi dilini öğrenir ve öğretilirdi ve bu dil çoğu kez Fransızca idi. Osmanlı İmparatorluğu bölünürken bu azınlıkların dilleri de parça parça bölünmeye başladı. Gerçi Türk Okulları açılmaya başlayınca da yine azınlık okulları öğretim veriyorlardı, Musevi Okulları gibi, Galatasaray Üniversitesi gibi,...ve elbette Alliance İsráélite Universelle okulları açık kalıyordu. Fransızca giderek Ladino'nun yerini aldı. Okullardan mezun olanlar Fransızca konuşuyorlardı; Ladinoyu ancak aileleri ile, veya 'klasa basha' veya 'aşağı sınıf' ile konuşmak için kullanacaklardı. Bu kez ayırım hem dilde, hem toplumsal alanda idi. Ladinonun sözdizimi zarar görüp fransızlaşıyor ve 'snobizm' o zamanın Yahudileri arasında bir hayli yayılıyordu. Böylece yeni dil Judeo-fragnol adını alıyordu".

3.5. Türkçe:

Bu durum 1950'lere değin sürdü. Ladino veya Judeo-espagnol giderek unutulmaya başlandı. Ve olması gerektiği gibi, gençler ve yeni kuşaklar ülkenin hem adlarını, hem dilini benimsemeye başladılar. Böylece Avram veya Abraham önce Albert sonra da İbrahim oldu, Şlomo Süleyman oldu, Moiz Musa oldu, Hayim Hayati oldu, vb... Aynı hareket kadınlarda da görüldü. İlk çocuk dedenin veya babaannnenin adını alacağı için, bazen ilk harfinden yararlanıldı ve Ester

³ Haim Vidal Sephiha, *L'Agonie des Judeo-Espagnols*, Entente, Paris, 1977, s. 105.

Esin oldu, ileri zamanlarda Rebeka Beki sonra da Refika oldu, Luna Aylin oldu, Stella Yıldız oldu, İren İrem oldu, vb...

Bugün İngilizcedir Türkçeye bulaşan; ve Türk Dilbilimcilerin engin üzüntüsü ile karışık, Türkiye'yi bir Türkilizce sardı.

Prof. Berke Vardar'ın (İÜ. Fransız Dili ve Edebiyatı Dilbilim Kürsüsü Başkanı "Dil Devrimi"⁴) başlıklı kitabında Atatürk'ün şu tümcesine yer vermiştir:

"Ülkesini, yüksek bağımsızlığını korumasını bilen Türk ulusu, dilini de yabancı boyunduruğundan kurtarmasını bilmelidir". Prof. Oktay Sinanoğlu Türk Dili ile ilgili bir kitabının kabında şöyle yazıyor: "Türkçe yoksa Türkiye de yok".

Nitekim Judeo-Espanyol yok olalı beri, Türkiye Yahudilerin sayısı 20 bine indi ve giderek de bu sayı azalıyor. Ancak kimlik arayışına çıkalı beri bir dizi sanatçı, ve her alanda sanatçı, parlamaya başladı. Böylece dış ülkelere Türk adı çoktandır taşınıyor, hem Müslüman Türkler tarafından, hem de Türkiye Yahudilerince. Ne var ki artık bundan böyle Judeo-Espanyol veya Ladino veya Yahudice, hiçbir işe yaramayan YURTSUZ bir dil oluverdi. Ladino yerine anne ve babalar "İspanyol el Halis"i veya özellikle İngilizce'yi, Japonca'yı, ya da Rusça'yı öğrenmenin daha akıllıca olacağını düşünerek bu dilleri öneriyorlar çocuklarına.

Taha Akyol 24 Ocak 2005 tarihli Milliyet Gazetesindeki köşesinde şöyle yazıyor:

".... Türkiye değerli iki müze kazandı. Biri Oya Eczacıbaşı'nın öncülük ettiği "İstanbul Modern" adlı sanat müzesi. Öbürü tarihçi Naim Güler'ün rehberliğiyle kurulan "Türk Musevileri Müzesi". (www.salom.com.tr). Müze binasının eski adı "Zülfaris Sinagogu"dur. Zülfaris, Karaköy caddesine açılan bir sokağın adıdır... Osmanlıca "Zülf-ü ârus (gelin kâkülü) deyimi halk arasında "Zülfaris"e dönüşmüş. Sinagog, da adını bu sokaktan alıyor....."

⁴ Berke Vardar, **Dil Devrimi Üstüne**, Yankı Yayınları, İstanbul, s.7.

IV. BÖLÜM

ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

4.1. GENEL ATASÖZLERİ

Judeo-Espanyol diye adlandırdığımız dil, 514 yıl önce Yahudilerin yer değiştirmelerine karşın kullandıkları yoz bir dildir. Bu dili Yahudiler büyük bir inat ve sebatla kullanmışlardır, bir dizi başka dilden katılan sözcüklerle birlikte, ve bu katkıyı hiç dert etmeden. Yıllarla bu katkıların tatları ve renkleri de eklenmiştir dile kuşkusuz. Doğaldır ki bu dil bir ara yokolma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Ve bu tehlike ortadan kalkmış sayılmaz. Şöyle ki bu dili konuşan gençler zamanla azalmış, bir dizi toplantı, dersler, tiyatrolar, dinletiler, sözlükler ve daha sayamayacağımız onca etkinlik sürüp gitse de, hiç biri bu dili konuşulur kılmayı sağlayamamıştır.

Refranes'lere Türkçe 'terane' denebilir. Bu refranes'ler geniş bir renk yelpazesi sunar ve çoğu kez sonları uyum içinde olup kafiyelidir. Ancak en önemli yanı, felsefesi, mantığı ve öğretisidir. Başka bir deyişle 'uzun lafın kisası'nı sergiliyor bu atasözleri ve deyişler, çoğu kez gülümseterekten. Hazır bulup, hazır sunuyoruz ve istediğimizi hoş bir biçimde sergiliyoruz, kırk yıllık filozoflar gibi.

Bu atasözleri ve deyişler 1492 yılında birlikte taşıdığımız tümcecikler veya tümce parçalarıdır. Yemek türleri ile birlikte, romansaslarla, şiirlerle, öykülerle, dil ile, ... ve daha bir dizi kavram ile birlikte dünyanın dörtbir yanına yaydığımız bilgeliklerdir aslında. Hiçbir atasözü ve deyiş yeni üretilmedi, hiçbir atasözü ve deyim de yenibaştan kurulmadı. Belki unutulmuş olmuştur ama aslında o da kuşku götürür. Çünkü fıkralar konusunda olduğu gibi, o anda birine 'anlat' deyince fıkrayı nasıl anımsayamazsa, atasözleri ve deyimler de aynı biçimde akla gelmez, ancak gerektiği zaman Judeo-Espanyol bilen biri anında bir tekerleme gibi söyleyiverir o deymi. Şöyle ki kitaplar doldurulsa bile, hiçbir zaman sonu gelmez bir varsılıktır bu hazine.

Konular, o anın gerektirdiği felsefe ile birlikte, inançlardan, aile yaşamından, gelenek ve göreneklerden, diasporada Yahudi yaşamından alınmış düşünce

biçimleridir söz konusu. Tanrı, kral (sonradan padişah), ev, aile, para, yaşam, ölüm, evlilik, kadın ve erkek ilişkileri, doğum, ...konularındaki deyim ve atasözleri en önemlileridir.

Ünlü halkbilimci Matilda Koen Sarano bu konuda ne denli kitap yazdıysa da henüz söyleyeceklerini bitirmiş değil. Yolu yordamı gösteren, öğreten, eğiten, eğlendiren, güldüren, alay eden,... öğelerdir bunlar, özellikle de güldürerek düşündüren. Bu çalışmayı yapan kişi, bu kısa veya uzun tümce parçacıklarını daha önce bilseydi bir çok konuda başka türlü davranırdı. Aslında Yahudinin en büyük özelliği, acısına gülümseterek ve gülümseyerek yaklaşmasıdır. Bunu ilk söyleyen Refik Erduran Mayıs 1984 tarihli Güneş Gazetesi'ndeki köşesinde şöyle yazmıştı.

Atasözleri ve Deyimler yüzlerce değil binlerce sayılabilir. Hatta sayılamaz da. Bunlar yağmur gibi, sağanak gibi insanı sarar sarmalar, o dili bilen için elbette ki. Bu atasözü ve deyimleri 1984 yılından beri topladığıma bakılırsa henüz tümünü toplamadım denebilir, çünkü bunların tümü hiçbir zaman toplanamaz. Üstelik yakınlarım ve arkadaşlarım tembihim sonucu uzun listeler getirmeye başladılar. Yaşantımızı ayna gibi yansıtan, bazen neşe, bazen hüznün, bazen üzüntü, bazen sevinç, bazen... bazen... Ve en sonunda uğraştan, tutkuya dönüşen bir duygu oluşturdu bende.

Bu arada 1996 yılı 'Nasreddin Hoca'yı Anma Yılı' olarak kabul edildi. Ülkemizde Nasreddin Hoca'nun uzmanları arasında Muzaffer Uyguner'ı sayabiliriz. Uyguner atasözleri ve deyimlerle değil, daha çok fıkralarla haşır neşir oldu.

Judeo-Espanyol dilindeki atasözleri ve deyimler hiçbir bakımdan değişmedi, azalmadı, çoğalmadı da... Ancak göze çarpan şu ki, hiçbir bakımdan değişmediler. Şöyle ki aynı atasözü ve deyim 500 yıl sonra, sanki bugün üretilmiş gibi kullanabiliyoruz.

Bu özelliği yansıtmaya çalışacağım.

"Folklor de la Famiya Djudia" diye adlandırdığımız Proverbos ve Dichas öbeğinde görüldüğü gibi hiçbir atasözü ve deyim anlamı değişmemiştir. 500 yıldan bu yana değişmeyen, artmayan, eksilmeyen, yokolmayan,... ve HER duyguyu dile getiren bu atasözleri ve deyimlerin bir bölümünü aktarmayı deneyeceğim.

Dizeme tus proverbos, te dizere ken sos.

Atasözlerini söyle bana, kim olduğunu söyleyeyim sana.

(Bu atasözü birkaç yıl önce Prof. Haim Vidal Sephiha tarafından söylenmiştir).

El Djudy no tiene leyes, tiene refranes.

Yahudi'nin yasaları yoktur, atasözleri vardır.

El jeni, el entendimiento i el spirito de una nasyon, se deskuvren en sus proverbos.

Bir ulusun dehası, anlayışı ve ruhu atasözlerinden anlaşılır.

(Bu atasözü çok zaman önce Francis Bacon tarafından söylenmiştir.)

En tus apuros i afanes, toma consejos de tus refranos.

Mutsuzluk ve umutsuzluklarında, atasözlerinden öğüt al.

Proverbo falso no ay.

Atasözünün yanlış olanı yoktur.

Si el proverbio lo savia.- ya lo tenia.

Eğer atasözünü bilseydim, onu tutardım (ona uygun hareket ederdim).

4.1.1 ASHUGAR / Çeyiz

Ashugar i kontado te puedo dar, la ventura i el mazal vatelo a bushkar.

Sana çeyiz ve nakit (para, drahoma) verebilirim ama kader ve kısmetini git kendin ara..

Ashugar i kantante, todo delante.

Çeyizmiş para imiş, her şey 'ön'dedir (cinsellik maddiyattan da önemlidir).

De dota i ashugar ninguno se enrikesyo.

Drahoma ve çeyizden kimse zengin olmadı.

Ken no kere kosfuegrar demanda muncha dota i ashugar.

Dünür olmak istemeyen fazla drahoma ile çeyiz ister.

Kuando la vieja se kere alegrar, se akorda de su ashugar.

Yaşlı kadın sevinmek isteyince çeyizini anımsar.

La ija en la fasha, el ashugar en la kasha.

Kız henüz kundakta, çeyizi sandıkta bile.

La novya kale ke mostre el ashugar.

Gelin çeyizini mu tlaka göstermelidir.

La novya traye ashugar de oro i de marfil, la esfuegra tiene de dizir.

Gelin altınlı ve fildişi çeyiz getirir, kaynana yine de söylenir.

Ni kaveyo ni kantar no kaven en ashugar.

Ne saç ne de güzel ses çeyize sığmazlar.

Si ashugar no tenemos, enkolgado mo lo vemos.

Eğer çeyizimiz yoksa bile onu asılmış gibi görürüz (düş kurarız).

4.1.2 BENADAM / İnsan, Adam, İnsanoğlu.

Alevanta la kavesa de la kulevra i no del benadam.

Yılanın başını kalkındır da insanınkini asla (insan yılandan da kötüdür).

Boka / Ojo de leon ke te koma, i no ojo de benadam.

Aslanın ağzı / gözü seni yesin de, insanın kem gözü asla.

El benadam areyeva mas ka la piedra.

İnsan taştan daha dayanıklıdır.

El benadam es de karne i de sangre.

İnsanoğlu etten ve kandan oluşmuştur.

Lo ke el Dio aze, el benadam no dezaze.

Tanrı'nın yaptığını insanoğlu bozmaz.

No es el lugar ke da onor al benadam, es el benadam ke da onor al lugar.

İnsana bulunduğu yer onur vermez, insan bulunduğu yere onur verir.

‘Peza el oro, peza el plomo, peza el benadam maz ke todo’.

Altını tart, kurşunu tart, insanoğlu hepsinden ağır tartar.

4.1.3. BIVDA / Dul Kadın

A la bivda, el guerko la ambisyona / la envidya’.

Dul kadını şeytan kıskanır.

Azetunas en bivda, azetunas en kazada.

Dul iken zeytin, evli iken zeytin (ikici kez evlenmesine rağmen yaşamı değişmedi).

Bivda onrada, su puerta serada.

Dul kadının kapısı kapalı olursa, saygın olur.

Ken no kreye a la bivda, ke se le aga el marido viajador.

Dul kadına inanmayanın kocası gezginci olsun.

Ken sostiene al guerfano i a la bivda, se va a ganeden.

Dul kadına ve yetime destek veren cennete gider.

Kuando los bivdas yoran, yoran i las bien-kazadas’.

Dul kadınlar ağlayınca, mutlu evliler de olanlar da ağlar (sorunlar onları da etkiler).

Maldision de bivda i lagrimas de guerfano no aparan a bueno.

Dul kadının bedduası ve yetimin gözyaşları iyilik getirmezler.

Mas vale ser bivda de un buen marido, ke mujer de un marido negro.

İyi bir kocanın dulu olmak, kötü bir kocanın karısı olmaya yeğdir.

Ni bivda sin dolor ni ija sin amor.

Ne acısız dul ne de aşksız genç kız.

Ni miercoles sin sol, ni ija sin amor, ni bivda / ni vieja sin dolor.

Ne güneşsiz bir Çarşamba, ne aşksız kız, ne acısız dul / yaşlı kadın.

4. 1. 4. BODA / Düğün

A la boda, sin kombidar no dan lugar.

Davetli olunmadıkça, düğünde yer verilmez.

Avaz sin arroz, es komo boda sin tanyedor.

Pilavsız kuru fasulye, çalgısız düğün gibidir.

Boda grande, boda chika, talamon se kere.

Küçük düğün, büyük düğün, gene de ‘talamon’ (kutsal örtü) gerekir (düğün masraflı iştir).

Boda no se aze kon esfongos, sino de groshes buenos.

Düğün ‘esfongos’ (ıspanak yemeği) ile olmaz, güzel kuruşlarla (masraflarla olur).

Bodas tenga ken bodas kere.

Düğün arzu edenlerin düğünü olsun.

Boda, tanyedor i guerta ande el vizino.

Düğün, çalgıcı ve bahçe, komşuda olsun (...çünkü bu işler kolay değil).

Dame la onra, komete la boda.

Bana onurunu ver, sen düğünü ye (onur benim olsun, yiyecekler senin)

Davul (t.) ay en la boda.

Davul, düğünde olur.

Djoha, izo una bodika, todo para su golika / su tripika.

Nasreddin Hoca bir düğüncük yapmış, tümü kendi boğazına / midesine inmiş.

El loko aze la boda, el sezudo se la goza.

Deli düğünü yapar, akıllı sefasını sürer.

Esta boda i este arroz, son para vos.

Bu düğün ve bu pilav sizler için (her şey sizin onunuza).

Esta bodika, para mi golika.

Bu düğüncük, benim ağızçığım için (ben karnımı afiyetle doyurayım)

Gaste de boda, no se aze kada dia.

Düğün masrafı hergün yapılmaz.

‘Kada dia no es boda’

Her gün düğün günü degildir.

Ken tiene mujer ermoza, ke la guadre / ke no vaya a l boda.

Güzel karısı olan onu gizlesin / düğüne gitmesin.

La boda es una bora.

Düğün bir fırtınadır.

La novya sarnudo, la boda se gasto.

Nişanlı kız hapsirdi, düğün bozuldu (yoktan bir nedenle bir aktin bozulması).

Lo ke se fada en la boda no se fada en la vida / en ninguna ora.
Düğün esnasında yapılma fırsatı olmayan hayatta kısmet olmaz.

Ningun perro ni gato fuye de la boda.
Hiçbir köpek ne de kedi düğünden kaçmaz.

Ni novya sin keshas ni boda sin pandero.
Ne yakınmasız gelin ne de tefsiz düğün.

Ni novya sin sejas ni boda sin keshas.
Ne kaşsız gelin ne de yakınmasız düğün.

No ay boda sin pandero.
Tefsiz düğün olmaz.

No puedes baylar en dos bodas en mizmo tiempo.
Aynı anda iki düğünde dans edemezsin (aynı iki işle ilgilenemezsin).

Para vos novya toda esta boda.
Sizin için gelin, tüm bu düğün.

Todo el ke va a la boda, echa sal a la oya..
Düğüne her giden, tencereye tuz katar (armağanı ile maddi katkıda bulunur).

4. 1. 5. ERMANA / ERMANO / Kız kardeş / Erkek kardeş

A la mujer savya, el marido la yama ‘Ermana’.
Bilge kadına, kocası ‘abla’ dermiş (saygı cinsellikten önce gelir).

Al malo tomalo por ermano / Tomalo de mano.
Kötü insana kardeşçe yaklaş / kötüyü elinden tut.

Buen vizino, mas ke ermano.
İyi komşu, kardeşten de ötedir.

El ermano kere la ermana, i el marido mujer sana.
Erkek kardeş kız kardeş ister, koca da sağlıklı bir eş (ister).

El ganar i el peryer son ermanos.
Kazanmak ve kaybetmek kardeşirler (birliktedirler).

Entre padres i ermanos, no metas tus manos.
Babalar ve kardeşler arasına ellerini koyma .

Ermano a ermano no mantiene, guay del dia ke no lo tiene.
Kardeş kardeşi beslemez, ama vah kardeşin yitirildiği gün.

Ermano para el dia malo.
Kardeş kara gün içindir.

Ermunos i amigos seremos, a las bolsas no tokaremos.
Kardeş ve arkadaş olalım ama ceplerimize değmeyelim.

Ken no tiene ermano, no tiene ni pie ni mano.
Kardeşi olmayanın ne eli vardır ne ayağı.

Ken te kito el ojo? Mi ermano.
Kim oydu gözünü? Kardeşim.

La ermana de tu madre es dos vezes tu madre.
Annenin kızkardeşi iki kez annendir.

La haraganud es ermana de la aniyud.

Tembellik yoksulluğun kardeşidir.

Lo ke azes kon tu mano, no te lo aze ni tu ermano.

Kendi elinle yaptığını, kardeşin bile yapmaz.

Mas vale vizino serkano ke ermano leshano o primo.

Yakın bir komşu, uzak bie kardeşe veya kuzene yeğdir.

Mi ermano se muryo, el regalo me lo tomi yo.

Kardeşim öldü, armağanını ben aldım (malı bana miras kaldı).

Mi marido en mi aldikera, mi ijo en mi seno, a mi ermano ande ke lo tope'.

Kocam cebimde, oğlum sinemde (göğsümde), kardeşimi acaba nerede bulurum?

Ni ermanos, ni todos los dedos de la mano, no son de un modo.

Ne kardeşler, ne de bir elin tüm parmakları, benzer değildirler.

No ay ermano asta ke no lo pare la madre.

Yoktur kardeş, ana doğurmadıkça (kimse öz kardeşin yerini tutamaz).

No deskuvres sekretos de tu alma, ni kon tu ermana.

Ruhunun sırlarını kızkardeşine bile açma.

Pleto de ermanos, alhenia de manos.

Kardeş kavgası ellerin kınası gibidir.

Salga de mi mano, vaya ande mi ermano.

Benim elimden çıksın, kardeşime varsın.

Si negra Hana, mas negra su ermana.

Hana kötü ise, kızkardeşi daha da beter.

Toma de mi un palmo, ajusta a mi ermano.

Al benden bir avuç, kardeşime ekle.

4. 1. 6. ERMUERA / Gelin

Amistad entre esfuegra i ermuera no ay.

Kaynana ile gelin arasında sevgi olmaz.

Amor de esfuegra kon ermuera, de los dientes para afuera.

Kaynana ile gelin arasındaki aşk, dişlerden dışarıda (...yüzeyseldir, gerçek sevgi olmaz).

Barre la ermuera, lo ke ve la esfuegra.

Gelin, kaynananın gördüğünü süpürür (göstermelik iş).

Bien mi ermuera giza, kon la alkuza yena.

İyi yemek yapar gelinim, dopdolu yağ şişesi ile (malzemesi iyi ve bol ise – masrafçı gelin).

Bueno mi ermuera giza, guay de la azete i la arina!

İyi yemek yapar gelinim, ama vah harcanan yağın ve unun haline!

De la tizna a la karvonera, es esfuegra i ermuera.

Kor ile kömürlük ne ise, kaynana ile gelin odur (ilişki aynıdır..)

Entre la esfuegra i la ermuera, keda la kaza sin barrir.

Kaynana ile gelin arasında ev süpürülmeden kalıverir (her biri diğerinden bekler).

Ermuera, dolor de muella.

Gelin, diş ağrısı gibidir.

Ermuera en kaza, kaza desfamada.

Gelin evde ise ev onursuzdur (gelin pek namuslu olmayabilir).

Ermuera fuites, esfuegra seras, lo ke izites te azeran.

Gelin idin, kaydana olacaksın, yaptığın sana yapılacaktır.

Ermuera, kulevra kon kemenche.

Gelin çingiraklı yılan gibidir.

Ermuera, ni de asukar / ni de baro es buena.

Gelinin şekerden / kilden olanı bile iyi olamaz.

Esfuegra i ermuera, en pintura.

Kaynana ile gelin, ancak resimde birlikte olabilirler.

Esfuegra i ermuera en una kaza, komo diez gatos en un sako.

Kaynana ve gelin bir evde, aynı çuvaldaki on kedi gibidir.

Fui ermuera, no topi esfuegra buena; fui esfuegra no topi ermuera buena.

Gelin oldum, iyi kaydana bulamadım; kaydana oldum, iyi gelin bulamadım

Ken se komyo la pita? La ermuera.

Kim yedi pideyi? Gelin (suçlama).

Kuando suvera el azno por la eskalera, tendra amistad esfuegra kon ermuera.

Eşek merdiven çıkarsa ancak, kaydana ile gelin arasında sevgi olacaktır.

La ermuera traye ashugar de oro i de marfil, la esfuegra tiene de dizir.

Gelin altınlı ve fildişili çeyiz getirir, kaydana yine de söylenir.

La esfuegra kon la ermuera siempre se kijeron mal.

Kaynana ile gelin her zaman birbirlerine kötülük dilemiştir.

Ni la esfuegra se aze madre, ni la ermuera se aze ija.

Ne kaynanadan anne olur, ne gelinden öz kız.

Regoldo/ Bostezo mi ermuera de tripa yena, regoldo / bostezo mi ija de tripa vaziya.

Gelinim geçirdi / esnedi karnı toktur, kızım geçirdi / esnedi, karnı boştur.

Se aremango mi ermuera, i vazyo en la lumbré la kaldera.

Gelinim kollarını sıvadı, ve tencereyi ocağa döküverdi (sakar gelin).

‘Vo lo digo a vos mi ija, para ke lo sienta mi ermuera’.

Sana söylüyorum kızım, gelinim duysun diye.

4. 1. 7. ESFUEGRA / Kayınvalide

Amistad entre esfuegra i ermuera no ay.

Kaynana ile gelin arasında sevgi olamaz.

Amor de esfuegra kon ermuera, de los dientes para afuera.

Kaynana ile gelin artasında aşk, dişlerden dışarıda (yüzeyseldir. Gerçek sevgi olmaz).

Barre la ermuera, le o ke ve la esfuegra.

Gelin, kaynananın gördüğünü süpürür (göstermelik iş).

De la tizna a la karvonera, es esfuegra i ermuera.

Kor ile kömürlük ne ise kaynana ile gelin de odur (ilişki aynıdır).

Entre la esfuegra i la ermuera, keda la kaza sin barir.

Kaynana ile gelin arasında ev süpürülmeden kalır (her biri diğerinden bekler).

Ermuera fuites, esfuegra seras, lo ke izites te azeran.
Gelin idin, kaynana olacaksın, yaptığın sana da yapılacaktır.

Esfuegra i ermuera en pintura.
Kaynana ile gelin resimde ancak birlikte olabilirler.

Esfuegra i ermuera en una kaza, komo diez gatos en un sako:
Kaynana ve gelin bir evde, aynı çuvaldaki on kedi gibidir.

Esfuegra ni de asukar / ni de baro es buena.
Kaynananın şekerden / kilden olanı bile iyi olmaz.

Fui ermuera, no topi esfuegra buena; fui esfuegra, no topi ermuera buena.
Gelin oldum, iyi kaynana bulamadım; kaynana oldum, iyi gelin bulamadım.

Karne kruda no se mostra ni a marido ni a mala esfuegra.
Çiğ et ne kocaya, ne de kötü kaynanaya gösterilir.

Ken es la bien-kazada? La ke no tiene ni esfuegra ni kunyada.
Kimdir mutlu evlilik yapan kadın? Ne kaynanası ne de görünçesi olandır.

Kuando suvera el azno de la eskalera, tendra amistad esfuegra kon ermuera.
Eşek merdiven çıkacağı zaman ancak, kaynana ile gelin arasında sevgi olacaktır.

La ermuera traye ashugar de oro i de marfil, la esfuegra tiene de dizir.
Gelin altınlı ve fildişili çeyiz getirir, kaynana yine de söylenir.

La esfuegra kon la ermuera siempre se kijeron mal.
Kaynana ile gelin her zaman birbirlerine kötülük dilemiştir.

Lavoro empesado no se mostra ni a esfuegra, ni a kunyada, ni a vizina ayreada.

Başlanmış bir elişi ne kaynanaya, ne görümceye, ne de havai komşuya gösterilmeli.

Los enemigos del ombre son tres: La esfuegra, la kunyada i la mujer.

Erkeğin düşmanı üçtür: Kaynanası, baldızı ve karısı.

Muerte de esfuegra, dolor de kovdo kuando se aharva el kovdo.

Kaynananın ölüm acısı, ancak dirseğini çarptığın zamanki ağrı kadardır.

Ni la esfuegra se aze madre, ni la ermuera se aze ija.

Ne kaynanadan anne olabilir, ne de gelinden öz kız.

Para ken esta paparona? -Para eya sinyora esfuegra! –Para mi esta paparrika?!

Kimin için bu kocaman yemek? – Sizin için sayın kaynana! –Benim için mi bu yemekçik?!

Por dezero de kriar, tomi mi esfuegra a enfashar.

Bebek büyütme arzumu tatmin için tutup kaynanamı bezlemeye kalkıştım (yersiz heves).

Se aremengo mi esfuegra, sino en dia de luvya.

Kaynanam kollarını sıvadı, üstelik yağmurlu günde (uygunsuz zamanda işe girişen).

Si mi esfuegra era mi madre, otro gayo me kantava.

Eğer kaynanam annem olsaydı, bizim horoz bir başka öterdi (her şey farklı olurdu).

Ni la esfuegra se aze madre, ni la ermuera se aze ija.

Ne kaynanadan anne olur, ne gelinden öz kız.

4. 1. 8. FAMIYA / Aile

A su famiya ken ama, la felisidad lo yama.

Ailesini seveni mutluluk çağırır.

Eskoje tela de buena oriya i ija de buena famiya.

Kumaşın iyi kenarlısını, kızın da iyi aileden olanını seç.

Famiya sin mujer es una lanterna sin luz.

Kadınsız aile ışıksız bir lamba gibidir.

Kon la famiya komas i bevas, dar i aver no tengas.

Ailenle ye iç ama alışveriş etme.

4. 1. 9. HAHAM / Haham , Bilge

Bendicho el ke kriyo maestro, rabino i marido al charshi.

Öğretmeni, hahamı ve çarşıdaki kocayı yaratan kutsansın (üç kutsal meslek).

Dale al haham para ke venga mi torno.

Hahama ver ki benim de sıram gelsin.

El Dio ke mos quadre de medyo haham i de medyo savyo / guerko.

Tanrı bizleri, yarı hahamdan ve yarı bilgeden / yarı şeytandan korusun.

El haham korto, la rubisa lo arazgo.

Haham kesti, hanımı yırttı (işbirliği).

El haham no djuzga si no oye de las dos partes.

Haham (bilge insan) her iki tarafı da dinlemeden yargılamaz.

El haham por ande kere bolta la ojika.

Haham, sayfayı istediği yöne doğru (işine nasıl gelirse) çevirir.

Embeza el haham lo ke no kere el Talmud.

Haham Talmud'un istemediğini öğretir (hahamın her öğretisi doğru olmayabilir).

En tanto haham, bien kave un amares.

Bu kadar bilgenin içinde, bir kara cahile yer vardır.

Es haham el ke se embeza del d'enfrente.

Bilge kişi, karşısındekinden öğrenendir.

Haham es, ombre es.

Haham da olsa insandır / erkektir.

Haham i merkader, alegria para la mujer.

Haham ve tüccar karısına mutluluk getirir.

Haham sin keila no vale.

Cemaatsız hahamın değeri yoktur.

İ el haham se yerra en la teva.

Haham da kürsüde yanılabilir.

İjo de haham, dos vezes haham.

Hahamın (bilgenin) oğlu iki kez hahamdır.

Kada uno es haham de su ofisyo.

Her kişi kendi işinin uıstasıdır.

Los ijos al rabi, el marido al charshi.

Çocuklar hahama (din okumaya), koca çarşıya (çalışıp para kazanmaya.)

Mas de bonete ke de haham.

Hahamdan ziyade takke (hahamın takkesi, kendinden daha bilgili duruyor).

Mas vale rabino sin barva, ke barva sin rabino.

Sakalsız haham, hahamsız sakala yeğdir.

Mira lo ke darsa el haham, no mires lo ke aze.

Sen hahamın dediğine bak (dinle), yaptığına bakma.

Tu haham, yo merkader, bueno tengamos el pareser.

Sen haham, ben tüccar görüntümüz hayırlı olsun (birbirine zıt meslekler).

4. 1. 10. HAZAN / Kantor

De un guevo dar akomer al kal entero, i al hazan emprimero.

Bir tek yumurta ile tüm sinagogu baslemek ve en başta kantoru doyurmak.

İja de hazan, inyeta del guerko.

‘Hazan’ (kantor, hafız)’ın kızı, şeytanın torunu (şaka olarak söylenir).

Los hazanes mas les das, mas te kantan.

Hazanlara ne kadar çok para verirsen, o kadar çok şarkı söylerler.

Mas vale el hazan ke todo el kal.

Hazan bütün sinagoga yeğdir.

4. 1. 11. İJA / Kız evlat – İJO / Erkek evlat

Buen mazal tangas ija, ke el saver poko te apresta.

Kısmetin iyi olsun kızım çünkü bilginin çok yararı olmaz.

De buena planta toma la vinya, de buena madre toma la ija.

Bağı iyi bir fidanlıktan, kızı iyi bir anneden al.

De la madre a la ija, de la parra a la vinya’.

Anadan kızına olan ilişki, asmadan bağına olan ilişki gibidir.

De tal palo tala esiya, de tal padre tal ijo.

Böyle bir sopadan böyle bir kıymık, böyle bir babadan böyle bir oğul.

El padre komyo agras, al ijo le erguelen los dientes.

Baba koruk yemiş, oğlunun dişleri kamaşmış.

İja de Djudy, no keda sin kazar.

Yahudinin kızı evlenmeden kalmaz.

İja de kazar, fierro de mashkar.

Everilecek kız demir çiğnemek kadar zordur.

İja nasyo, kon mazal ke seya.

Kız doğdu, şanslı olsun.

İjas i aziendas no se deshan en manos ajenas.

Kız evlatlar ve servetler yabancı ellere bırakılmamalı.

İja sin ventura no ayege a naser’.

Kısmetsiz bir kız hiç doğmasın daha iyi.

İja, tanyedor i guerta ande el vizino.

Kız evlat, çalgıcı ve bahçe, komşuda olsun.

İjo bueno onor para el padre, ijo negro angusya para la madre.

İyi oğul babaya onur, kötü oğul anneye derttir.

İjos chikos ansyas chikas, ijos grandes ansyas grandes.
Çocuklar küçük dertler küçük, çocuklar büyük dertler büyük.

İjos kriados, amores doblados..
Yetişkin evlatlar, katlanmış sevgiler.

Kada ombre es ijo de sus ovras.
Her kişi yaptıklarının evladıdır.

Ken ijos i ijas tiene kosfuegra kon perros o kon recales.
Oğulları ve kızları olan köpeklerle veya krallarla dünür olur.

Ke no manken el trayedor, ni la resivedera, ni los ijos de la meza.
Ne eve ekmek getirenimiz (baba), ne kabul eden anne, ne de sofradaki çocuklar
eksik olmasın.

Ken no tiene ija, no tiene amiga.
Kızı olmayanın arkadaşı da yoktur.

Ken no tiene ijos tiene una dolor / ansya, ken los tiene, tiene sien.
Çocukları olmayanın bir acısı / derdi vardır, olanın ise yüz.

Ken tiene ijos i ovejas nunka le faltan keshas.
Çocukları ve kuzuları olanın yakınmaları hiç eksik olmaz.

Keres endorar a una madre? Azele las alavasyones de su ijo.
Bir anneyi altınlara gark etmek (mutlu etmek) istiyorsan ona oğlunu öv.

La ija i Pesah no se eskapan asta la noche de Pesah.
Kızın ve Hamursuz Bayramının hazırlıkları, bayram akşamına kadar bitmez.

La ija es komo el pishkado, se fiede presto.

Kız çocuğu balık gibidir, çabuk kokar.

La ija keda la amiga de su madre, el ijo bushka en kada mujer por su madre.

Kız çocuğu anasının arkadaşı kalır, oğlan her kadında anasını arar.

Los ijos i las ijas son lo bueno de kaza.

Erkek ve kız evlatlar (çocuklar) evin zenginliğidir.

Ni ande tu ija vayas kada dia

Kızına bile her gün gitme.

No ay mijor amiga, ke la madre kon la ija.

Yoktur daha iyi arkadaş, anne ile kızından başka.

Si para mi ija se kere buen fadado, para mi ijo tresdoblado.

Eğer kızıma iyi kısmet gerekiyorsa, oğluma üç misli gerek.

Una madre / Un padre para diez ijos, i no diez ijos para una madre / un padre.

Bir anne / Bir baba on oğula bakabilir, ancak on evlat bir anneye / babaya bakamaz.

Vo lo digo a vos mi ija, para ke lo sienta mi ermuera.

Kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit.

4. 1. 12. KAZA / Ev

Alegria de kaza, eskurina de kaza.

Piyasada şenlik, evde karanlık kişi.

El dia ke la kaza no alimpyates, viene el ke no pensates.

Evini temizlemediğin gün, beklemediğin misafir gelir.

El ke kaza, kere kaza.

Evlenen ev ister.

El kezo es la nikochera de kaza.

Peynir evin hamarat kadınıdır.

El mal entra por la puerta de la kaza, sale por el ojo de l'alguja.

Dert evin kapısından girer, iğne deliğinden çıkar.

El malo de kaza es mijor ke el bueno de la kaye.

Evin (ailenin) kötü insanı sokaktaki iyi insana yeğdir.

En algunas kazas kozen alvianas / lapas, i en otras kalderas vaziyas.

Kimi evde findıklar / lapalar pişer, kiminde de (yoksullarda) boş tencereler.

En kada kaza ay una braza.

Her evde bir kor (dert, sorun) vardır.

En kaza de djugador, poko tura la alegria.

Kumarbazın evinde şenlik (sevinç) az sürer.

En kaza yena, presto se riye la sena.

Erzağı bol olan evde, yemek çabucak hazır olur.

Kada uno es rey de su kaza.

Her kişi kendi evinin kralıdır.

Kada uno save el mal de su kaza.

Her kişi kendi evinin derdini bilir.

Kaza kon sol no vijita el doktor.

Güneşli eve doktor girmez.

Kaza mueva, vida mueva

Yeni ev, yeni yaşam.

Kaza sin mujer es komo lampa sin luz.

Kadınsız ev, ışısız lambaya benzer.

Ken de kaza fuyo, a kaza torno.

Evden kaçan, eve dönmüş.

Ken dezeya la kaza del rey, derroka su chosa.

Kralın evini arzulayan, kendi kulübesini yıkar.

Ken kere kaza, ke se desfashe.

Ev almak isteyen, iççamaşırından olsun.

Ken mete kara toma marido, ken no keda en kaza.

Cüret eden evlenir, etmeyen evde kalır.

Ken no tiene su kaza, es vizino de todo el mundo:

Kendi evi olmayan, tüm dünyanın komşusu olur.

Kuando se enrikese el marido, le viene la kaza chika i la mujer feya.

Koca zenginleşirse, ona evi küçük, eşi de çirkin görünür.

La kaza es de la mujer.

Ev kadına aittir.

La kaza no save ni de prove, ni de arina.

Ev fakirmiş, unu yokmuş bilmez.

Lavado suzyo se lava en kaza
Kirli amaşır evde (gizlice) yıkanır.

Ninguno ke no manke de su kaza.
Kimse evinden eksik olmasın.

Una senteya munchas kazas keman.
Bir kıvılcım ok ev yakar.

4. 1. 13. KAZAR / Evlenmek

Antes ke te kazes, mira lo ke azes.
Evlenmeden nce ne yaptığıma iyi bak.

Bendicho el ke aze kazamientos
patanlar kutsansın.

El dia ke me kazi, kon buena kavena me ati.
Evlendiğın gn (ne yazık ki) kendimi iyi bir zincirle bağıladım.

El kazamiento es una komida tapada
Evlilik st örtülmüş bir yemektir.

İja de Djudyo no keda sin kazar
Yahudinin kızı, evlenmeden kalmaz.

İja kazada, sien novyos a la puerta
Kız evlenince, yüz damat adayı kapıya konur.

Kazamiento de proves, fabrika de limoneros i de sedakeros.
İki yoksulun evliliğı, limoncular ve dilenciler fabrikası gibidir.

Kazar es bueno, kuando es kon un partido bueno.

Evlenmek iyidir, iyi bir kısmet ile olursa.

Kazar es un regalo, parir es mal de paso, kriar es mal de todo el anyo.

Evlilik bir armağandır, doğum geçici ağrıdır, bebek bakmak tüm yıllık derttir.

Kazar i arepintir, por un kamino los veyo vinir.

Evlenmek ve vazgeçmek, aynı yoldan gelişlerini görürüm.

Evlenen çoğu kez ve yıllar sonra evlendiğine pişman olmuştur.

Kazate i veras, al anyo me lo diras.

Evlen de göresin, senesine bana söylersin.

Ken kere kazar kon mansevo no deve de asperar ke se aga viejo.

Genç kız (bakire) ile evlenmek isteyen yaşlanmayı beklememeli.

Ken tiene ija de kazar i en Shabat deve de lavorar

Evlendirecek kızı olan, Shabat günü bile çalışmalıdır.

Konoseras a la madre, te kazaras kon la ija.

Anasına bak, kızını al.

(Her insan ailesinden etkilenir. Bu nedenle iyi aileden eş seçmek gerekiyor).

Kon pasensya i fatiga, el elefante se kazo kon la ormiga.

Sabır ve yorgunlıkla, fil karınca ile evlenmiş:

Korederia i kazamiento en kayente.

Tellallık ve çöpçatanlık, sığağı sığağına olmalı.

Kuando kazaras, mal yevaras.

Evleneceğin zaman dert taşıyacaksın.

La noche kazar, el dia parir.
Gece evlenir, gündüz doğurur (aceleci insan).

Mis ijos kazados, mis ansyas tresdobladadas.
Evlatlarım evli, dertlerim üç misli.

Para mal kazar, mas vale nunca maridar.
Kötü bir evlilik yapmaktansa, hiç evlenmemek yeğdir.

4. 1. 14. MADRE / Anne

Amor de madre, lo de mas es ayre.
Ana sevgisinden gayrısı (boştur) havadır.

Bendicha tripa de madre ke tal paryo.
Böyle hayırlı evlat doğuran annenin karnı kutsansın.

El panyo se konose del bodre, la ija se konose de la madre.
Bez kenarından, kız da anasından belli olur.

‘Es bueno tomar bendisyon de padre i de madre.
Baba ve annenin duasını almak iyidir.

Karne es madre.
Et başyemektir.

Ken de su madre fuyo, ninguno no lo yoro.
Annesinden kaçanı kimse ağlamamış.

Ken no siente la madre, siente a la mala madrastra.
Anneyi dinlemeyen, kötü üvey anneyi dinler.

Kuando aharvan al ijo, a la madre le erguele.

Oğlu dövüldüğünde annenin canı acır.

La ermana de tu madre es dos vezes tu madre.

Annenin kızkardeşi iki kez annendir.

La madre es el sol de la kaza.

Anne evin güneşidir.

Ni sena de karne, ni estar kon tu madre.

Ne et yemeği isterim, ne de ananla birlikte bir yaşam.

No ay en el mundo, amiga komo la madre.

Yoktur dünyada anne gibi arkadaş.

Padre i madre una vez.

Anne ve baba bir kez olur.

Papa parte pas, mama echa kaldiko.

Baba ekmek keser, anne sos döker.

Para komo es mi padre, bien esta mi madre.

Babama kıyasla, annem iyi sayılır (ikisi de kötü durumda).

Postemas tiene la mama, en fondo de la alma.

Yaraları var ananın, ruhunun derinliklerinde.

Ser madre es el mas grande onor

Anne olmak en büyük onurdur.

Si mi madre lo keriya, destapado me lo dava.

Annem isteseydi üstü açık verirdi (anlatırdı, anlamayı sağlardı).

4. 1. 15. MARİDO / Koca

Al marido komo lo auzates, al ijo komo lo kriates.
Kocayı nasıl alıştırırsan, oğlunu nasıl eğitirsen (öyle olur).

Bien de mi marido komo.
Kocamın malını (harcıyorum) yiyorum.

El Dio ke quadre de marido eskaso.
Tanrı cimri kocadan korusun.

El ermano kere la ermana i el marido mujer sana.
Erkek kardeş kız kardeş ister ve koca de sağlıklı kadın.

El marido bueno siempre vyene yeno
İyi koca daima elleri dolu gelir.

Fidel marido es bien rekerido.
Sadık koca çok aranır.
Haveres, solo marido i mujer.
Ortak, ancak karı koca olabilir.

Ken mete pas entre marido i mujer merese ganeden.
Karı ile kocayı barıştıran kişi, cenneti hak eder.

Ke seya mi marido ke seya en tapetiko.
Kocam olsun, halıda olsun (kusurları olsun önemi yok).

Kualo aze gozar a la mujer? La buena vida del marido.
Karıya zevk veren nedir? Kocasının ona vereceği iyi yaşam.

Lo ke es la reyna para el rey, es la mujer para el marido.

Kraliçe kral için ne ise, kadın kocası için odur.

Marido selozo, no tiene reposo.

Kıskanç kocanın huzuru yoktur.

Mas vale ser bivda de un buen marido, ke mujer de un marido negro.

İyi bir kocadan dul kalmak, kötü bir kocanın karısı olmaya yeğdir.

Mi marido en la yelada, i yo tambien.

Kocam soğukta, ben de onunla (dayanışma içinde).

Todo bueno tengo marido viejo tengo.

Bende her şeyin iyisi var, ancak kocam yaşlı.

4. 1. 16. MUJER / Kadın, Eş

Abasha eskalon toma mujer, suve eskalon toma haver.

Basamak in eş al, basamak çık ortak al.

A la mujer paridera, del aver se le apegas.

Doğurgan kadına hamilelik havadan yapışır.

El konsejo de la mujer es poko, ke no lo toma es loko.

Kadının öğütleri azdır, onları dikkate almayan delidir.

Ermozura de mujer, no enrikese al ombre.

Karısının güzelliği erkeği zengin etmez.

İ a la mujer kayada, atale la aluenga.

Sessiz kadının bile dilini bağla.

La mujer no es kamiza ke se troka.
Kadın, değıştirilebilen bir gömlek değildir.

La mujer save una oja mas ke los ombres.
Kadın erkeklerden bir sayfa fazla bilir.

La mujer tiene los kaveyos largos i el meoyo kurto.
Kadının saçları uzun, aklı kısadır.

Riyendo o yorando la mujer alkansa a lo ke kere.
Gülerek veya ağlayarak kadın istediğine ulaşır.

Si keres ke mujer te kera, ten dukado en la aldikera.
Candan eşin olsun istiyorsan, cebinde altın lira bulundur.

Topar kaza, siya i almenara , i mujer en la kama.
Ev, sandalye ve avize ve bir de yatakta kadın bulmak.
(Şanslı erkek).

4. 1. 17. PADRE / Baba

Aki muryo mi padre, aki me asiento yo.
Burada öldü babam, burada otururum ben.

Ande no ay madre, no ay ni padre.
Anne olmayan yerde baba da yoktur.

A padre eskaso, ijo gastador.
Tutumlu babaya, müsrif evlat (çoğu kez öyledir).

Azlaha / Beraha en el pecho del baba.
Bolluk ve bereket, babanın göğsüne (cebine) gelsin.

Bendisyon de padre i de madre se akumple
Babanın ve annenin (ebeveynin) duaları gerçekleşir.

Bienes de mi padre, tapan mi korkova
Babamın zenginlikleri kamburumu örter.

De tal palo tala estiya, de tal padre tal ijo.
Böyle bir sopadan böyle bir kıymık, böyle bir babadan böyle bir oğul.

Entre padres i ermanos no metas tus manos.
Babalar ve kardeşler arasına ellerini koyma.

Es bueno tomar bendisyon de padre i de madre.
Baba ve annenin duasını almak iyidir.

La barato entinye la kaza de mi padre.
Ucuz mal babamın evini batırır.

Padre es el ke mantiene i no el ke encendre
Baba besleyendir, doğurtan değil.

Padre eskaso, ijo ladron
Cimri babaya, hırsız oğul.

Padre i madre una vez.
Baba ile anne hayatta bir kez.

Riko es un padre, asta el guerko ya lo save.
Bir baba varlıklıdır, bunu şeytan bile bilir.

Un padre para sien ijos, i no sien ijos para un padre.
Bir baba yüz oğula bakabilir, ancak yüz evlat bir babaya bakamaz.

4.2. Nasreddin (Türk) Hoca / Yahudi Coha

Coha, Hoca sözcüğündeki harflerin yer değiştirmiş halidir. Çorlu'da, Coha öylesine yer etti ki, Coha'dan söz etmemek olası. Kaldı ki o zamanın çocukları, gençleri, herkes hele erkekler, kadınların birer Coha olduklarını sanırlardı. Ve kadınlar gerçekten suspus davranışları ile birer Coha idiler. Coha capcanlıydı Çorlu'da. Ve annem gibi, köylerden, ilçelerden, illerden,.. taşındıkları yerlere Coha'yı da peşlerinden sürüklediler. Şöyle ki küçüklüğümde beri evime yerleşen Coha, gerçekten Çorlu'dan gelme idi, yine de Galata'da, Karaköy'de, Tozkoparan'da, Şişhane'de, Hasköy de, Balat'da,... herbir yerin kendi Cohası varsa da, aslında Coha ortaktır.

4.2.1. Bizim Hoca: Nasreddin Hoca

Her ülke kendi HOCA'sını yaratmışsa da, çoğu kez fıkralar ortak olmuş, her dile çevrilmiştir.

NASREDDİN HOCA, NARS-A-DİN HODJA, NASTRAZZİ HOTZA, HİOHA, COHA, CUHA, CUHİ, CEHA, CAHAN, GOHA, GHA, GUİFA, MOHA, YUKHA, YOHA, DJHA, DJUFA, J'HA, JİNFA, JOVANİ, CH'HA, JEHA, JOHA.

Mizah, Dünya Varoldukça Hep Olacaktır.

Yaşamı asık suratla karşılamak, onu güç yaşamak demektir. Mizah, yaşamla ölüm arasında bir köprü, bir işbirliği, bir birlikteliktir. Mizah ile ilgili olarak, çok bilinen ve neredeyse atasözü olan bir tümce şöyle: **'Faites l'humour, pas la mort'**. Fransızca'da ses uyumunun elverdiği bu söz şöyle çevrilebilir: 'Mizaha bak,

ölümü bırak'. Ve zamanımızın ünlü düşünürü Yahudi asıllı Barnard Couraqui'nin ilginç bir deyişi de şöyle: 'Tanrı mizahtır'.

Mizah yaşamımızı kolaylaştıran bir kavramdır. Mizah hep bizimle olsun, biz mizahla birlikte yaşayalım, ve en zor anlarımızda onu elden bırakmayalım, ağzımızdan düşürmeyelim, usumuzdan çıkarmayalım. Baksanıza, kaç tane Nasreddin, kaç tane HOCA sarıyor çevremizi! Boşuna mıdır bunca Nasreddin ?! Nitekim, Unesco'nun 1996 yılını 'NASREDDİN HOCA YILI' olarak ilan etmesi boşuna değildir.

4.2.2. Her Ülkenin Hoca'sı

Diyebiliriz ki, 'Her ülke özlediği HOCA'ya kavuşur! Ve, 'Her HOCA yaraştığı ülkede yaşar'. Adlarından da anlaşılacağı gibi, HOCA sözcüğünü, her ülke kendi diline göre uyarlamıştır. Bir de Hristiyan dünyasının HOCA'ları vardır: Ya CALINO'dur, ya GRIBOUÏLLE'dur, BLAISE, NICODEME, POLICHINELLE, veya başka biri...

Ancak kesin olan NASREDDİN HOCA'nın çok işe yaradığıdır. Onsuz bir ülke düşünülemez nerdeyse, çünkü HOCA büyük bir gereksinim, vazgeçilmez bir varlıktır gerçekten, ve en önemlisi büyük bir yükümlülüktür HOCA olmak. Dile kolay, kaç ülkenin, kaç milyon insanın 'HOCA'lığını yapmak, mutsuzları, tembelleri, yoksulları teselli etmek, tüm şanssızlıkları değişik adlarla olsa bile bir tek HOCA'da özümsemek.

Bu kalabalık HOCA topluluğu içinde görüyoruz ki, her ülke kendi HOCA'sını seçmiştir. Daha doğrusu her ülke kendi HOCA'sını yaratmıştır. Ve HOCA'lı fıkralar, atasözleri ve deyişleri çığ gibi artmış, çoğalmış, sayıları saptanamayacak denli yeryüzünde yankılanmış, bir söylence örneği kulaktan kulağa, ağızdan ağıza yayılmış, dünyanın çevresini kaç kez dolaşmıştır. Her ülke kendi HOCA'sını yaratmışsa da, çoğu kez fıkralar ortak olmuş, her dile çevrilmiştir. Çünkü insan her

yerde birdir, insan her yerde küçük ayrıntılar dışında aynı insandır. Salt gereksinimleri değişik olabiliyor, bazı karaktersel özellikleri ile birlikte.

4.2.3. Hoca'lar Arası Ortaklıklar

HOCA'lar arasındaki ayrımlardan söz etmeden önce, ortaklıklardan söz etmekte yarar var kanısındayım. Ve bu ortaklıklardaki en çarpıcı ve en belirgin özellik, ne milletten olursa olsun, ne dinden olursa olsun, HOCA'nın, halkın içinden ve herkesin tanıdığı birinin olmasıdır. HOCA, çoğunlukla sevilen, bazan aşağılanan, biraz zeki, biraz kurnaz, hazırcevap, sempatik, saf, çoğu kez gülümseten, hatta güldüren, eğlendiren, canı istediğı zaman istediğini gösteren, özgür, kurallara uymayan, hatta isteyerek kurallara karşı çıkan biridir. HOCA, gamsız, arsız, çoğu kez saygısız, haksızlıklara başkaldıran, toplumu ve yasa koyucularını azarlayan, küçümseyen ve horlanandan yana, zayıfın, sayrının aç ve açık insanın yanında, bazan kazanan, bazan da yenilen bir kişiliktir. Üstelik HOCA'nın öykü ve fıkraları sürekli artar, sayıları dur durak demeden yinelenir, sonsuza dek çoğalır. Herşey, her zaman, her yerde söylenebilir, tıpkı çocuklar gibi, tıpkı deliler gibi. 'Gerçeğı, çocuktan, deliden ve HOCA'dan öğren' diyebiliriz rahatlıkla.

4.2.4. Hoca Nerede Nasıl Doğdu ?

HOCA ile ilgilenmiş araştırmacıların büyük bölümü, HOCA'nın Türk asıllı olduğu görüşünde birleşiyor. Anıldığı ülkelerin ruhunda böylesine yer eden bu halk adamı gerçekten nereli?

'Sanıyoruz, bu öyküler, doğrudan doğruya 13. asırda yaşamış bir Türk mizahçısı olan Nassredine Hodja'dan günümüze geliyor' diye yazıyor André Nahum adlı bir Fransız araştırmacısı. Ve şöyle sürdürüyor Nahum: 'Kuzey Afrika'da yaşayan yaşlılardan topladığım CH'HA (Şha) veya JEHA ile ilgili öyküleri, ve Türkiye'de elime geçen Nassredine Hodja'nın öykülerini içeren Fransızca bir kitabı incelediğimde, yayımlanan öyküleri daha önceden tanıyormuşum gibi bir duyguya kapıldım. Aslında Türk folklorunun, Osmanlı fethi nedeniyle bir dizi ülkeye

yayılması çok doğal. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu yerleştiği yerlerden yüzyıllar sonra ayrıldığında, Türk folkloru hiçbir bakımdan gücünü yitirmemiştir.

Bazı Hocaları adları ile analım:

TUNUS'LU HOCA: CH'HA ve JEHA

MISIR'LI HOCA: GOHA

FAS'LI HOCA: MOHA

YAHUDİ HOCA: COHA

Dünyada varolan bildiğimiz ve bilmediğimiz Hoca'lardan, Çorlu'da da bulunduğu için üstünde durulmaya değer olanı COHA'dır diye düşünüyorum.

Hala kulaklarımdadır annemin sesi: 'Coha!'. Coha, çocukları onurlandıran bir sözcüktü. İçinde hem sevgi vardı, hem alay, hem hoşgörü. Bir komplimandı nerdeyse. Anneler: 'Ah! Ne yapacağım bu çocukla ben...' gibi bir anlam verirlerdi bu sözcüğe.

Hiçbir çocuk, annesine, 'Coha nedir, kimdir?' diye sormazdı. Çünkü, Coha ile birlikte doğulurdu nerdeyse. Ve böylece Coha ile yaşanırdı dizdize. Annem bana 'Coha' derdi ikide bir, ve ben de 'Coha kimdir' diye hiç sormadım. Sonra ben de çocuklarıma 'Coha' dedim. Onlar da sordular 'Coha kimdir?' diye. Saçma bir iş, saçma bir lafı 'Cohalık' besbelli. Bu nedenle de kimse merak edip sormazdı, 'Coha nedir?' diye çünkü gün gibi ortadaydı, Coha'nın kim ve ne olduğu.

Coha evden biriydi. Çok tanınmış, çok bilinen bir kişiydi. Evde bizimle yaşardı, hem de evin her yerinde. Kendi çocukluk düşlerimde, onu, zayıf, ince, güçsüz ve eğri büğrü biri diye düşünürdüm. Komik ve sivri uçlu, el örgüsü biçimsiz bir şapka giyerdi hep. Bu deli şapkası da, renk renk artık yünlerden örülmüştü. Ve en önemlisi Coha Yahudiydi... Evet Coha Yahudiydi, özbeöz Yahudi, anadan babadan doğma. Buna hep inandım, ve böyle olduğundan hiç kuşku duymadım. Aslında 'Coha' sözcüğünün, Hoca'nın devrik harflerinden oluştuğunu, ben yıllar sonra anladım.

Coha, herşeye karşın yaşanması gerektiğine, insanın varlığını sürdürmesinin kaçınılmaz olduğuna kesinlikle inanmıştır. Aslında Coha itilmiş, kakılmış biridir.

Belki de ikibin yıllık yurtsuz Yahudi'nin simgesidir Coha. Ne yapar yapar bir yolunu bulur, yaşamını sürdürür. Duygusaldır, inatçıdır, gençtir, yaşlıdır, evlidir, bekardır, zengindir, yoksuldur, namusludur, namussuzdur, zekidir, aptaldır, us'ludur, saftır. Hem üzgündür, hem mutlu. Sevgi, nefret, beceri, kurnazlık onda, moral değerler ve dinsel duygular ondadır.. Herkesin sorunu Coha'nın sorunudur. Günlük, hatta anlık çözümler için uğraş verir, bazan tıpta bile mucizeler yaratırdı. Fıkralarında halkın inancı, mantığı egemendir. Çoğu kez yoksulları kurtarır, varsılları alaya alır. Sultan sarayından, gecekondu varoşlarına değin uzanır serüvenleri. Ve kazanan yine odur, yine Coha'dır. Herkes gibi günlük işlerle uğraşır.

4.2.5. Asıl Hoca: Bizim Nasreddin Hoca

HOCA'yı 'kullanan' bir tek ülke yoktur ki 'Hoca Türk'tür veya 'Hoca Osmanlı'dan bize kadar geldi' demesin. Türk'ün yediği içtiği bir yana, müzelerimizden 'götüren' ve toprak altından kazdıklarını gemilere yükleyen yabancılar, nasılsa Nasreddin Hoca'yı bize bırakmışlar, salt ödünç almışlardır. Hoca ile ilgili, bizde araştırmalar pek çoktur.

Bilimadamı ve araştırmacılarımız, Nasreddin Hoca'yı en ince ayrıntısına varana değin, büyük bir ustalıkla sunmuşlardır. Gerçekten, bu çok kısa olarak açıkladığımız düşünceler daha önce çoğumuzun usuna gelmemiştir. Sanki fıkralar gülüp geçilecek bir eğlence aracı imiş gibi görünmüştür gözümüze. Meğer neler varmış içeriklerinde, meğer ne bilinçaltıları gizlenirmiş satır aralarında. Ne var ki en çarpıcı olgu, şu ana değin gelip geçen 'Hocalarası' kaçınılmaz ortaklıklarmış.

Özetle Hoca'nın durumunu üç ögede toplayabiliriz: Aptal Hoca, Zeki Hoca,, Us'lu Hoca. Bunlar Hoca'nın üç ayrı 'yüzü'dür ve bu yüzlerin ikisi de, üçü de aynı anda, aynı öyküde bulunabiliyorlar. Kuşkusuz içeriği ile birlikte, dilin de işlevi önemlidir. Çünkü her ülke, kendi dilinde, ancak dilinin en leziz öğeleri ile

anlatmak ister Hoca'yı. Bu nedenle, her ülkede, kendi dilinden başka, bir de Hoca'nın Dili'nden söz edersek abartmış sayılmayız.

4.2.6. Türk Hoca İle Yahudi Coha Karşılaştırması

Adı ne olursa olsun, genelde her ülkenin bir tek 'Hoca'sı vardır: Ve öyle de olması gerekiyor, tek bir Hoca'nın çevresinde birleşmiş olabilmek için. Oysa Türkiye'nin, hatta başındanberi düşünersek, Osmanlı İmparatorluğu'nun iki tane Hocası olmuştur. Böyle olması, Osmanlı'dan bu yana, Türk insanının engin görüşünden kaynaklanıyor. Hayır hoşgörü demiyorum, çünkü hoşgörü, hoş olmayı hoş yorumlamak, göz yummak demektir.

Bu iki Hoca'yı, Nasreddin ile Coha'yı, ortaklıkları nedeni ile birbirinden ayırmak nerdeyse olasıdır. Ancak nerdeyse diyoruz, çünkü aslında, aralarında çok belirgin değişkenlikleri vardır. Kaldı ki, ortaklıkları yukarıda saydığımız ve sayamadığımız öteki Hoca'larla birlikte anılabilir. Başka bir deyişle, dünyanın bütün Hoca'ları, genelde benzeşirler, ancak ayrılırlar da. Biz, bu onlarca Hoca'dan, Türk topraklarında çok eskiden varolan Türk Nasreddin'i ile Yahudi Coha'yı karşılaştırıyoruz, ülkemizde Müslüman olmayan bir toplumun Hoca'sı olarak.

HOCA'lar, halkın içinden ve herkesin tanıdığı işçilerdir. Onları tanımayan düşünülemez nerdeyse. Sevilen, aşağılanan, az-çok zeki, az-çok kurnaz, hazırcevap, sempatik, gülümseten, aptal, güldüren, eğlendiren, istediğini istediğine istediği zaman istediği biçimde söyleyen, cesur, korkusuz, özgür, başkaldıran, saf, tuhaf, şaşırtıcı biridir. Hocalar gamsız, arsız, saygısız, zayıfın ve sayrının yanında olan, ender de olsa yenilgiye uğrayabilen kişilerdir. Bu ortaklıklardandır ki, aynı fıkralar, birçok dilde bulunabilmektedir.

Ancak 'Her ülke özlediği Hoca'yı seçer' veya 'Her Hoca yaraştığı ülkede yaşar' dediğimiz an, işte o zaman ayrıldıkları nitelikler sözkonusu olur.

Nasreddin Hoca'nın karakterleri sayısızdır, ancak Nasreddin çoğu kez yaşlıdır. Hiçbir fıkrada genç olduğu söylenemez. Oysa Coha her yaşta, her kılıkta

olabiliyor. Çocuktur, gençtir, orta yaşlıdır, yaşlıdır. Üstelik 500 yıl önce engizisyonla İspanya'dan dünyanın dört bir yanına dağılan Yahudilerle, Avrupa'ya, özellikle Kuzey Afrika'ya Amerika'ya yerleşen Coha, doğaldır ki Arap ögesini de birlikte taşımıştır. Çünkü gerçekten, Coha'da, Hoca'ya oranla daha çok Arap örgenlere rastlanmaktadır.

Ancak Coha'yı Hoca'dan ayıran en önemli öge dildir. Coha, İspanyol-Yahudicesi veya başka bir deyişle Yahudice konuşur. Coha, gerçekten olağanüstü bilimsel ve ekinsel olan bu dilin, ağızdan ağıza, ve birkaç yıldır üretilen yazılı metinlerle sonsuza dek sürmesini sağlamaktadır. Coha'dan yaklaşık 100 atasözü ve deyim topladım. Fıkraları, kitaplarda ve Yahudice olarak gelecek kuşaklara sunulmaktadır. Ve bu fıkralar özellikle anlatıcının ağzından çıktığı gibi yazılıp yayımlanmaktadır. Böylece, değişik Yahudi ağızları, estetik ve dilbilgisi kaygısı taşımaksızın, leziz bir biçimde yazılı olarak aktarılmaktadır. Hatta benim gibi, ağızlara kaset tutanlar, şive ayırtılarını da kaydetmekle, belki de yok olacak bu değeri ölçülemeyecek denli varsıl kalıtı, ölümsüzleştirmektedirler. Aslında konuşmacıların fıkralarını, deyimlerini, öykülerini,... filme alıp, el, kol, göz, kaş, dudak devinimleri ile kaydedip sonsuza götürmek en doğrusu olurdu.

Coha, her zaman değilse de, Yahudi ögesini açık ve seçik bir biçimde sergilemektedir. Kutsal Şabat ile ilgili fıkralar, Yahudiliğini yadsıyıp o ülkenin dinine geçme zorunluluğu ile ilgili fıkralar, Yahudi gelenek ve görenekleriyle ilgili fıkralar, sinagog ve benzeri dinsel ve Yahudi mekanlarında geçen durumlar, Yahudi adlarıyla bezenmiş olanlar, evlilik, doğum, sünnet, Yahudi yemekleri, bayramları, nesneleri, dinlerarası farklılıklar ve gülünç rastlantılar,... gibi bir dizi Yahudiliği simgeleyen ayrıntılar.

Bundandır ki Coha'nın işi zor, ve Coha olmak çok güç. Öyle ya Nasreddin Hoca, taa geldiği 15. yüzyıldan, 12 yüzyıldan... veya doğduğu sanılan her ne tarihse, o tarihten bu yana, bir dünya imparatorluğu olan Osmanlı İmparatorluğu'nun ortasında buldu kendini. Böylesine güçlü ve görkemli bir ortamda büyüdü, gelişti, ve bir dizi ülkenin 'işini gördü'. Sonra Atatürk'e yetişti, ve Cumhuriyet'in kuruluşunu gözleriyle gördü. Bugün bile, Nasreddin Hoca yine gündemdedir. Arada bir temel adı ile anılsa bile, Hoca'lığı hep geçerlidir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan, laik ve demokratik Türkiye Cumhuriyet'ine geçen Nasreddin Hoca, kesindir ki, Coha gibi, kendini beğendirmeye, Coha gibi güneşin altında bir yer edinmeye, Coha gibi insanlara kur yapmaya, toplum basamaklarında tırmanmaya gerek görmedi. Gerçekten Hoca'nın işi Coha'ninkinden daha kolay.

Bundandır ki, ister Çorlu'lu olsun, ister zenci, uluslararası bir kişi olan HOCA, ne ad ile anılırsa anılsın, hangi ülkenin mensubu olursa olsun, din, dil, ırk... ayırımı yapmaksızın, tüm insanların bir birleştirici ögesi, yüzlerce, binlerce görüşün potası, kasası olmalı. Hristiyan, Yahudi, Müslüman, Budist, dinsiz,... herkes-herkes tek bir Hoca'nın çevresinde yoğunlaşsın, hiç ayrılmamacasına.

Saint-Exupéry'nin dediği gibi:

'Aimer ce n'est pas nous regarder l'un l'autre
Mais regarder ensemble dans la meme direction'

(Sevmek birbirimize bakmak değildir
Ancak birlikte aynı yöne bakmaktır).

Veya Jacques Prévert'in dediği gibi:

'Si tous les gars du monde voulaient s'donner la main
Ils feraient un joli pont sur l'onde
Si toutes les filles du monde voulaient s'donner la main'

.....

Bir gülümseme ile bitirelim yazıyı:

Coha (İsrail Coha'sı) İsrail'de otobüse biner. Çok yorgun ve bitkindir de. Ancak kimse kalkıp yerini vermez. Coha artık ayakta duramaz haldedir. Hemen İsrail'in İstiklal marşını söylemeye başlar. Bütün otobüs ayağa kalkar. Coha oturacak yer bulmuştur.

'Coha işsiz kaldı. Hergün taradığı gazetelerden hele şükür kendine uygun bir iş bulur en sonunda: 'TRT-İstanbul haber spikeri arıyor'.

Coha sevinç içinde TRT'nin yolunu aramaya koyulur. Ancak tam olarak çıkaramamaktadır. Bir polise yaklaşır:

- Pppoliss eeefendi tetetelevizyon bbinası nenenerde?
- Bakın hemen arkanızda...
- Teteteteşşşekür edeerimmm...

Polis dayanamaz:

- Niçin arıyorsunuz?
- Spppiker sssınavı var da...

Polis bir şey demez ve işinin başına döner. Beş dakika geçmez Coha dışarıdadır.

Polis çok merak etmiştir, ve koşar adımlarla Coha'ya yaklaşır:

- Ne oldu işe alındın mı?
- Bıbıbırak Aaaalla'seversen bbbunlar heepsi antisemit!!

Mizah yaşamımızdan hiç eksik olmasın.

4.2.7. Hoca İle İlgili Atasözleri ve Deyimler

Atasözleri ve Deyimler yüzlerce, binlerce vardır Yahudice'de. Görülmüştür ki Yahudiler çoğu Atasözleri ile, hatta ve hatta daha çok deyimlerle konuşmayı yeğler. Bir iki sözcükle durumu anlatırlar ve bitirirler. Ve karşılıklı bir anlaşma vardır kesin. Bu Atasözleri ve Deyimler öylesine çoktur ki 'başındaki saçlar' veya 'denizlerdeki balıklar' kadardır deyimini kullanırlar. Üstelik konuları için onlarcası, yüzlercesi demek az, binlercesi dememiz gerekir.

Atasözü ve deyimleri çok insan toplamış, hala toplamayı sürdürmektedir. Çoğu kez ilk harfi ile toplanan Atasözleri ve Deyimleri 'El' ve 'La' nın önünde büyük bir birikim oluşmaktadır. Şöyle ki aranılan Atasözü ve Deyim bazen hiç bulunamamaktadır.

Bu tümceler ve tümce parçacıkları bir hayat görüşü, bir davranış biçimi, bir kararlılık sonucu kullanılır.

Francis Bacon'un bir sözünü anımsayalım: "Bir ulusun yaratıcılığı, usu ve zekası atasözlerinde gizlidir".

Ailemle ilgili şunları diyebilirim: Ailemde kullanılan Atasözü ve Deyimler hiçbir zaman çelişki yaratmadı. Hem Sefarad geleneğine uygun, hem ailemin yaşam biçimine uygun idiler... Atasözü ve Deyim kitaplarımızı oluşturan öğeler, hem annemin, hem babamın İspanya'dan geldiklerini kanıtlar. Bir bölümü Selanik'te yaşadı ise de daha düzgün bir yaşam için Osmanlı İmparatorluğu'nun Edirne'sine geldiler, sonra da daha ucuz bir yaşam vadeden Çorlu'ya yerleştiler. Dedem Edirnelidir. Anneannem Çorlu'ludur. Atasözleri ve Deyimler öylesine çok ki hiç kimsenin bugüne değin onlarla başa çıktığı görülmemiştir. Bu nedenle Nasreddin Hoca ile de bu konuya değinmeyi uygun gördüm. Nasreddin Hoca ile ilgili Atasözleri ve Deyimler kısıtlıdır. Ancak bu konudaki düşünceler de dile getirilmiştir.

A Djoha le dyeron chorba, se metyo a yorar.

Hoca'ya çorba vermişler, ağlamaya başlamış (anlamsız davranış).

To Djoha they gave some soup, he started to cry (meaningless reaction).

Djoha, on lui donna de la soupe, il se mit à pleurer (réaction déplacée).

A Djoha le disheron, 'amokate', se kito la nariz.

Hoca'ya 'sümkür' demişler, burnunu çıkarmış (abartı veya aptallık).

They told Djoha 'clean your nose', he tore off his nose (exaggerated reaction).

On dit à Djoha 'mouche-toi', il s'enleva le nez (réaction exagérée et idiote).

A Djoha le kayo el bokado, disho ke es del ojo malo.

Hoca'nın lokması düşmüş, kem gözdendir demiş (beceriksizliğini kabullenmemiş).

Djoha let fall a morsel, he said it's the evil eye's fault (not accepting responsibility).

Djoha fit tomber sa bouchée, il dit que c'est le mauvais oeil (il rejeta sa faute).

A Djoha no le manka sehora.

Hoca'dan dert hiç eksik olmaz (sürekli yakını).

Djoha does not lack worries / troubles (complains continually).
Djoha ne manque pas de soucis / troubles (il se plaint continuellement).

A Djoha, lo ke se le apegá.
Hoca'ya ne yapışırsa (elinde ne kalırsa kâr).
Whatever gets stuck on Djoha (whatever remains is profit).
A Djoha, ce qui lui colle (tout ce qui reste est son profit).

Akonteser lo de Djoha.
Hoca'nın başına gelenler (şanssızlıklar).
Whatever happened to Djoha (misfortunes).
Tout ce qui arriva à Djoha (des malchances).

A si biva Djoha.
Hoca'nın başı için (yalancı yemin - birinin söylediklerine inanılmadığında denir).
Long you live, Djoha (false oath - said when in disbelief).
Sur la vie de Djoha (faux serment - se dit lorsqu'on ne croit pas ce qu'on dit).

Azerse del Djoha.
Hoca taklidi yapmak (anlamamazlığa, duymamazlığa gelmek).
To pretend to be like Djoha (to pretend not to understand, not to hear).
Faire semblant d'être Djoha (faire l'idiot, semblant de n'avoir pas compris).

Djoha alevantate pisharas.
Hoca kalk ki işeyesin (herşeyi anımsatmak gerek).
Djoha get up and pee (you have to remind him every single detail).
Djoha lève-toi et fait pipi (il faut tout lui rappeler).

Djoha al tuerto lo echo, al derecho le salyo.
Hoca çarpık attı, düzgün çıktı (yanlış başlanıp da iyi biten iş).
Djoha threw the twisted, got the straightened (started on the wrong, finishing well).

Djoha l'a lancé de travers, l'a reçu à l'endroit (mal commencé mais bien terminé).

Djoha, amokate el moko.

Hoca, sümüğünü süm kür (herşeyi ona hatırlatmak gerek).

Djoha, clean your nose (you have to remind him every detail).

Djoha, mouches-toi (il faut lui rappeler jusqu'au menu détail).

Djoha, ande esta tu oreja !?

Hoca, kulağın nerede !? (uzun yoldan dolanan).

Djoha, where is your ear !? (goes about things in a roundabout way).

Djoha, où es ton oreille !? (fait un long détour).

Djoha antes de kazar, se fue al banyo.

Hoca evlenmeden önce, hamama gitmiş.

Djoha before getting married, went to the bathhouse.

Djoha avant de se marier, alla au bain.

Djoha antes de kazar merko la kuna.

Hoca evlenmeden önce beşik satın almış (gereksiz acelecilik).

Djoha before getting married bought a craddle (unnecessary haste).

Djoha avant de se marier acheta le berceau (hâte inutile).

Djoha de dados i pedados kazo al ijo.

Hoca zarlarla ve osuruklarla (basit şeylerle, bir hiçle), oğlunu evlendirmiş.

Djoha with dices and farts (with almost nothing), married his son.

Djoha avec des dés et des pets (avec presque rien), maria son fils.

Djoha antes de suvir al kavayo, empeso a menear las pachas.

Hoca henüz ata binmeden, bacaklarını sallamaya başlamış (işleri erken ve zamansız yapmak).

Djoha started to shake his legs, before getting on the horse (doing things too early or untimely).

Djoha commenca à remuer ses jambes, avant de monter à cheval (agir sans notion de temps).

Djoha desho la novya en el talamon, i fue a dar a komer al azno.

Hoca gelini ‘talamon (evlilik çadırı)’nda bırakmış, eşeğini beslemeye gitmiş (yanlış zamanda yapılan işler).

Djoha left his bride at the altar, and went to feed his donkey (doing things at a wrong time).

Djoha laissa la mariée sous le dais nuptial, et s’en alla nourrir son âne (agir sans notion de temps).

Djoha en medyo del sofa.

Hoca, mutfak tezgahın ortasında (ilgisiz bir yerde..).

Djoha in the middle of the kitchen counter (where he shouldn’t be..).

Djoha au milieu de la table de la cuisine (là où il ne devrait pas être..).

Djoha enriva del azno, al azno va bushkando.

Hoca eşeğinin üstünde, eşeği arar durur (aptallıktan).

Djoha on his donkey, the donkey keeps searching (from stupidity).

Djoha sur son âne, cherche son âne (d’idiotie).

Djoha entro i no salyo.

Hoca (bir yere) girdi ve bir daha çıkmadı (ağır misafir).

Djoha entered (a place) and didn’t come out (was a guest for too long).

Djoha y rentra et n’en sortit pas (invité qui reste trop longtemps).

Djoha gana kon los de kaza.

Hoca evdekilerden (ev halkından, yakınlarından) kâr eder.

Djoha profits from his people (from the household).

Djoha gagne des gens de la maison (profite de ses proches).

Djoha izo una bodika, todo para su golika / su tripika.

Hoca bir düğüncük yapmış, tümü kendi boğazı / midesi için (başkaları ona vız gelir).

Djoha had a wedding, all for his own throat / belly (did not care about others' needs).

Djoha fit un petit mariage, tout fut pour sa gorge / pour son ventre (il ne pensa pas aux autres).

Djoha ke darse, ke sea en Teshabeav.

Hoca nutuk versin de, Teshabeav'da (dinsel yas günü) olsun (yeter ki konuşsun).

Let Djoha preach (wishing for him to preach at all costs), even in Teshabeav (religious mourning day).

Que Djoha prêche, que ce soit même en Teshabeav (- jour de deuil religieux. pourvu qu'il parle).

Djoha ke desha a los kombidados.

Hoca ki misafirlerini bırakıverir (en önemlisini unuttur).

Djoha who leaves his guests (forgets the most important).

Djoha qui laisse ses invités (oublie le plus important).

Djoha ke desha i toma.

Bir bırakıp bir alan Hoca (gereksiz ve boş işler yapan).

Djoha who leaves and takes (does unnecessary things).

Djoha qui laisse et prend (fait du travail inutile).

Djoha kemo una kolcha por una pulga.

Hoca bir yorganı bir pire için yaktı (bir ayrıntı için işi bozdu).

Djoha burned the bedclothes because of one louse (spoiled because a detail).

Djoha brûla la couverture pour une puce (gâcher le tout à cause d'un détail).

Djoha ke no kave en la suka / en la hevra.

Çardağa / topluma sığmayan Hoca (istenmeyen insan).

Djoha does not fit into the soukkah / the community (unwanted person).

Djoha n'a pas sa place dans la soukkah / dans la communauté (personne pas appréciée).

Djoha ke no lo keren en la male.

Mahallede istenmeyen Hoca (sevilmeyen insan).

Djoha who is not wanted in his district (unwanted person).

Djoha qui n'es pas voulu dans le faubourg (personne pas appréciée).

Djoha ke no puede bivar sin kasavet.

Kasavetsiz (dertsiz) yaşayamayan Hoca (olmayan dertler üreten kişi).

Djoha who cannot live without worries (person worrying about everything).

Djoha qui ne peut vivre sans soucis (personne qui se crée des soucis).

Djoha ke no se echa sin sehora vieja.

Eski derdi olmazsa yatmayan Hoca (hayali dertler üreten kişi).

Djoha who does not go to sleep without old worries (creating imaginary worries).

Djoha qui ne dort pas sans un ancien souci (qui se crée des soucis imaginaires).

Djoha ke no tenia de pensar, le salyo el azno sin kola.

Hoca'nın dertlenecek şeyi yokken, eşeği kuyruksuz çıktı (derdi yetmiyormuş gibi).

Djoha did not have any worries and his donkey turned out to be without a tail (as if he did not have enough to worry about).

Djoha qui n'avait point de soucis, son âne s'avèra sans queue (comme s'il n'avait pas assez de soucis).

Djoha ke se vido kon tavan boyalı.

Hoca kendini boyalı bir tavanla bulmuş (görmemiş, yeni zengin).

Djoha found himself with a painted ceiling (nouveau-riche).

Djoha se trouva avec un plafond peint (parvenu).

Djoha kon hachikos i pedikos endjenyo un ijo.

Hoca haççıklarla ve osuruklarla bir çocuk yapıverdi (yoktan var etti).
Djoha made a son with crosses and farts (created something out of nothing).
Djoha fabriqua un fils avec des croix et des pets (créa avec des riens).

Djoha kon su padre ya se dan a entender.
Hoca babası ile anlaşılır (aynı türden kişiler iyi anlaşılır).
Djoha and his father understand each other (same kind of people get along well).
Djoha et son père s'entendent (personnes du même genre sont en bons termes) .

Djoha kuando no tiene a ken yorar, yora a su padre ke ya murio.
Hoca'nın ağlayacak kimsesi olmayınca ölmüş babasına ağlarmış (dertlenecek bir neden bulur).
Djoha will cry for his dead father when he has no one to cry for (always finds something to worry about).
Djoha, pleure pour son père déjà mort quand il n'a personne pour qui pleurer (il trouve toujours de quoi s'angoisser).

Djoha kuando no tiene de azer, kita los ojos de la mujer.
Hoca'nın işi olmayınca karısının gözlerini oyarmış.
When Djoha has nothing to do he scoops out his wife's eyes.
Lorsque Djoha n'a rien à faire il enlève les yeux de son épouse.

Djoha la bezo a la novya, en noche de Teshabeav.
Hoca Teshabeav (dinsel yas) gecesi, gelini öpmüş (zamansız ve yersiz işler yapan).
Djoha kissed the bride, on the night of Teshabeav (mourning -did untimely things).
Djoha embrassa la mariée, la nuit de Teshabeav (deuil -agit en temps impropre).

Djoha la bezo a la novya, le kito el ojo.
Hoca gelini öptü, gözünü oydu (abartılı işler yapan).
Djoha kissed the bride, he scooped out her eye (exaggerated behaviour).

Djoha embrassa la mariée et lui creva l'oeil (comportement exagéré.).

Djoha merka a diez i vende a mueve.

Hoca ona alır ve dokuza satar (ticaret bilmez).

Djoha buys for ten and sells for nine (does not know a thing about trade).

Djoha achète à dix et vend à neuf (il ne connaît rien du commerce).

Djoha murio, la kantika / la mentira le kedo.

Hoca öldü, şarkısı / yalanı kaldı (ölümünden sonra bile unutulmadı).

Djoha died, his song / lie remained (was not forgotten even after he died).

Djoha mourut, sa chanson / son mensonge survécut (il n'est point oublié).

Djoha, no piede parte.

Hoca, taraf kaybetmez (gereksiz ise de mutlaka taraf tutar).

Djoha, does not lose sides (he will hold sides even if it is unnecessary).

Djoha, ne perd pas la part (il prend absolument parti).

Djoha no se keria murir, para mas sintir.

Hoca daha fazla duyup bilmek için, ölmek istememiş (meraklı kişi).

Djoha did not want to die, so he could hear and know a bit more (curious and nosy person).

Djoha ne voulut pas mourir, pour plus savoir et entendre (personne curieuse et indiscrete).

Djoha no tiene ni dert ni kasavet, ni mujer de mantener.

Hoca'nın ne derdi var ne sıkıntısı, ne de besleyecek karısı.

Djoha doesn't have a problem neither a sorrow, nor a wife to feed.

Djoha n'a pas de problèmes ni d'ennuis, ni une femme à nourrir.

Djoha no tenia para si, kombidava a los guerfanos.

Hoca'nın kendisine yetecek kadarı yokken, öksüzleri davet edermiş (yersiz ve abartılı bir özveri ve olmayandan vermek).

Djoha invited the orphans eventhough he had nothing for himself (unnecessary and misplaced sacrifice).

Djoha n'ayant rien pour soi même, invitait les orphelins (sacrifice inutile et déplacé).

Djoha se akodro de bezar a su mujer el dia ke se le muryo la madre / el padre.

Hoca annesinin / babasının öldüğü günde karısını öpmeyi hatırlamış (zamansız ve yersiz).

Djoha remembered to kiss his wife, the day his mother / father died (wrong time).

Djoha embrassa sa femme le jour que son père / sa mère mourut (temps impropre).

Djoha se fue a echar sin senar.

Hoca akşam yemeğini yemeden yatmış (kızıp darılarak zararlı çıkmış).

Djoha went to bed without having his dinner (became angry and came up a loser).

Djoha alla se coucher sans diner (se fâcha et en sortit perdant).

Djoha se fue a la mar, no topo agua.

Hoca denize gitti, su bulamadı (beceriksiz).

Djoha went to the sea and found no water (clumsiness, inability).

Djoha s'en alla a la mer et n'y trouva point d'eau (incapable).

Djoha, se fue a la plasa / a la feria, al lugar de ganar, peryo.

Hoca çarşıya / panayıra gitti, kazanacağına kaybetti (beceriksiz).

Djoha went to the market / fair, and lost instead of winning (clumsiness).

Djoha alla au marché / à la foire et perdit au lieu de gagner (incapable).

Djoha se fue al banyo, tuvo de kontar sien i un anyo.

Hoca hamama gitmiş, yüzbir yıl boyunca anlatacak şey bulmuş (sürekli aynı şeyleri anlatan).

Djoha went to the bath, he found to talk for a hundred and one years (tells the same stories).

Djoha alla au bain, il eût de quoi raconter pendant cent et un ans (qui raconte toujours les mêmes choses).

Djoha, se fue a la Meka / al kazal, topo de kontar la vida entera.

Hoca Mekke'ye / köye gitmiş, tüm hayatı boyunca anlatacak şey bulmuş (hep aynı şeyleri anlatarak can sıkın kişi).

Djoha went to Mecca / to the village, he found things to talk about for a lifetime (bores people to death by recounting the same old stories).

Djoha alla à la Mecque / au village, il trouva de quoi raconter toute sa vie (personne qui assomme d'ennui à raconter toujours les mêmes choses).

Djoha se keria murir, para mas durmir / para artarse de durmir.

Hoca biraz daha uyumak için / uykuya doymak için, ölmek istemiş.

Djoha wanted to die, so he could sleep a bit more / have enough sleep.

Djoha voulut mourir, pour plus / assez dormir.

Djoha se lo olvido el Dio, kuando espartio las gracias.

Tanrı, zerafeti dağıttığında, Hoca'yı unutmuş (incelikten nasibini almamış).

God forgot Djoha, when He distributed graces (ungraceful).

Dieu oublia Djoha, lorsqu'Il distribua des grâces (disgracieux).

Djoha se metio la toka a l'arovez, ke te la konte otra vez?

Hoca tokasını ters takmış, bir daha anlatayım mı? ('arovez' ile 'vez' uyumu).

Djoha put on his hair clip upside down, shall I tell you about this another time? (rhyming "arovez" and "vez").

Djoha mit sa calotte de travers, veux-tu que je te le raconte encore une fois? (rime entre 'arovez' et 'vez').

Djoha se vistio de Shabat en semana, de rikeza o de provedad es.

Hoca Şabat kıyafetlerini hafta arası giymiş, ya zenginliktendir ya da fakirlikten.

Djoha put on his Shabbat clothes during the week, either because of wealth or lack of thereof.

Djoha se vêtit de Shabbath en semaine, c'est ou de richesse ou bien à cause de manque de moyens.

Djoha, si viene se dezbraga / se eskalavra.

Hoca gelirse soyunur / başı yarılır (aşırı dağınık bir mekan).

If Djoha comes, he will tear his clothes off / break his head (a messy place).

Si Djoha vient il se déshabille / se casse le cerveau (désordre total).

Djoha yevo los bogos al banyo, los suyos los dio a yevar.

Hoca bohçaları hamama taşıdı, kendininkileri başkasına taşıttı (işini ele yaptıran).

Djoha carried the bundles to the bath, he had his bundles carried by others (made others do his work).

Djoha porta des ballots (vêtements) au bain, il fit porter les siens à d'autres.

Echas de Djoha.

Hoca'nın yaptıkları (saçma sapan işler).

The Djoha's doings (stupid things).

Oeuvres de Djoha (comportement insensé).

El mazal de Djoha.

Hoca'nın şansı (şanssızlığı).

Djoha's (bad) luck.

La chance (malchance) de Djoha.

En Djoha kedo la kaza.

Hoca'da kaldı ev (aptal sanılır, oysa kurnazlıkla kârlı çıkar).

The house is left to Djoha (he looks stupid, but in fact he is cunning).

La maison est restée à Djoha (on le croit stupide mais par sa ruse, il gagne).

Espartyo Djoha, para si lo mas.

Hoca bölüştürdü, fazlasını kendine aldı (bencil insan).

Djoha distributed (something), he took most of it for himself (a selfish person).

Djoha distribua et se serva la grande part (personne égoïste et opportuniste).

Es un Djoha

Hocadır (bön, aptal).

S/he is a Djoha (stupid).

C'est un Djoha (idiot, stupide).

Kada uno enterro al padre komo kijo, Djoha lo enterro kon las pachas afuera.

Her kişi babasını istediğince gömmüş, Hoca bacakları dışarıda gömmüş.

Everyone burried his father as he wished, Djoha burried his father with the legs out.

Chacun enterra son père selon son désir, Djoha enterra son père avec les jambes dehors.

Ke aze Djoha? Aze i dezaze.

Hoca ne yapar? Yapar ve bozar (hiçbir iş yapmaz).

What does Djoha? He does and undoes (does noting, in fact).

Que fait Djoha? Il fait et défait (il ne fiche rien).

Ke metyo Djoha en mi suka.

Hoca suka'ma (çardağıma) ne koydu? (gereksiz eşya).

What did Djoha put in my Soukkah? (an unnecessary object).

Qu'a mis Djoha dans ma Soukkah? (objet sans nécessité).

Klavo da Djoha

Hoca'nın çivisi (eski evinde bıraktığı çivi yüzünden Hoca evi geri istemiş).

Djoha's nail (Djoha demanded the house to be given back to him because of a nail he left).

Le clou de Djoha (Djoha réclama possession de son ancienne maison à cause du clou qu'il y laissa).

Komo la estreya de Djoha.
Hoca'nın yıldızı gibi (kötü şans).
Like Djoha's star (bad luck).
Comme l'étoile de Djoha (mauvaise fortune).

Kuando no tenemos a ken yorar, yoramos a Djoha ke no tiene padre.
Ağlayacak kimsemiz olmayınca, babası olmayan Hoca'ya ağlarız (üzülmek için
bir neden buluruz).
When we have no one to cry for, we cry for Djoha who has no father (we always
find a reason to be sad).
Lorsque nous n'avons personne pour qui pleurer, nous pleurons pour Djoha qui
n'a pas de père (nous trouvons toujours une raison pour nous attrister).

Kuchiyo kon ke mato Djoha a su padre.
Hoca'nın babasını öldürdüğü bıçak (birinin acısını uzatan durum).
The knife with which the Djoha killed his father (prolonging the sadness of
someone).
Le couteau avec lequel Djoha tua son père (situation qui aggrave le mal existant).

La kaldera de Djoha.
Hoca'nın tenceresi (herkes içinden yer).
Djoha's stewpot (everyone eats from it).
La marmite de Djoha (tout le monde en mange).

Komo la sabor de Djoha
Hoca'nın tadı gibi (berbat).
Like Djoha's taste (awful).
Comme le goût de Djoha (mauvais).

Las de Djoha.
Hoca'nınkiler (saçmalıklar).

Djoha's (nonsensical things).

Celles de Djoha (bêtises insensées).

La turbe de Djoha.

Hoca'nın türbesi (gibi kalabalık).

Djoha's mausoleum (crowded).

Le mausolée de Djoha (peuplée).

Mazal de Djoha.

Hoca'nın kısmeti (kötü).

Djoha's chance (bad).

La chance de Djoha (mauvaise chance).

Ni Djoha sin chorba, ni mozotros sin sehora.

Ne Hoca çorbasız, ne de biz dertsiz (ikisi de şartmış gibi).

Neither Djoha without soup nor us without troubles (as if both were necessary).

Ni Djoha sans soupe, ni nous sans soucis (comme si tous les deux étaient nécessaires).

Para ken? Para Djoha.

Kimin için? Hoca için (aslında hiç kimse için değil).

For whom? For Djoha (for no one, actually).

Pour qui? Pour Djoha (en réalité, pour personne).

Por espanto de achakes, no kazo Djoha.

Bir sebep korkusundan, Hoca evlenmedi (bir işi yapmak istemeyene denir).

Djoha did not get married because of a cause (said about people who do not want to do a certain thing).

Par peur des conséquences, Djoha resta célibataire (se dit pour quelqu'un qui ne veut pas faire une certaine chose).

Por l'alma de Djoha.
Hoca'nın ruhu için (nedensiz).
For the soul of Djoha (without cause).
Pour l'âme de Djoha (sans raison).

Riyo Djoha, riyo la mishpaha.
Hoca güldü, sülale güldü (nedensiz saçma bir toplu gülüş).
Djoha laughed and his whole family laughed (laughter without reason, stupidly).
Djoha rit, toute sa famille rit (fou rire collectif sans aucune raison).

Sako de Djoha
Hoca'nın çuvalı (boş, altı açık).
Djoha's bag (empty, bottomless bag).
Le sac de Djoha (sac vide, sans fond).

Se enkanto Djoha.
Hoca şaşırdı.
Djoha was amazed.
Djoha s'étonna.

Todo el pleto es por la kolcha de Djoha.
Bütün kavga Hoca'nın yorganı için (saçma bir neden için).
All the fight is for Djoha's bedclothes (for a stupid reason).
Toute la querelle est pour la couverture de Djoha (pour une raison insensée).

Un Djoha i el dos.
Hoca ve kendisi iki eder (tıpkı hoca gibi bön, aptal).
Djoha and himself make two (stupid and foolish like Djoha).
Un Djoha et lui, font deux (il est idiot comme Djoha).

Ya avlo Djoha.

Ve Hoca konuştu (saçmaladı).

And Djoha spoke (stupidly).

Et Djoha parla (idiotement).

S O N U Ç

Bu çalışmada Sözlü ve Yazılı olarak iki yöntem birden kullanıldı. Yazılı yöntemde bulunabilen ya da ulaşılabilen sınırlı sayıda yazılı belgelerden yararlanıldı. Fakat daha önemli ve verimli kaynağı sözlü belgelerin oluşturduğu yadsınamaz Önce sözlü belgeler için bilgi ve veri toplamak amacıyla söyleşi yapılacak kimseler saptandı. Genellikle yaşlı olan bu kimselerin evlerine konuk olundu, onlarla yakınlık kuruldu ve tedirgin olamadan konuşmalarını sağlayacak rahat bir ortam sağlanmasına özen gösterildi.

Daha sonra yazılı belgelerin aranmasına başlandı. Bulunan az sayıda yazılı belgenin büyük bölümüne Paris'teki Alliance Israélite Universelle'in arşivlerinde rastlandı. Toplanan verilerle 1850-1950 arası Yahudilerin yaşamları belli bir oranda saptanmış oldu. Gerçi bu dönem üstüne bulunabilen yazılı belge çok az miktardaydı. Bu yüzden 1900 yılından itibaren Çorlu'da çık etkin bir hayat yaşamış olan kendi ailemden edindiğim bilgileri de bu çalışmaya katmayı yararlı gördüm.

Çalışmamda Engizisyon sonucu 1492'de İspanya'dan sınır dışı edilerek yerlerinden yurtlarından olan İspanyol Sefarad'ların Osmanlı Ülkesine kabul edilmeleri ve yeni yurtlarında yerleşmelerinin ardından beş yüz yılı aşkın bir süreçte kısmen İspanya'daki yaşamlarından kısmen de kendi öz geleneklerinden oluşturdukları özgün ve dış etkilere kapalı getto türü kültürü çeşitli yanlarıyla incelemeye ve yansıtmaya çalıştım.

Zor koşullar altında ve büyük kayıplar vererek sürdürdükleri zorunlu göç sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun engin konukseverliği ile yeniden yaşama sarılan Yahudiler her ne kadar bu ülkeye özellikle dil yönünden pek uyum sağlamadı iseler de ırkçılık ve Antisemitizm ayrımcılığına itibar etmeyen Osmanlı ve

Cumhuriyet yönetimleri altında Türk halkı ile sorunsuz yaşadılar ve Türklerin bulunduğu yerlerde ve yoğunlukla da Trakya bölgesinde yerleşerek genelde varşıl ve huzurlu bir yaşam düzeyine ulaştılar.

Daha sonraları Yahudilerin bir bölümü nitelikli iş arayışı ve girişimcilik amacıyla Amerika'ya göç etti. 1948 de İsrail Devleti kurulduğı zaman yoksul Yahudiler kendilerine ev, iş ve semaye vadeden bi ülkeye göç ettiler. Türkiye'de kalanlar ise başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlere kaydılar ve oralarda genellikle serbest meslek sahibi olarak yaşamlarını sürdürdüler. İsrail'de yerleşen Yahudilerin kendi özllerine dönerek İbranice öğrenmeleri yanında ülkelerinde yine bir deniz kıyısında Bat-Yam veya Deniz Kızı adında İstanbul örneğı bir kent kurmuş olmaları ilginç bir ayrıntıdır.

İstanbul'a gelen Yahudiler, önceleri Sirkeci, Azatkapı, Şişane, Tozkoparan gibi semtlerde oturdularsa da, 1950 lerden sonra, Taksim, Talimhane, ve daha sonra Gayrettepe ve Boğaza dek uzandılar. Günümüzde artık Yahudi gettosı diye bir şey kalmamıştır. Müslüman Türklere iyice alışan Yahudiler bu topluma utyum sağlamış ve onun bir parçası olmuştur.

Ne vbar ki önceleri sayıları 90.000 olan Yahudilerin Çeşitli göçler nedeniyle sayısı azalmış olup bugün tüm Türkiye'de ancak 20.000 Yahudi nüfüsünden söz edilmektedir. Ayrıca doğum oranlarındaki düşüş nedeniyle bu miktarın daha da azalması kaçınılmazdır.

Belirttiğimiz bu olumsuz koşullar altında Türkiye'deki yerleşik topluma ait özgün kültürün önemli bir boyutunu oluşturan ve günlük yaşamlarını olduğı kadar, ilkeleri, inançları ve bilgeliklerini, özellikle de mzah anlayışlarını yansıtan Atasözleri ve Deyimlerin bir derlemesini yapmanın yararlı olacağı düşünüldü. Başka bir deyişle bu çalışma, unutulma tehlikesiyle karşı karşıya olduğı görülen değerli bir kültür mirasını olabildiğince belgeleyerek canlı tutmak için verilmiş bir çabanın ürünüdür.

E K L E R

E K : I

ALLIANCE ISRAELITE UNIVERSELLE

M a r ş 1

HYMNE A L' ALLIANCE

Vivant espoir de l'Alliance, Frères debout serrons nos rangs !

Et sur l'autel de l'espérance sacrifions nos différents !

Aux protecteurs qui nous contemplent

Montrons amis que nous savons faire le bien à leur exemple

Et rendre hommage à leurs leçons.

Aclamons cette oeuvre si belle dans sa force et sa dignité

Au progrès marchons avec elle avec elle à la liberté !

Au progrès marchons avec elle avec elle à la liberté

(Marş Lina Kohen Albukrek tarafından notalanmış, sözcükleri her notanın altına yazılmıştır.)

E K 2: B U G Ü N K Ü Ç O R L U

1850 ile 1950 yılları arasındaki Çorlu'yu elden geldiğince inceledik. Gerçekten kitaplarda Çorlu ile ilgili çok az yazılı bilgiye rastlandı. Tarihçi Avram Galante'nin 9 tane kitabında bile Çorlu sözcüğü salt üç kez geçebiliyor. Araştırmalar çok daha büyük, çok daha genel mekanlarda yapıldı. Böylece geniş bir yörenin bilgileri toplandı. Milliyet'in 30 ekim 2004 tarihli 'Vitrin' adlı ekinde yazılanları kısaltarak alalım:

“Tekirdağ Merkezde konut fazlalığı söz konusu olmasına karşın sanayinin yoğun olduğu Çorlu ve Çerkezköy'de konut sıkıntısı çekiliyor. Ancak sahil kesimlerinde deprem söylentileri nedeniyle yazlık piyasası dibe vurmuş durumda..... Tekirdağ ilçeleri içerisinde en gelişmiş yerin Çorlu olduğunu kaydeden Trakya Emlak Müşavirleri Derneği Başkanı İlhan Kurt, “Çorlu, Trakya'nın başkenti” diyor. Çorlu'da faaliyette bulunan 700 civarında fabrika olduğunu belirterek bunun da Çorlu'nun çok fazla göç almasına sebep olduğunu belirten Kurt şunları söylüyor: “Çorlu'da 35-40 bin işçinin çalıştığı bu fabrikalardaki insanlar ev bulmakta büyük zorluklar çekiyor. Emlakçıların en büyük sıkıntısı talebe karşı kiralık evin olmaması. Büyük bir konut açığı olan şehirde belediye bir toplu konut projesi üretmeyi planlıyor ancak bunun da Çorlu'nun konut açığının çözmesi pek mümkün görünmüyor. Kiralara gelince sobalı bir daire, ortalama 300 milyon: Bu fiyatlar semte ve binanın kalitesine göre değişiyor. Kaloriferli kiralık daireler 400-600 milyon arasında. Son zamanlarda yeni konutların yapılmaması müteahhit deyimiyle uzun zamandır 'keser sesi duyulmaması en büyük sorun'. Kurt, Çorlu'daki emlak fiyatları konusunda şu bilgileri veriyor: 'Sobalı daireler 30-35 milyar, kaloriferli daireler ise 50 milyar liradan başlıyor. 4+1 daireler 110-120 milyona kadar satılıyor.... Çorlu yatırımcının gözdesi. Yeni yapılmakta olan Tekirdağ Limanı Çorlu'nun çehresini değiştirecek. E-5, Tekirdağ-Çorlu üzeri, Çorlu-Çerkezköy yolu üzeri ve Türkgücü yolu üzerindeki sanayi imarlı arsaların

en ucuzunun metrekaresi 25 milyon liradan satılıyor. Yine E-5 İstanbul kısmı ticari alan olarak kullanılıyor. Burada en ucuz arsanın metrekaresi 100 milyon lira civarında. Çorlu'nun Marmaracık beldesi, Seymen, Yulaflı, Şahpaz ve Yakuplu köyleri revaçta. Bu bölgelerden 1500-2000 metre kare yer alanlar bağ evi yapıyor. Çorlu ve civarında tarlaların dönümü 2-3 milyar arası satılıyor. Çorlu ilçesinde doğalgaz borularının döşenmesi devam ediyor. Yakında Trakya'da doğalgaza ilk kavuşan ilçe Çorlu olacak”

Ayrıca “Sanayi arsaları çok değerli” diye başlık koyan emlakçı İlhan Kurt bu arazilerin değerinden uzun uzun sözediyor.

Gerçekten Çorlu artık eski Çorlu değil. Fabrikalar kıran kırana arazi arayışları içinde. Özellikle tekstil en çok yerleşen sanayi dalıdır.

Çorlu nüfusu son sayıma göre merkezde 142 bindir. 17 civar köyünde nüfus 38 bindir. Toplam 180 bindir bugün Çorlu'nun nüfusu.

İnsanlar her alana yayılmışlar, herkesin arabası olduğu için fabrikaya uzak veya yakın olmak önem taşımamaktadır. Halkın % 100'ü Müslümandır. Ancak Çorlu'da yaşayan yabancılar fabrikalarda çalışmak üzere dış ülkelerden gelmişlerdir. Bunlar değişik dinlerden ve değişik ülkelerdendir; Çorlu'da bulunmaları da belli bir süre içindir. Sonuç olarak bugün Çorlu az sayıda da olsa her ulustan ve dinden insan barındırıyor. Önemli bir kot fabrikası olan Levi's yıllardır Çorlu'da kurulmuştur. Ve onun gibi onlarca tekstil ve giyim fabrikalarda Çorlu'da bulunmaktadır.

Çorlu artık her konuda İstanbul gibi, Ankara gibi, ... veya Türkiye'nin herhangi bir yeri kadar değerli ve işlevsel oldu. Milliyet gazetesindeki emlakçının dediği gibi, İstanbul'a yakın olması, denize açılması, ve başka yollarla ilişkide olması, özellikle Avrupa'ya yakınlığı,... ve daha bir dizi özellik onu çekici kıldı. Yaşam İstanbul'un dışında daha kolay olduğu için İstanbul halkı şehrin dışında hayat kurmayı tercih ediyor. Elbet sinagog camiye dönüşür. Mezarlık da yavaş yavaş, taşları çalına çalına yok olup gidiyor. Çorlu belediyesi eski 'Hidira'ya inşaat yapabileceği anı sabırsızlıkla bekliyor. O dağbaşının, o mezarlığın bir gün böylesine değerli ve istenen bir yer olacağını kimse düşünemez, hayal bile edemezdi. Artık ne Yahudice konuşan var Çorlu'da, ne sinagog var, ne sinagogda evlenen, ne de ölüm duası yapılan; hele Kan İftirası hepten yok,

Türkiye'nin hiçbir yerinde yok. Alliance İsráélite Universelle de yok Fransızca öğreten, İbranice öğreten. Solitreo yazısını küçük çocuklara öğreten, ve Türkçe'yi öğretmeyen okullar da yok. Erkekler yıllarca asker kalmayacaklar. Onların artık belli bir asker olma süreleri var Türkiye Cumhuriyeti Devletinde. Çocuklar okullarda düzgün Türkçe, doğru dilbilgisi ve de Türkiye'yi öğreniyorlar, tarihi ile, coğrafyası ile, Atatürk'ü ile, yurttaşlık bilgisi ile,...

Aslında Çorlu'nun tarihte ve günümüzde Türkiye'nin herhangi bir yerinden farkı yok. Burada bütün uluslar, bütün dinler, bütün insanlar az çok aynı biçimde yaşadılar. Görüştüğüm insanların bir bölümü Trakya'dan değildi. Buna karşın onlar da sanki Trakya'da, Çorlu'da, Edirne'de, Tekirdağ'da yaşıyorlarmış gibi aynı yaşam tarzlarını sergilediler

E K 3: JUDEO-ESPANYOL'UN İNCELENDİĞİ DÜNYA MERKEZLERİ

Doğrusunu söylemek gerekirse Judeo-espanyol veya Ladino bütün dünyada ölü bir dil olmaya doğru gitmektedir. Araştırmacıların büyük bir bölümü bu dilin giderek konuşulmayacağını savunmaktalar, bu dil ile çalışanlar ise tam tersine kurtulabileceğini ileri sürmektedirler. Aslında kongrelerde çok az genç, çok büyük sayıda yaşlı bulunmaktadır. Şöyle ki bütün kongre salonları silme beyaz saçlı insanlardır. Bu insanların sayıları 500 bin kadardır. Ancak ölenlerin yerine yenileri gelmediği için endişe duyulmaktadır. Gençlerden kimse hiçbir konuda işe yaramayan bu dili öğrenmek istememektedirler. Bu nedenledir ki, TOPLAMAK, eskileri kitaplaştırmak, sonsuza dek yaşamasını sağlamak bu kuşağın en büyük tasasıdır. Bu amaçla dünyanın birçok yerinde, elbette üniversitelerde, bu konularla ilgili bilimodakları kuruluyor.

Yaklaşık 1990 yılında Sorbonda Judeo-Espanyol Kürsüsü Prof. Haim Vidal Sephiha tarafından kurulmuştur ve dünyada ilk Kürsüdür. Bu Kürsüden sonra bir dizi bilimodakları arka arkaya kurulmuştur.

Telaviv Barilan Üniversitesinde bir Naime ve Yeshua Salti Ladino Center kurulmuş, ve aralık ayında görkemli bir açılış ile öğretim yaşamına başlamıştır. Yüzlerce burs, master ve doktora öğrencileri için verilmektedir.

“Sentro Moshe David Gaon”, İsrail’in Negev çölünde kurulan Ben-Gurion Üniversitesinde açılmıştır. Başına Prof. Tamar Aleksander ve Prof. Yaakov Bentolila getirilmiş, bu iki hoca Dr. Eliezer Papo ile birlikte çalışılmaktadır. O üniversite de burs vermekte, yarına Ladino bilen öğrenciler yetiştirmektedir. Belli aralıklarla çıkacak **‘El Kontakto’** adını taşıyan bir bilimsel dergi dünyanın dörtbir yanına dağıtılmaktadır.

Amerika’da değişik odaklar Judeo-Espanyolu yaymak için yola çıkmışlar, hızla bu dile öğrenci yetiştirmektedir. Bilgisayarla yaymak amacını güden bir web sitesi de ‘ladinokomunita’dır. Yüzlerce bildiri yayımlayan bu odağın, binlerce okurları vardır. Merkezi Amerika’da olup, dünyanın dörtbir yanına yayılmaktadır.

Kudüs’ün Hebrew Üniversitesi bu konuda dört yılda bir kongreler düzenlemektedir.

Ayrıca Londra’da iki yılda bir Queen Mary Üniversitesinde bir Ladino kongresi yer almaktadır..

Şili, Hırvatistan, İspanya, Arjantin, Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan ve Belçika’nın bazı üniversitelerinde belli aralıklarla yapılan yine bu konudaki kongrelere katılmadığım için bilgi veremiyorum.

Ancak elbet bizlere, Türk Yahudilerine en yararlı odak İstanbul’da kurulan Türk-Osmanlı-Yahudi Araştırmalar merkezidir. Başına Boğaziçi Üniversitesi’ni Ladino ile ilgili bir dilbilim tezi ile master derece ile bitiren ve çok iyi Türkçe, Ladino, İngilizce, hatta Fransızca bilen Karen Gershon Sarhon getirilmiştir. Bu merkez de zamanla yolunu bulup öteki merkezlerle ilişkiye girmekte ve birlikte hareket etmektedir.

Fakat Özel Ulus ‘Musevi Lisesi’, çocuklara Ladino’yu öğretmeyi kabul etmemektedir, çünkü Ladino Türk dilinin düzgün şivesini bozmaktadır. Bu durum 1920-1930 için geçerlidir: çoğu Sefarad, Alliance Israélite Universelle okullarında okuduğu için Türkçe’yi Fransız ve Ladino şivesile konuşmaktadır.

Din değiştirme konusuna gelince, bir Yahudi din değiştirmiş bile olsa, öldüğü zaman, Yahudi mezarlığına gömülür. Örnekler çoktur: Yazı Burgazadasında geçiren işadamı Muharrem Pişan’ın eşi Yahudi iken Müslüman olmuştur. Ancak Ulus’taki Yahudi mezarlığında gömülüdür. Çünkü önemli olan **“tripa de madre”**

veya annenin karnıdır. Yahudi olan birisi din değiştirmiş olsa dahi Yahudilik'ten asla ayrılamaz.

‘Yahudiler’in seçilmiş bir millet’ olduğu konusuna bu vesile ile açıklık getirelim. Yahudiler seçilmiştir gerçekten ancak Tek Tanrılı Din’i yaymak için seçilmiştir. Çünkü ilk tek Tanrılı din Yahudilerin dinidir. Ve Tanrı bu tek Tanrılı dini yaymak için Yahudileri seçmiştir. Tanrı, başka hiçbir konuda Yahudileri seçmemiştir. Yahudiler Kuledibinden Tarabya’ya, Şişli’den Kilyos’a dek yayılmaktadırlar. Ancak bu denli çok merkezde yaşamaları, gettoların artık hepten yokolması, özgün Türkçeyi tümünden bırakmalarına karşın, dört dilli eski şarkıları analım:

Birinci şarkı:

FEL SHARA

Fel shara canet betet masha
La signorina aux beaux yeux noirs
Como la luna etait la sua facia
Qui eclairait le boulevard

Volevo parlar shata metni
Because her father was a la gare
İ kon su umbrella darabetni
En reponse a mon bonsoir

İkinci şarkı:

L’autre soir kyrios Mihalıs
htan monos i reveur,
ghiati i belle ton ten eihe dicho
purs tha erthi à sept heures

Las sept heure eihan perasei
ma la belle n’est pas paru

to aparathyro anoigei
i el mira dans la rue

Vidal Eliakim - Paris

Üçüncü şarkı :

Perché my dear tedrabini
kuando yo te amo kitir
and if you want tehebini
il n'y a pas lieu de nous conquerir

Totta la notte alambiki
et meme jusqu'au lever du jour
and every morning ashtanaki
pour le voue de notre amour

Selanikli Niko

Özellikle üçüncü şarkı denizciler tarafından yazıldığı ileri sürülüyor:
biri Sefarad, biri İtalyan, biri İngiliz, biri Fransız.
Herbiri aşk öyküsünü dile getiriyor.
Musikisi 'Üsküdar' şarkısıdır her üç şarkının,
veya Bir Yunan halk şarkısı olan 'Apo kseno topo'nun
melodisi ile de söylenebilir.

E K 4: DIŞ ÜLKELERDE YAŞAYAN TÜRKİYELİLER NE YAPIYOR?

“25 mart 2006⁵ Cumartesi günü Arkadaş Derneği, Yehud’daki Türk Yahudileri Kültür Merkezi’nde, Ankaralılar Günü düzenledi.

Ankaralılar Günü

İlki 25 Aralık 2005 tarihinde ‘Ankaralılar’ günü olarak düzenlenen bu toplantıların amacı, İsrail’de yaşayan Türkiye Yahudilerini hemşehrileriyle buluşturup, eski anılarını tazelemelerini sağlamak, Ankara’lılar Günü’de elli kadar Ankaralı, İsrail’in çeşitli bölgelerinden gelerek hasret giderdiler, yıllardır görüşmemiş yakın dostlar ve eski komşular özlemle birbirlerine sarıldılar. O günün başarısı, bu toplantıların Türkiye’nin belli başlı Yahudi toplumu barındıran kentlerine de yönetilmesi gerekliliğini gözler önüne serdi.

Trakyalılar Günü

5 nisan 2006⁶ Trakyalılar günü için İsrail’in her köşesinde yaşayan, ulaşılabilen Edirne, Çorlu, Çanakkale ve diğer Trakya il ve ilçelerinde doğmuş Türkiyeli Yahudiler davet edildi. Cumartesi sabahı saat 11:00’de Herzliya, Batyam, Yehud, Rişon Letsiyon’dan,... gelen eski Trakyalılar tanıştıktan sonra, “Arkadaş Derneği” başkanı Eyal Peretz’in konuşmasının ardından masalara oturarak, kendi el emeği olan yiyecek ve tatlıları tadararak sohbet ettiler.

Salonda ilk göze çarpan oldukça yaşlı bir bey oldu. Yanına giderek konuşmak istendi:

İsrail Moreno, Çanakkale doğumlu ve 93 yaşında olduğunu söyledi. 1936 yılında İstanbul’a gelerek, 1962 yılına kadar yaşamını orada devam ettirmiş, Edirne doğumlu Liza Farmi (rahmetli) ile evlenmiş ve daha sonra İsrail’e göç etmişler. Çanakkale’de Yahudi Okulu’nda üç yıl Fransızca ve Türkçe eğitim almış, okul kapatıldığında Türk Okuluna geçmiş ve orada beş yıl eski Türkçe öğrenmiş.

⁵ 25 mart 2006 Ankaralılar Günü Şalom Gazetesi.

⁶ 5 nisan 2006 Trakyalılar günü , Şalom.

Sonra da berber olan babası ile çalışmış. Moreno şimdi Herzliya’da Arkadaş Derneği’nin faal üyesi olan kızı Mazal Belo ile oturuyor. İsrail Moreno’dan ayrılmadan bir de Atatürk’e ait hatırasını dinleme fırsatı verdi. Kendisi iki yaşındayken savaş başlamış ve altı yaşındayken babası savaştan dönmüş. Daha sonra (hangi yıl olduğunu hatırlamıyor) İran Şahı Rıza Pehlevi Türkiye’yi ziyarete geldiğinde Atatürk, misafirini beraberinde Çanakkale’ye getirmiş ve diğer okul arkadaşlarıyla birlikte, ellerinde afişlerle yol kenarında bekledikleri sırada Atatürk kendilerine yaklaşıp gitmek istedikleri yere nasıl ulaşabileceklerini sormuş ve onlar da yolu tarif etmişler.

Edirne 1940 doğumlu Dina Eskenazi (Belo) ise büyükbabasının ve babasının sinagogun gabayı (yükümlüsü) olduğunu anlattı. Oturdıkları mahalleden geçen nehir, sık sık taşarmış ve tam onun doğduğu gün de o kadar şiddetli bir soğuk olmuş ki sular hemen donmuş. Lohusa olan annesini ve yeni bebek olan kendisini ancak iki gün sonra pencereden indirerek kurtarmışlardır. 1948 yılında da İsrail’e göç etmişlerdir.

Çorlu’da 1940 yılında dünyaya gelen Ester Benezra Arkadaş Derneği’nin faal üyelerinden Zelda Kalbinhabar’ın annesi. Benezra 1959 yılında Çorlu’dan İstanbul’a gidip orada evlenmiş. Bir zamanlar çok ihtişamlı bir sinagogu olan Çorlu halkı yavaş yavaş İstanbul’a yerleşmeye başladıklarından sinagog haliyle sahipsiz kalmış. Daha sonra da camiye çevrildiğine tanık olmuşlar. Çorlu’da Yahudi okulu da olmadığını söyledi. Türk komşularıyla her zaman çok iyi ilişkileri olmuş Babası ve erkek kardeşi Çorlu’dan en son çıkan Yahudilermiş. Ester Benezra eşini genç yaşta kaybedince, kızı ve oğluyla 1948’de İsrail’de Batyam’a yerleşti. Bazı katılımcıların Türkiye ile ilgili anı ve hayat hikayelerini dinlemek ve paylaşmak gerçekten hoştu.

Leyla Ağlamaz, Şalom Gazetesi, 12 nisan 2006, sayfa 4.

“Sazan Balığı yerine havuz levreği verdiler ama özlem giderdik: Edirneliler 5 ay sonra Bat-Yam’da buluştu.

İsrail’de yaşayan Edirneliler 26 kasım 2005⁷ Cumartesi günü Tel-Aviv Yarkon Parkı’nda yıllardan sonra buluşup özlem giderip Niso Kaneti liderliğindeki

⁷ 26 kasım 2005 Trakyalılar Günü. Şalom Gazetesi. Niso Kaneti.

organizasyon grubu, Edirnelilerin buluşmasının bu kadar büyük bir mutluluğa sebep olduğunu göründe, bunu birkaç ayda bir tekrarlanmasına karar verdi. İkinci buluşmanın Batyam’da deniz kenarında Hamirpeset Lokantasında 11 mart Cumartesi akşamı olacağı kararlaştırılmasının ardından listelere göre Edirnelilere telefon edilerek bu etkinlik bildirildi. Aynen piknikte olduğu gibi bu geceye de tahminlerin üstünde katılım sağlandı. O akşam lokanta, kapasitesinin tümüyle doldu. 160 kişinin katıldığı bu geceye özel olarak, İstanbul’dan da birkaç Edirnelinin gelmesi özellikle organizasyon grubunu epey heyecanlandırdı ve sevindirdi.

Piknikte olduğu gibi, eski dostlar birbirlerine sarıldılar ve Edirne hatıraları anlatılmaya başlandı. Lokanta’da Edirne’den özlediğimiz sazan balığını, meşhur Sedat’ın köftesini, kızarmış kuzu ciğerini yiyemedik ama, onların yerine alıştığımız ve sevdiğimiz İsrail yemeklerini yemeye geçtik. Bu gece için davet edilen müzik sanatçısı Moti, Adanalı oyun havalarını çalıp söylemeye başlayınca biz Edirneliler muhabbete ve yemeğe ara verip sahnede hep beraber Edirne usulü göbek dansı figürlerini sergiledik. Slow dansa geçmekte güçlük çekince, bunu fark eden Moti sık sık göbek dansına geri döndü.

Gecenin sürprizli kısmında İsrail’de yıllardır Ladino dilinde çeşitli tiyatro çalışmalarından tanıdığımız Süzet ve Moris Menda çifti ile onlara katılarak ilk kez sahneye çıkan Marcella Kanitler Edirne ile ilgili kısa bir skeç sunarak, geceye ayrı bir renk ve özellik kattılar.

Lokantanın duvarında ‘hey gidi yıllar’ yazısı altında yıllar önce Edirne’de çekilmiş resimler asılıydı. Lokantada bulunanlar o resimlerde kendilerinin ve tanıdıklarının yıllar önce çekilmiş resimlerini görerek duygulandılar. Her resmin hatırası anlatıldı. Böylece nostaljik bir gece oldu”.

O gece kısa bir konuşma yapan Niso Kaneti, Edirne özlemini gidermek gayesiyle 19-23 nisan tarihlerinde Edirne’ye bir gezi tertiplelediğini bildirdi. Niso Kaneti, Edirnelilerin katılacakları geniş kapsamlı bir etkinlik düzenleme fikrini ortaya attı. Bu fikrini açtığı Edirneli arkadaşları onu desteklediler ve 12 kişilik bir organizasyon grubu kuruldu. Buluşma tarihi 25 kasımın ertesi günü 26 kasım 2005 cumartesi günü olarak belirlendi. Buluşma yeri olarak, ulaşımı kolay, Tel-Aviv’de

Yarkon Nehri kıyısında büyük piknik parkı seçildi. Mümkün olduğu kadar çok sayıda Edirneliye ulaşmak için büyük çaba harcandı.

Kararlaştırılan tarihten üç hafta önce, organizasyon grubu bir kez daha toplandı. Toplantıda herkes etkinliğe büyük bir ilgi gösterildiğini aktardı. Fakat iki soru işareti vardı: '26 Kasım'da hava yağışlı olursa? Ya yalnızca birkaç kişi gelirse? Hava yağışlı olduğu takdirde, önlem olarak Bat-Yam'da kapalı bir yer ayarlandı. Katılım konusunda ise 'bekleyelim, görelim...' dendi.

26 Kasım'dan birkaç gün önce İsrail Meteoroloji Müdürlüğünden hafta sonunun, yaz gibi geçeceği öğrenildi. O gün etkinliği düzenleyenler mekana buluşma yerini belirleyen pankartlar astılar. İnsanlar buluşma saatinden önce gelmeye başladılar. Saat öğlen bire yaklaşırken 200 kişinin üstünde Edirneli gelmişti bile...Yaşlısı, genci tüm Edirneliler mutlu ve neşeliydi. Orada bulunanlar arasında İsrail Devleti kurulmadan önce ülkeye göç eden Edirneliler de vardı. Bazıları çocukluk arkadaşlarını buldular. Sen kimsin? Aman Allahım! Sara sen misin?...benzeri Judeoespanyol konuşmalar sık sık duyuldu. Kucaklaştılar, öpüştüler. İleri yaşta olanlar gençleri tanımayınca: 'Sen kimin oğlusun? Ya sen kimin torunusun? gibi sorular sordular. Yanıt alınca gözleri yaşardı ve gençleri kucakladılar. Aralarında Edirne'den 60 yıl önce gelenler vardı. İsrail'in kuzeyinde Hagoshrim Kibutzunda Edirneli aileler olduğu söylendi. Bunu bilmediğimiz için bu kibutza haber verme girişiminde bulunmadık. Piknik alanındaki buluşmaya gelen hanımlar, hazırladıkları Edirne usulü börekleri getirdiler. Börekler yenilirken Edirne'deki ortak hatıralar ünlü köfteci ve ciğercilere varana dek anıldı. Edirneliler, yeniden görüşmek umuduyla birbirlerinin telefon numaralarını aldılar. Bazıları da, kuruluşlarda gönüllü çalışmayı istediklerini söylediler. Niso Kaneti Edirneli dostlarına yaptığı konuşmada, bu türden buluşmaların yılda birkaç kez tekrarlanması için çalışacaklarını, ayrıca Edirne'den getirilen resim ve nesnelerden oluşacak bir sergi, bir Edirne Hatıraları Gecesi, Edirne Mutfağını Tanıtım Gecesi,... gibi çeşitli etkinliklerin düzenlenebileceğini söyledi. Katılımcıların, Edirne'ye bir gezi düzenlenmesi önerisi umut ve heyecan yarattı. Edirneliler o gün ortak bir geçmişin anılarını paylaşmanın mutluluğunu yaşadılar.

Gecenin geç saatlerinde dağılmaya başlayan Edirneliler, organizasyon grubundaki arkadaşlara duydukları hisleri ve teşekkürlerini dile getirdiler.

Böylece bir zamanlar Tunca kıyısındaki Bülbül Parkı'nda buluşan Edirneli Yahudiler, geçtiğimiz günlerde Tel-Aviv'de Yarkon Nehri yakınındaki parkta yeniden bir araya gelme olanağını buldular.

Şalom Gazetesi 9 ağustos 2006 tarihinde Çanakkale'yi ziyaret eder.

Çanakkale'de yayımlanan Troy Dergisinin ilk sayısında bir zamanlar orada yaşamış ve günümüze dağılan Çanakkale kökenli Yahudileri konu etti. Her yıl Çanakkale gezisine katılan Mehmet Celen Troy Dergisinde bir makale yazdı.

“Türkiye'nin ve dünyanın değişik bölgelerine dağılmış Çanakkale kökenli Musevilerin bedenleri kent dışında ama kalpleri hep Çanakkale için çarpıyor. Kimi çocuk denecek yaşta ayrılmış Çanakkale'den, kimi Çanakkale'yi ancak aile büyüklerinin anlattıkları kadarıyla tanıyor ama söz Çanakkale'den açıldığında bir başka oluveriyor ruhları. Bu gün iş, kültür ve magazin dünyasında önemli yer tutan Penso ailesi kalbi Çanakkale için yanıp tutuşan Musevilerden sadece biri.

“Yaklaşık 550 yıl öncesine dayanan bu sevgi...diye başlıyor Mehmet Ceylan...” ve bu Yahudilerin hem İspanya kökenli oldukları, hem Çanakkale'ye yerleşen Osmanlı İmparatorluğunu tanımış, hem de Türkiye Cumhuriyetini bilen insanlar olarak niteliyor. Yahudiler farklı insanlar, çünkü Aynalı Çarşı'ya dizelerin doğmasına vesile oldu Elyo Haliyo. 1889 da kurulan bu çarşı sürekli gezilen bir yerd. Mekor Hayim Sinagogu veya Hayat Kaynağı Sinagogu düzenlenen duaya pek çok Musevi katılır. 120 yıllık bu kültürel yapı Musevi kalmadığı için 29 ekimlerde açılır.

Bu yıl Mekor Hayim'de Penso ailesinin 3 gün boyunca örgütlediği duaya gelindi ve Türkiye Cumhuriyeti ile Ahmet Necdet Sezer'e teşekkür edildi. İngiltere'den, İsrail'den, Kanada'dan geldiler. Hasret giderdiler. Birbirlerine sarıldılar, öpüşüler ve birlikte Sabetay'ın sıcak börekleri yendi. Sonra da Kabristan'ın yolu tutuldu. 10:30 da kabristana varıldı. Tanındıklar birbirine sarıldı.... Gerçekten bu manzaralar göçüp giden Çanakkale Musevilerinin Çanakkale'de nasıl dostluk oluşturdıklarını, nasıl komşuluk ilişkilerini geliştirdiklerini ortaya koyuyordu çok açık ifadeyle. Bugün yolda birbirimize 'Günaydın' demeyi, gülümsemeyi dahi unuttuğumuz bir dönemde Çanakkale'liğin ne olduğunu, insanlığın ne olduğunu, insan ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini üç gün boyunca birlikte olduğumuz Musevi dostlardan öğrendik diye itiraf etmeliyiz' diyor Mehmet Celen Beyefendi.”

‘PETİT PARİS’ OLARAK ADLANDIRILAN EDİRNE’DEKİ EDİRNE SİNAGOGU RESTORE EDİLİYOR

Vakıflar Genel Müdürlüğü, cemaat vakıflarına ait kilise, manastır ve sinagogların restorasyonu için harekete geçti. İki yıl önce tespit ve tescil çalışmaları başlatan Vakıflar Genel Müdürlüğü uzmanların görüşlerine de başvurarak geniş kapsamlı birer restorasyon programı hazırladı. Program doğrultusunda bu yıl onarılacak 750 eserin (Rum Ortodoks, Süryani Katolik ve Yahudi cemaatlerine ait ibadethaneler oluşturuyor. 1907 de inşa edilen, 1997’ye dek büyük bir kısmı sağlam kalabilen, günümüzde giriş ve arka konstrüksiyonuna bağlı sadece iki yan cephesi ayakta kalan Edirne Büyük Sinagog’unun da Vakıflar Müdürlüğü’nce onarım kapsamına alınması sevinçle karşılandı.

Yahudi Cemaati’nin kendi olanaklarıyla, Yüksek Mimar Rubi Asa ve konunun uzmanı bir ekip tarafından hazırlanan Edirne Büyük Sinagogu’nda rölöve, restitüsyon ve restorasyon projesi Vakıflar’a teslim edildi. Statik uygulama projelerinin de hazırlanıp tesliminden sonra Anıtlar Yüksek Kurulu projeyi bu yıl içinde ihaleye çıkaracak. Konu ile görüşlerini aldığımız Yahudi Cemaati Başkan Silvyo Ovadya: ‘İstanbul’da bu işi iyi bilen mimarlara projeyi yaptırdık. Sinagog yapımından ve klasik eser restorasyonundan anlayan bir uzmanın uygulama safhasında bulunmasını arzu ediyoruz. Vakıflar Genel Müdürlüğü ile bu konuda görüşüyoruz. Edirne Sinagogu’nu ibadet edilebilecek bir müze/sinagog olarak kullanmayı arzu ediyoruz’ dedi. Ancak son aldığımız habere göre Edirne Sinagogu için Devlette bütçe olmadığından bu konu şimdilik beklemededir.

KAYNAKÇA

- Abravanel, Jacques José: “La Vida en Salonika,” **Şalom**, 1 Haziran 1986.
- Abravanel, Jacques José: “La Vida en Salonika”, **Şalom**, 11 Haziran 1986.
- Abravanel, Jacques José: “La Vida en Salonika,” **Şalom**, 8 Temmuz 1986.
- Abravanel, Jacques José: “La Vie Quotidienne”, **Portekiz Konsolosu konferans**, 1982.
- Abravanel , Jacques José: “La Vida en Salonika”, Portekiz Konsolosu, **Şalom**, 3 Şubat 1983.
- Akyol, Taha: 24 Ocak 2005 tarihli **Milliyet Gazetesi**..
- Alok, Ersin ve Mitrani, Emili: **Sinagoglar**, 2000.
- Atalay, Latif Öztürk: **Mardin ve Mardinliler**, 1995.
- Bali, Rıfat: **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Bir Türkleştirme Serüveni [1923-1945]**. Sayfa?
- Behmuaras, Liz: **Bir Kimlik Arayışının Hikayesi, İstanbul**, Remzi Kitabevi, 2005.
- Bektaş, Cengiz: **Hoşgörünün Öteki Adı: Kuzguncuk**, Tasarım Yayın Grubu, İstanbul, 1996.
- Benlisoy, Foti ve Stefo (çevirenler): **19. Yüzyıl İstanbul’unda Gayrimüslimler**.

Pinelopi Stathis (editör), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

“Bizim Yahudiler”: **Hürriyet Gazetesi**, 18 mart 2001.

De Madariaga, Salvador: “Me Akodro”, **Bulletin Sepharade annuel**, 2005.

Erbeş-Barokas, Albert: “Ateş yakma geleneği hakkında”, kişisel haberleşme, Haziran 2004.

Esim, Jak ve Janet: **Mira**. CD prospektüsü, Global Müzik Yapım, İstanbul, 2003.

“Turkish Digest” to Israturk@yahoo.com - 26. 08. 2006

Esim, Jak: “Sefarad Liturjik ve Paralitürjik Müzikal Geleneği”, **Müzik Kongresi**, 30 Mayıs 2006, Harbiye Orduevi, İstanbul.

Esim, Janet ve Jak: **Adio**. CD prospektüsü. Kalan Müzik Yapım, 2006.

Galante, Avram: **Histoire des Juifs de Turquie**, Isis, İstanbul, 1942.

Galante, Avram: **Histoires des Juifs de Turquie**, Cilt 5, s. 126 – 135.

Galante, Avram: **Histoire des Juifs de Turquie**, Tome 2, Isis, İstanbul, 1945.

Gaon, Şeli: “Alkunyaş de los Sefaradis”, **Şalom**, 19 Temmuz 2006.

Hubeş, Selim: Jak ve Janet Esim albümü. **Mira**. CD prospektüsü, Global Müzik Yapım, İstanbul, 2003.

Kahyaoğlu, Orhan: Janet ve Jak Esim. **Adio**. CD prospektüsü. Kalan Müzik Yapım, 2006.

Kohen Albukrek, Lina: **87 Anyos lo ke Tengo**. Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 1985.

Kohen Albukrek, Lina: “Las Bodas de Chorlu, veya Çorlu Düğünleri”, **Şalom**, **Yaşam Eki**, 30 Ocak 1985 ve **Aki Yerushalayim**, No.30-31, Temmuz- Aralık 1986.

Levi, Amalia: **Gravürlerle Osmanlı’da Yahudi Giyimi**.

Molho, Rena: “**Tanzimat Öncesi ve Sonrasında İstanbul Yahudileri**” Uluslar arası Ladino Sempozyumu, Londra, İngiltere, Kasım 1995.

Neyzi, Leyla: **İstanbul’da Hatırlamak ve Unutmak: Birey, Bellek ve Aidiyet**. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Mitrani, Emili ve Alok, Ersin: **Anatolian Synagogues**. 1992, s. 10.

Niyego, Dora: “Las Profesiones de los Djudios en la Espanya Kristiana en la Edad Media”, **Şalom**, 7 Haziran 2006, s. 7.

Niyego, Dora: “El Ojo Malo,” **Şalom**, 24 Mayıs 2006.

Ortaylı, İlber: **Dina’nın Mutfağı**, Doğan Kitap, Kuşbakışı.

Rahmani, Moise: **La Saga des Juifs du Congo**, Editions Romillat, Paris, 2002.

Rahmani, Moise: **Les Juifs du Soleil**, Filipson Editions, 2002.

Rahmani, Moise: **Sous le joug du Croissant - Juifs en Terre d’İslam**, Editions Institut Sépharade Européen, 2003.

“Rashi (Rabbi Schlomo Yitzchaki)”: **Jewish Virtual Library**, 2007, (Çevrimiçi) <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/biography/rashi.html>, 05 Mart 2007.

Sephiha, Haim Vidal: **Langues en Péril**, Entente, Paris.

Sephiha, Haim Vidal: **L'Agonie des Judeo-Espagnols**, Entente, Paris, 1977.

Şaul, Mahir: “**The Mother Tongue of the Polyglot**”: Cosmopolitanism and Nationalism among the Sepharadim of İstanbul”, **Anthropological Linguistics**, 1983.

Şaul, Moshe: “Lişiya sin kolor”, **Aki Yerushalayim**, Eylül - Aralık 1987, s. 34-35.

Tuna, Ş. Yılmaz: “Çorlu Tarihçesi”, **Pancar Dergisi**, No: 227, Ağustos 1971, s. 6 – 10.

Tuna, Muhiddin: **Geçmişten Bugüne Çorlu**, 1963.

Vardar, Berke: **Dil Devrimi Üstüne**, Yankı Yayınları, İstanbul.

Yahudi Kıyafetleri, ‘1873 yılında Türkiye’de Halk Giysileri’ Gözlem Kitabevi, İstanbul.

Yanti, Luiz: **Binyamin Ferit Aciman Ailesinin Öyküsü**, Repar Matbaacılık, 2000.
Cinquante And d’Histoire: L’Alliance Israélite UNiverselle 1860-1910: par Leven, Tome Premier, Paris Librairie Felix Alcan, Maison Félix Alcan et Guillaume Réunies, 108 Boulevard Saint-Germain, 108, 1911.”

ÖZGEÇMİŞ

Beki Bardavit 1936'da İstanbul'da doğdu. Öğrenimini Fransız okullarında tamamladı. 1960 yılında Süleyman Bardavit'le evlendi. İki kızı oldu.

1974'te ÜSYS'nı kazanarak 1978'de İÜ. Fransız Dili ve Edebiyatı Dilbilim Dalını master derece ile bitirdi.

Cumhuriyet'in 75. yılı nedeniyle Sayın Rahşan Ecevit'in Genel Affı ile yeniden üniversiteye döndü ve İspanyol Dili ve Edebiyatı Doktora Öğrencisi oldu.

İkisi kız, ikisi erkek, dört torunu var.

Elli yıldan beri gazetelerde yazmakta olup, 'Ağzımda Kül' adlı bir mizah kitabı vardır.

Bu kitap tiyatroya uyarlanmaktadır.